

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

Maris Viibur-Vilt

Kirjad võimule
EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna näitel
1944-1953

Magistritöö

Juhendaja: Aigi Rahi-Tamm, PhD

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Võimu loodud eeldused kirjutamiseks	13
1.1 Riiklikud regulatsioonid kirjadega tegelemise kohta	13
1.2 Propagandatöö ja selle korraldamine.....	17
1.3 Kirjanduse ja trükiajakirjanduse roll võimule kirjutamisel	19
2. Kirjutajad ja adressaadid	27
2.1 Kirjutajad.....	27
2.1.1 Kirjade autorid ja statistilised näitajad	27
2.1.2 Kirjaliigid ja kirjutajate eesmärgid	31
2.1.3 Stalinistlik retoorika	34
2.2 Kirjade adressaadid.....	36
2.2.1 EK(b)P KK ja selle liidrid	36
2.2.2 Trükiajakirjandus.....	40
3. Kirjadest kajastuvad probleemid Eesti NSV-s aastatel 1944-1953	43
3.1 Sotsiaalsed olud ja majandus	44
3.2 Kirjandus ja kultuur	59
3.3 Haridus	65
3.4 Suhted välismaailmaga	71
Kokkuvõte	74
Kasutatud allikad ja kirjandus	78
Summary.....	87
Lisad	92

Sissejuhatus

Kirjakirjutamine on olnud üks ühiskondliku suhtlemise viise juba aastatuhandeid. Vanimad teadaolevad savitahvlitele kiilkirjas kirjutatud kirjad pärinevad 2000 a eKr aegsest Mesopotaamiast, kus esialgu seisnes tekstivormi põhitähtsus rahva ja valitseja või sõnumitooja ja vaenlase vahelisel kirjalikul dialoogil.¹ Ajapikku kujunes kirjutamine ametlikust asjaajamisest ka tavainimeste omavaheliseks suhtlemise väljundiks ehk kirjad ja nende kirjutamine sai ühiskonna igapäevaelu osaks.² See nähtus toimib tänapäevani, kuigi on omandanud uued kaasaegsed vormid.

Nõukogude Liidus olid kodanike kirjad võimule väga oluliseks avaliku arvamuse infoallikaks, millest peegeldus rahva meelsus ja valitsemiskorra nõrkused.³ Meelsust kujundas ideoloogia, mida levitas propaganda. Propagandatöö eest vastutas propaganda ja agitatsiooni osakond, millele suunatud kirjad on võetud ka antud uurimuse aluseks. Käesoleva töö raames uuritakse totalitaarses ühiskonnas toimunud kirjakirjutamist Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooni osakonda (EK(b)P⁴ KK PAO)⁵ saadetud kirjade näitel, vaatlusaluseks perioodiks on aastad 1944-1953.⁶

Probleemiasetus ja töö eesmärk

Kirjakirjutamise analüüsimisel saab eristada tekste, osalejaid, tegevusi ja artefakte, st kirjakirjutamist saab vaadelda ülesehitusest ja žanrist lähtuvalt, kirjutaja ja lugeja vaatevinklist, sotsiaalsest kontekstist tulenevalt või hoopis kirjakirjutamise materiaalseid aspekte silmas pidades, seda kõike nii koos kui eraldi arvesse võttes.⁷ Lisaks erinevatele

---

¹ Trolle-Larsen, Mogens. „What they wrote on Clay“. - Literacy and Society. / Toim. M. Trolle Larsen, K. Schoesbou. Kopenhaagen: Akademisk Forlag, 1989.

² Bazerman, Charles. Letters and the social Grounding of Differentiated Genres. - Letter Writing as a Social Practice. / Toim. Barton, David; Hall, Nigel. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, lk 15-27.

³ White, Stephan. Political Communications in the USSR: letters to party, state and press. Political Studies, nr 31, 1983, lk 46.

⁴ Kuni 1952. aastani, pärast EKP.

⁵ 30. jaanuaril 1945 nimetati EK(b)P KK büroo otsusega EK(b)P KK partei propaganda ja agitatsiooni osakond ümber propaganda ja agitatsiooni osakonnaks. Antud töös on segaduse vältimiseks kasutatud osakonna nimetusena läbivalt EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonda (EK(b)P KK PAO; ka PAO).

⁶ Uuritud kirjad puudutavad aastaid 1944-1952, kuid perioodi terviklikuks käsitlemiseks on ülemiseks ajaliseks piiriks võetud aasta 1953, mil suri Stalin ja lõppes stalinismi periood.

⁷ Barton, David; Hall, Nigel. Introduction. - Letter Writing as a Social Practice. / Toim. D. Barton; D. Hall. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009; Bazerman, Charles. Letters and the social Grounding of Differentiated Genres, lk 7-8.

kirjakirjutamise analüüsimisvõimalustele tuleb paralleelselt tähtsustada perioodi ja asukohta, kus kirjutamine aset leidis. Stalinismi ajajärgul on Nõukogude Liidus võimule kirjutatud kirju uuritud erinevalt. Iga uurija on püstitanud kindlad küsimused ja seadnud erineva eesmärgi ning püüdnud antud probleemistikku vaadelda erinevatest probleemiasetustest lähtuvalt. Tuntud nõukogude aja uurija Sheila Fitzpatrick tähtsustab oma töödes lisaks allikaliigi iseärasustele ka kirjutaja isikut. Täpsemalt üritab ta lahterdada võimule saadetud kirjade autorid anujateks ja ustavateks nõukogude kodanikeks, kelle kirjutamise eesmärk ja selle saavutamine oli erinev.⁸ Kui anujate kirjad võisid jääda kohati tähelepanuta, siis ustavate kodanike pöördumised said suurema kõlapinna osaliseks. See ilmestab võimu soovi mitte niivõrd tegeleda inimeste igapäevaelu probleemidega (sotsiaalsed, majanduslikud jne), kuivõrd tugevdada juhtimist ja kogu valitsemissüsteemi korraldamist.⁹ Huvitava tähelepaneku võimule kirjutatud kirjade põhjal teeb ajaloolane Nicholas Lampert, kes ütleb, et ametikohtade kuritarvitamised aktiveerisid tavakodanikke võimule kirjutama.¹⁰ Vene ajaloolane Jekaterina Surovtševa toob lisaks allikaliigi olulisusele esile ka võimu ja kirjutajate omavahelise dialoogi olemuse. Võttes vaatluse alla loomeinimeste kirjad, kajastab ta pingeid, mis kirjutaja ja võimu vahel olid ning kirjeldab kuivõrd võim kirjutajaid tolereeris kuniks nad selle suhtes lojaalsed olid.¹¹ Jekaterina Tšhujeva analüüsib sõjainvaliidide kirjade kaudu Nõukogude Liidu sotsiaalpoliitikat ja selle kajastamist pärast sõda. Ta jõuab järelduseni, et võimule kirjutatud kiri oli ainuke võimalus millegi saavutamiseks.¹² David Vseviov on üritanud EK(b)P Keskkomiteele saadetud kirjadest välja lugeda nüansse, mis viitaksid nõukogude ühiskonna kohalikes juhtivstruktuurides valitsenud hirmuatsmosfäärile.¹³

Käesoleva magistritöö fookus erineb eelpool kirjeldatud uurimustest materjali valiku ja käsitluse poolest. **Uurimisobjektiks** on kirjad võimule aastatel 1944-1953, mis olid saadetud EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonnale, selle juhtidele, osakonna pädevusse jäävatel teemadel väiksematele parteiorganisatsioonidele või PAO vastutusalasse

⁸ Anujate eesmärgiks oli võimult saada materiaalseid hüvesid, ustavad nõukogude kodanikud pidasid oma kohustuseks teavitada võime väärnähtudest, parandada riigi hetkeolukorda ja tegutseda riigi hüvanguks.

⁹ Fitzpatrick, Sheila. *Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s*. Slavic Review, nr 1, 1996.

¹⁰ Lampert, Nicholas. *Whistleblowing in the Soviet Union*. New York: Schocken, 1985.

¹¹ Суровцева, Екатерина Владимировна. Жанр «письма вождю» в тоталитарную эпоху (1920-е – 1950-е гг.). Москва, АИРО-XXI, 2008.

¹² Чуева, Екатерина. "Мир после войны": жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны. - Советская Социальная Политика. Сцены и действующие лица, 1940-1985. ЦСПГИ, 2008, 96-120.

¹³ Vseviov, David. Hirm EK(b)P Keskkomitee salajases kirjavahetuses. Ajakiri Tuna, nr 1, 1998, lk 34-39.

kuuluvale trükiajakirjandusele. **Töö eesmärgiks** on ühe parteiliini konkreetse institutsiooni piiridesse jäädes analüüsida võimule kirjutamist kui nähtust, millest sai inimeste igapäevaelu osa. Eesmärgi saavutamiseks annan ülevaate võimu poolt loodud eeldustest, mis toetasid võimu ja kirjutajate vahelist suhtlust, analüüsin protsessis osalejaid, kirjades kajastuvaid probleeme ning kirjadele vastamist, millest ilmneb ka kirjutamisega saavutatu ulatus.

Töö esimeses osas kajastan võimu poolt loodud eelduseid, mis inimeste kirjutamist toetasid. Täpsemalt tulevad vaatlemisele riiklikud regulatsioonid kirjadega tegelemise kohta. Magistritöö uurimisobjektist lähtuvalt on kirjeldatud propagandatöö ja selle teostaja – PAO – ülesandeid, mis toetasid kirjadega tegelemist. Kuna PAO üks olulisimaid kohustusi oli omakorda trükikirjanduse eest vastutamine, avan ka selle teema tähtsuse ning olulisuse võimule kirjutamisel. Töö teine peatükk keskendub protsessis osalejatele, ehk võimule kirjutajatele ja kirjade adressaatidele. Esmalt tulevad teemaks kirjaliigid ja seal ilmnenu kirjutajate eesmärgid. Seejärel toon kirjutajatest lähtuvalt välja stalinistliku retoorika tähtsuse eesmärkide edukaks saavutamiseks. Samuti kirjeldan protsessi teist osapoolt – kirjade adressaate. Uurimuse kolmandas peatükis, kõige mahukamas osas keskendun erinevatele probleemidele, millest inimesed võimule kirjutasid. Antud osa avab suurepäraselt nõukogude ühiskonna igapäevaelu ning ilmestab hästi, mida inimesed soovisid kirjutamisega saavutada. Samaaegselt probleemidega analüüsin ka kirjadele vastamist ja võimalikku tagasisidet ehk mida inimesed oma kirjadega saavutasid. Eelpool toodud probleemistiku käsitus avab uuritava nähtuse olemuse uudest vaatenurgast ning pakub edasisteks uuringuteks hea aluse.

Uurimuse ajalisteks piirideks on valitud aastad 1944 kuni 1953. Sel ajavahemikul pandi paika uus riiklik korraldus, millega lammutati täielikult iseseisev omariiklus, ehitati üles nõukogude võimustruktuur, kujundati uus ametnikkond, toimusid laiaulatuslikud repressioonid, juurutati käsumajandusele põhinev majandusmudel, suruti alla relvastatud vastupanunõukogustati ühiskonna vaimuelu ja pandi täielikult toimima Moskva poolt kujundatud kontrollimehhanismid.¹⁴

---

¹⁴ Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940-1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr 15 (22), Tartu, 2007, lk 5.

Uurimisseis

Käesoleva töö uurimisperioodi (1944-1953) jäävat nõukogude ühiskonda ja selle protsesse (majandus, sotsiaalne elu jne) kirjeldava historiograafia ulatus on väga lai, seda nii võõr- kui eesti keeles. Antud teemadest on ilmunud põhjalikke historiograafilisi ülevaateid, mille eraldi mainimist ei pea autor siinkohal vajalikuks. Küll aga on antud töö kontekstist lähtuvalt oluline vaadelda neid poliitilisi protsesse analüüsivaid kirjutisi, mis on seotud eelkõige ideoloogia ja propagandaga.¹⁵ See loob pildi nõukogude ühiskonnas toimunud vaenlase kuvandi loomest ja selle mõjust tavakodanikele (võimu poole pöördumist soodustavad tegurid jms).¹⁶ Nõukogude süsteemi toimimist kui võimu ja rahva vahelist dialoogi ning võimu poole pöördumist on uuritud mitmete autorite poolt.¹⁷

Uurimuse põhiallika - kirjade - kasutamine on ajalookirjutises olnud väga levinud. Kirjast kui ajalooallikast on avaldatud mitmeid põhjalikke uurimustöid.¹⁸ Kuna antud töö eesmärk on

---

¹⁵ Jowett, Garth S; O'Donnell, Victoria. *Propaganda and Persuasion*. London: Sage Publications Inc, 1989; Remington, Thomas F. *The Truth of Authority. Ideology and Communication in the Soviet Union*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1988; Yurchak, Aleksei. *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2005; Davies, Sarah R. *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror Propaganda and Dissent 1934-1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Nt trükiajakirjanduse mõjust Nõukogude Liidu 1920ndatel kirjutab Kenez, Peter. *The Birth of the Propaganda State. Soviet methods of mass mobilization, 1917-1929*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

¹⁶ Raudsepp, Anu; Hiiemaa, Karin. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSVL eestikeelses õppekirjanduses. *Ajakiri Tuna*, nr 2, 2013, lk 84-95; Imagooloogilisest kuvandiloomest on kirjutanud ajaloolane Olavi K. Fält: Fält, O.K. Introduction. – Looking at the other: Historical study of images in theory and practice. / Toim. K. Alenius, O.K. Fält, Seija Jalagin. Oulu: University of Oulu, 2002, lk 7-11; Gregory, Paul. *Terror by Quota. State Security from Lenin to Stalin (An Archival Study)*. New Haven; London : Yale University Press, 2009; Fitzpatrick Sheila; Geyer, Michael. *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009; Gross, Jan T. A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism. *Soviet Studies*, Jul., 1982, nr 3, lk 367-376.

¹⁷ Fitzpatrick, Sheila; Gellately, Robert. Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History. - Accusatory Practices. *Denunciation in Modern European History, 1289-1989*. / Koost. Fitzpatrick, S., Gellately, R. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, lk 1-21; Figes, Orlando. *The Whisperers. Private life in Stalin's Russia*. London: Penguin Books, 2008; Lampert, Nicholas. *Whistleblowing in the Soviet Union*. New York: Schocken, 1985; Alexopoulos, Golfo. *Victim Talk: Defence Testimony and Denunciation Under Stalin*. *Law and Social Inquiry*, nr 3, 1999, lk 637-654; Kozlov, Viktor A. Denunciation and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944-1953. - Fitzpatrick, Sheila; Gellately, Robert. *Accusatory Practices. Denunciation in Modern European History, 1289-1989*. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, lk 120-152; Zdravomyslova, Elena; Voronkov, Viktor. The Informal Public in Soviet Society: Double morality at work. *Social research: An International Quarterly*, nr 69, lk 49-69.

¹⁸ Vt nt Stowe, Steven. Making Sense of Letters and Diaries. Making Sense of Evidence series on History matters: The U.S Survey on the Web: <http://historymatters.gmu.edu/mse/letters/letters.pdf>; Barton, David; Hall, Nigel. *Letter writing as a social practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2009; Dobson, Miriam. *Letters. – Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History (Routledge Guides to Using Historical Sources)*. / Toim. M. Dobson, B. Ziemann. London; New York: Routledge, 2009, lk 57-73, jt.

võimule kirjutamise kui nähtuse uurimine, siis tulevad kajastamisele võimule kirjakeerutamist puudutanud uurimised.

Võimule kirjutamise temaatikat on lahatud nii välis- kui kodumaiste autorite poolt. Väljaspool Eestit on võimu poole pöördumist analüüsitud nii üldkäsitlestena¹⁹ kui erinevate uurimuste osana.²⁰ Lisaks võimudele saadetud kirjadele on analüüsitud ka kirjalikke pöördumisi trükiajakirjandusse, mis moodustavad märgatava osa kogu võimu poole pöördumise dialoogist.²¹

Eestis on kirjade teemat tõstatatud samuti väga erinevate uurimisküsimuste kaudu. Enim on vaatlusalusest perioodist analüüsitud kulakute kirju (nii avalikke kui erakirju).²² Samuti on uuritud majandusteemalisi kirju, näiteks kaubandusteemalisi kaebusi võimu aadressil.²³ Veel on kajastust leidnud kirjavahetus nii Stalini valitsusaja kontekstis,²⁴ kui hilisemal perioodil.²⁵ Eesti arhiivides on tehtud uurimistööd EK(b)P Keskkomitee kirjadega, mille eesmärgiks on

---

¹⁹ Fitzpatrick, Sheila. *Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s*. *Slavic Review*, nr 1, 1996; Stephen White. *Political communications in the USSR: letters to party, state and press; Writing the Stalin Era*. Sheila Fitzpatrick and *Soviet Historiography*. / Toim.: Alexopoulos, Golfo; Iessler, Julie; Tomoff, Kiril. New York: Palgrave Macmillan, 2011; Суровцева, Екатерина Владимировна. Жанр «письма вождю» в тоталитарную эпоху (1920-е – 1950-е гг.). Москва, АИРО-XXI, 2008; Чуева, Екатерина. "Мир после войны": жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны. - Советская Социальная Политика. Сцены и действующие лица, 1940-1985. ЦСПГИ, 2008, 96-120; Zatlín, Jonathan R. *Ausgaben und Eingaben: Das Petitionsrecht und der Untergang der DDR*. – *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. 1997, nr 10, lk 902-917; Kirjad Hitlerile: rahvas kirjutab oma juhile: senitundmatuid dokumente Moskva arhiividest. / Koost. Henrik Eberle. Tallinn, Tammerraamat, 2008; Arhiiviallikate põhjal on kajastatud nt Georgi Dimitrovi ja Jossif Stalini kirjavahetust: Dallin, Alexander; F. I. Firsov. *Dimitrov and Stalin 1934-1943. Letters from the Soviet Archives* (tõlg. Vadim A. Staklo). New Haven; London: Yale University Press, 2000.

²⁰ Fitzpatrick, Sheila. *Stalinism: New Directions*. London; New York: Routledge, 2000; Gross, Jan T. *Revolution from abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2002; Kotkin, Stephen. K. *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization*. Berkley: University of California Press, 1995.

²¹ Inkeles, Alex; Geiger, Kent. *Critical letters to the Editors of the Soviet Press: Areas and Modes of Complaint*. *American Sociological Association*, nr 6, 1952, lk 694-703; Inkeles, Alex; Geiger, Kent. *Critical letters to the Editors of the Soviet Press: Social Characteristics and Interrelations of Critics and the Criticized*. *American Sociological Association*, nr 1, 1953, lk 12-22; White, Stephan. *Political Communications in the USSR: letters to party, state and press*. *Political Studies*, nr 31, 1983; Leone, Matthew E. *Letter-writing and the State*. *Cahiers du monde russe*, nr 40/1-2, 1999, lk 139-169.

²² Rahi-Tamm, Aigi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio 1998; Frei, Lauri. *Klassivaenlaste tekitamine eesti külas 1944-1950 Äksi valla näitel*. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm, Tartu, 2007; Köll, Anu-Mai. *The village and the class war: anti-kulak campaign in Estonia*. Budapest; New York: Central European University Press, 2013 jt.

²³ Ruusmann, Reet. *The Needs of the Consumers Oblige: daily problems and criticism of the system in public letters in the 1960s and 1980s*. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, nr 2, 2010, lk 115-135.

²⁴ Annuk, Eve. *Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis*. *Ajakiri Keel ja Kirjandus*, nr 11, 2003; Annuk, Eve. "Mul on nii palju tahet kirjutada...". *Ajakiri Tuna*, nr 3, 2007, lk. 117-130.

²⁵ Noorhani, Piret. Arvo Mägi - Arno Vihalemm. *Valik kirju*. Valinud ja kommenteerinud Piret Noorhani. *Ajakiri Tuna*, nr 1, 1998 lk. 61-70

olnud nõukogude hirmuatmosfääri tõestamine²⁶ ning parteilise sisevõitluse kajastamine.²⁷ Lisaks on uuritud parteiliidrite kirjutisi²⁸ ning parteile suunatud kirju,²⁹ kuid seda kõike üksikutele näidetele tuginedes. Kirjade analüüsimist puudutavad uurimistööd baseeruvad ka trükiajakirjandusele saadetud kirjadel.³⁰

Allikad ja uurimismeetodid

Kirjakirjutamise kui nähtuse võimalikult laiapõhjalist käsitlemist on püütud saavutada erinevaid allikaid (arhiiviallikad, publitseeritud dokumendid, trükiajakirjandus jne) kõrvutades, mille uurimiseks on kasutatud allikmaterjali võrdlevat meetodit. Töö põhiallikaks on Riigiarhiivi Filiaalis (ERAF) leiduvad EK(b)P KK PAO-le, selle liidritele, osakonna vastutusalasse jäävatest teemadest lähtuvalt väiksematele parteiinstantsidele või trükiajakirjandusele laekunud kodanike kirjad aastatel 1945-1952. Arhiivis pole EK(b)P KK PAO dokumentatsioon täielikult säilinud, mistõttu on puudu 1944. ja 1953. aasta toimikud.³¹ Kuigi töö uurib protsessi mitte institutsiooni, on paralleelselt kirjadega kasutatud ka 1944.-1953. aastate sama osakonna aruandeid jt allikmaterjale (nt EK(b)P KK regeetid), mis aitavad avada osakonna töökorralduslikku poolt. Käesolevas töös käsitletud institutsionaalne ülevaade on vajalik uurimuse raamistiku loomiseks. Võrdlemaks vabariiklikul tasandil konkreetsele osakonnale (PAO) ja Keskkomiteele saadetud kirju ning vaadeldes võimule kirjutamist lisaks vabariiklikule tasandile ka kohalikul (maakondlikul) tasandil, on paralleelselt kasutatud 1945. aasta EK(b)P KK erisektori³² ja valikuliselt aastatel 1944-1952 Läänemaa, Järvamaa ja Tartumaa komiteedele saadetud kodanike kirju. Vabariikliku ja kohaliku tasandi võrdluse eesmärgiks on analüüsida esilekerkinud probleemide ulatust ning vaadelda nende erinevust.

---

²⁶ Vsevirov, David. Hirm EK(b)P Keskkomitee salajases kirjavahetuses. Ajakiri Tuna, nr 1, 1998, lk 34-39.

²⁷ Kuuli, Olaf. Kaks kljauznikku EK(b)P sisevõitluses (aastad 1949-1952). Ajakiri Tuna, nr 2, 2005, lk 151-155.

²⁸ Feest, David. Mait Metsanurga kiri Eduard Pällile. Ajakiri Tuna, nr 1, 2003, lk. 76-86.

²⁹ Ohmann, Valdur. Gustav Naani kaebekiri EKP Keskkomiteele. Ajakiri Tuna, nr 3, 2005, lk 96-102.

³⁰ Tiiu Põld on oma töös välja toonud erinevad nõukogude uurijad, kes on on püüdnud massikommunikatsioonisotsioloogias kirju analüüsida: Põld, Tiiu. „Rahva Hääle“ toimetusele saabunud kirjade analüüs (1972, 1974, 1976, 1978, 1980). Diplomitöö. Juhendaja dots. Marju Lauristin. Tartu, 1981: Грушин Б. Свободное время. Величина. Структура. Проблемы. Перспективы. Москва, 1966; Пропп Е. И. Печать и общественное мнение, Москва, 1971; Верховская А. И. Пиюмо в редапцию и печать, Москва, 1972.

³¹ Kirju pole alati säilitatud aasta lõikes jaanuari algusest detsembri lõpuni, leidub toimikuid kus mõned kuud on vahelt puudu. Sellest tulenevalt pole arvatavasti ka kirjade koguarv võrdne reaalselt osakonda saadetud kirjade koguarvuga.

³² EK(b)P KK erisektori alla kuulusid aastatel 1940-1966 kantselei, protokollosa, kirjade sektor ja salagrupp. Vt Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. / Enn Tarvel (Toim.). Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002, lk 263.

Läbitöötatud arhiiviallikatele tuginedes saan väita, et mõned kirjad on kogutud paralleelselt EK(b)P KK erisektori ja PAO toimikutesse, st sama kiri võib leiduda ära kirjade ja tõlgetena mitmes toimikus ning erinevates osakondades. Samuti leidub nimetatud osakondade toimikutes mitmeid ära kirju antud osakonnale alluvatele institutsioonidele laekunud kirjade kohta (nt Kirjanike Liidu materjalid),³³ mis on kõrgematele kohtadele edasi saadetud. Mitmete kirjade asukoht EK(b)P PAO dokumentide hulgas on arusaamatu. Seal leidub erinevate osakondade materjale (nt kaadriteosakond, põllumajandusosakond jne).³⁴ Samuti pole võimalik tuvastada kõiki isikuid, kellele kirjad on edasi suunatud. Mitmete kirjade puhul puuduvad adressaadid sootuks ning need on sattunud toimikute vahele kas teemast lähtuvalt või hoopis juhuslikult.

Kirjade koguarvu, mis võimule saadeti, on tänapäeval võimatu kindlaks määrata. Erinevate institutsioonide dokumentidele tuginedes saab välja tuua sinna laekunud kirjad väga konkreetse ajavahemiku jooksul.³⁵ Näiteks Leningradi partei ja riiklikud institutsioonid, sh NKVD, said 1936. aastal päevas ligikaudu tuhat kirja, ajaleht *Krest'ianskaia gazeta* umbes sama palju. Nõukogude Liidu üks poliitilistest liidritest, Andrei Ždanov, sai kodanikelt 1936. aastal päevas umbes 150-200 kirja, samas Vjatšeslav Molotovile laekus samal ajal umbes 30 kirja päevas,³⁶ mis võis sõltuda erinevatest asjaoludest (kirjutaja probleemist, adressaadi tutvusest jms). Hilisema aja kohta on teada, et NLKP KK sai aastatel 1981-1983 umbes 2 miljonit ja kohalikud parteikomiteed 10 miljonit kirja.³⁷ Ida-Saksamaal laekus 1980ndatel erinevatele riigiasutustele suurusjärgus 500 000 kirja aastas.³⁸ Ajaleht *Rahva Hää* sai samal kümnendil aastas umbes 5000-8000 kirja.³⁹

Riigiarhiivis leiduvatest EK(b)P KK PAO kirjadest saab aastate 1944-1953 tehtud statistika põhjal väita, et erineva sisuga kirju oli nimetatud aastate kohta suurusjärgus 600. Samas ühe aasta (1945) näitel laekus erisektoris kaebusi ja avaldusi puudutanud kirju suurusjärgus 1300. Läänemaa, Järvamaa ja Tartumaa Komiteedele laekus aastatel 1945-1953 umbes 8000

³³ Kiri Kirjanike Liidu juhatusel. 23.12.1945. ERAF.1.80.38, lk 47.

³⁴ Kiri EK(b)P KK Kaadrite osakonna juhatajale. 12.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 22-22p; Kiri EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhatajale. 30.12.1950. ERAF.1.85.10, lk 190.

³⁵ Tabeleid 1970-1980ndate kohta vt nt: White, Stephan. Political Communications in the USSR: letters to party, state and press, lk 46.

³⁶ Fitzpatrick, Sheila. Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s, lk 81.

³⁷ Ruusmann, Reet. The Needs of the Consumers Oblige: daily problems and criticism of the system in public letters in the 1960s and 1980s, lk 131.

³⁸ Zatlin, Jonathan R. Ausgaben und Eingaben: Das Petitionsrecht und der Untergang der DDR, lk 902-917.

³⁹ Põld, Tiit. „Rahva Hääle“ toimetusele saabunud kirjade analüüs (1972, 1974, 1976, 1978, 1980), lk 42.

kirja. Näitajad kajastuvad üksnes allarhiivides säilitatud toimikute põhjal, mis tähendab, et ei saa olla kindel tegelikkuses laekunud kirjade absoluutarvudes. Käesoleva töö tarbeks on läbi töötatud valikuliselt **2605** kirja (vt Tabel 1), sh täielikult EK(b)P KK PAO kirjad ja võrdluse loomiseks kirjad erisektorist ning maakonna komiteedest. Erisektori ning maakondade komiteede kirjad on valitud juhuslikult, kus oleksid esindatud võimalikult erinevad aastad uurimuses käsitletavast ajavahemikust.

Uurimuseks läbitöötatud kirjade arv

	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	KOKKU
EK(b)P KK PAO		40	45	52	1	72	176	179	39		604
EK(b)P KK erisektor		534									534
EK(b)P Läänemaa komitee			197			103	108				408
EK(b)P Järvamaa komitee		196		68			163	165	136		728
EK(b)P Tartumaa komitee	22		158	10	16		125				331
											2605

Tabel 1. Käesoleva uurimuse tarbeks läbitöötatud kirjade arv

Lisaks arhiiviallikatele on kasutatud allikalise baasina omaaegset trükiajakirjandust, mille süstematiseeritud läbivaatamine aitas luua pildi nõukogude ühiskonnast ja toimunud ideoloogilisest survest. Näiteks trükiajakirjanduses kajastati erinevaid parteiorganite koosolekutel loodud terviktekste (KK pleenumid, määrused, kampaaniad jms). Oma töös võtsin suurima tähelepanu alla eestikeelse nõukogude trükiajakirjanduse tähtsaima väljaande, EK(b)P KK häälekandja Rahva Hääle aastatel 1944-1953 ning valikuliselt väiksemad kohalikud väljaanded, nagu Õhtuleht, Talurahvaleht. Kohalikud väljaanded said valitud vastavalt kirjades käsitletud teemadele.

Võimule kirjutamine oli osa inimeste igapäevaelust, mille uurimiseks on kasutusel erinevaid teooriaid. Mitmete totalitaarsete režiimide uurijate jaoks tähistab igapäevaelu analüüsimine erinevate käitumismallide ja strateegiate kasutamist lihtrahva poolt, mis aitas neil toime tulla

sotsiaalsete ja poliitiliste situatsioonidega valitseva korra all.⁴⁰ Nõukogude perioodi uurimisel saab eristada avalikku- ja privaatsfääri, mis on totalitaarse režiimi toimimise mõistmise seisukohalt hädavajalik.⁴¹ See aitab paremini kirjeldada ja mõista nõukogude igapäevaelu toimimist.⁴² Nii avalik- kui privaatsfäär on mitmekihilised ja tihtipeale üksteisega põimunud.⁴³ See avaldub ka avaliku- ja erakirjavahetuse puhul, millest käesolevas töös vaadeldakse esimest. Antud uurimuses on avalike kirjadena defineeritud riigi juhtkonnale, erinevatele liidritele, avalikele institutsioonidele või ajalehtede toimetustele suunatud kirjad. Kiri ei puudutanud ainult kirjutajat kui eraisikut, vaid tema ühiskondlikku positsiooni ja rolli laiemalt. Kirjutamise kaudu positsioneeris kirjutaja end kodanikuna, olles selle kaudu osake kogu toimivast poliitilisest korrast.⁴⁴ Avalike tekstide uurimisel tuleb paralleelselt silmas pidada nõukogude retoorikat ja laiemalt kogu ideoloogilist konteksti ning riiklikule tsensuurile allumist.

Alusbaasi diskursuseteoreetilisest vaatepunktist nõukogude valitsemiskorra selgitamiseks annab Michel Foucault' käsitus võimust ja võimusuhetest.⁴⁵ Tema arvates võim iseenesest ei tähista tavalist indiviidide või kollektiivide vahelist suhet kui staatilist nähtust, vaid on pigem ühtede viis teisi mõjutada. Võim ei eksisteeri iseseisva nähtusena, vaid avaldub võimusuhete kaudu, kus erinevad osapooled üksteist mõjutavad. Samuti rõhutab ta, et "võim ei ole kokkuleppe küsimus, võim ei tähenda vabadusest loobumist, õiguse üleandmist ega ühisvõimu delegeerimist mõnele üksikule esindajale [...], võimusuhe võib küll olla mõne eelnenud või püsiva kokkuleppe tulemus, kuid ei ole loomuldasa konsensususe ilming". Seega

---

⁴⁰ Dobson, Miriam. Letters, lk 57-58; Fizpatrick, Sheila. Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s. New York; Oxford: Oxford University Press, 1999. Antud lähenemist kasutab ka käesoleva töö autor.

⁴¹ Antud käsitluses tähistab on avalikuk sfäär riigi (ideoloogia, regulatsioonid, nomenklatuur jms) ja privaatne kodu (pere) tasandit. Kirsti Jõesalu on oma töödes tuginenud nii Garcelonile (avalik-sotsiaalne-privaatne) kui Voronkovile ja Zdravoniõslovale (lisaks mitteformaalne avaliku ala). Vt Jõesalu, Kirsti. Tööelu privatiseerimisesotsiaalsete suhete kaudu. Postsotsialistlik vaade sotsialistlikule tööelule: http://www.sotsioloogia.ee/vana/esso3/16/kirsti_joesalu.htm

⁴² Avalikkuse ja privaatsuse defineerimine toimub distsipliinilt erinevalt. Nt sotsiaalteaduste lähtepunktist on Kirsti Jõesalu toonud oma magistritöös nimetanud erinevaid käsitlusi. Vt nt Jõesalu, Kirsti. Sotsiaalsed suhted nõukogude töölusel: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s. Magistritöö. Juhendaja Ene Kõresaar. Etnoloogia õppetool, 2004; Jõesalu, Kirsti. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlikke vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. 2006, lk 91-124.

⁴³ Siegelbaum, Lewis H. Borders of Socialism. Private Spheres of Soviet Russia. New York: Palgrave Macmillan, 2006, lk 2-23.

⁴⁴ Dobson, Miriam. Letters, lk 64.

⁴⁵ Puumeister, Ott. Subjekti vabaduse võimalikkusest poliitilise terviklikkuse ja võimusuhete kontekstis. Juhendaja Andreas Ventsel. Semiootika osakond. Tartu, 2011.

ei saa käsitleda võimu kui omaette nähtust, seda tuleks vaadelda pigem võimusuhte kaudu.⁴⁶ Võimusuhteid ja nende reaalsel toimimist on kõige parem analüüsida⁴⁷ mingi konkreetse institutsiooni näitel, kus ilmneb mõjutegevus kõige selgemini. Antud töös on selleks võetud EK(b)P KK PAO. Kuna võim on suhete baasil tekkiv nähtus, analüüsin uurimisobjekti võimu-kirjutaja vaheliste suhetena. Kirjades kajastunud võimusuhte analüüsimiseks on parim meetod diskursuseanalüüs, mis võimaldab üheaegselt võrrelda keelekasutust ning kirjutamisprotsessis osalejate retseptsiooni konteksti.⁴⁸

---

⁴⁶ Foucault, Michel. Teadmine, võim, subjekt: valik räägitust ja kirjutatust. Koostanud Marek Tamm. Tallinn: Varrak, 2011, lk 297-298.

⁴⁷ Analüüsimisel tuleb silmas pidada erisuste süsteemi, mis võib mõjutada teiste tegevust. Samuti, mis eesmärgil tegutsevad teiste tegevusele toimijad. Silmas tasub pidada võimu teostamise vahendeid (ähvardused, materiaalsed hüved jms) ja millised on institutsionaliseerituse vormid (nt õiguslikud struktuurid jm), vt Foucault, Michel. Teadmine, võim, subjekt, lk 301-306.

⁴⁸ Möistlik, Anu. Võimusuhte konstrueerimine nõukogude ajalehediskursuses 1946-1979. Magistritöö. Juhendaja Epp Lauk. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Tartu, 2007, lk 38-39.

1. Võimu loodud eeldused kirjutamiseks

Võimule kirjutatud kirjadest peegeldus rahva meelsus ja valitsemise korra nõrkused, millest tulenevalt kasutati kirju aktiivselt võimu reguleerimiseks ja tugevdamiseks. Süsteemi toimimiseks loodi riiklikul tasandil eeldused, mis puudutasid kirjadega tegelemist erinevates institutsioonides. Käesoleva töö aluseks võetud PAO vastutas propagandatöö ja selle koordineerimise eest. PAO üheks põhisuunaks oli ideoloogia ja selle massidesse viimine. Seda teostati osakonna vastutusalasse jäävate propagandaväljundite kaudu, millest antud uurimuses on tähtsustatud kirjandust ja trükiajakirjandust. Selle kaudu levitati ideoloogiat, mõjutati lugejaid, avaldati regulatsioone, mis kõik soodustasid võimule kirjutamist. Partei survestas pöörama spetsiaalset tähelepanu oma huviobjektis olnud teemadele. Korduvate teemakäsitluste eesmärgiks oli kirjutajate tegudele õhutamine, et lahendada paremini eksisteerivaid probleeme.⁴⁹ Pöördumiste toetamiseks loodi kirjasaatjate võrgustikud ning toimetuste juurde spetsiaalsed osakonnad, mille ülesandeks oli kirjadega tegelemine. Üha enam levis rahva seas arusaam, et võimule kirjutamine on ainuke legitiimne võimalus oma probleeme lahendada.

1.1 Riiklikud regulatsioonid kirjadega tegelemise kohta

Režiimi tugevdamiseks oli rahva näiline kaasamine valitsemisprotsessi kirjajututamise kaudu hädavajalik, nii jõudis võimuni kodanike tagasiside riigis toimuvast igapäevaelust. Kirjutamise aktiveerimiseks võeti riiklikul tasandil vastu erinevaid regulatsioone (määrused, korraldused, otsused jm), millega kohustati nii vabariiklikke kui kohalikke institutsioone kirjadega tegelema. See andis rahvale positiivse signaali pöördumaks võimu poole veel aktiivsemalt.

Eestis jagunes nõukogudeaegne riigistruktuur ametlikult seadusandlikuks, täidesaatvaks ja poliitiliseks võimuks, kus kõige olulisemat rolli esindas nimetatutest kolmas. Poliitiline võim

---

⁴⁹ Mõistlik, Anu. Võimusuhte konstrueerimine nõukogude ajalehediskursuses 1946-1979, lk 25.

koondus kommunistlikku partei kätte, millele reaalsuses toetusid ka seadusandlik ja täidesaatev võim. EK(b)P allus omakorda Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei (ÜK(b)P)⁵⁰ poolt tulnud korraldustele. Moskva hüvanguks pandi toimima kogu liiduvabariigi organisatsiooniline partei struktuur, sh keskkomitee koos aparaadiga.⁵¹ Vabariigi parteiorganisatsioon jagunes maal kuni 1950. aastani maakondlikeks, seejärel rajooni- (aastatel 1952-1953 ka oblasti) organisatsioonideks ning linnades linna-või linnarajoonide organisatsioonideks. Kõik olulisemad regulatsioonid võeti nii riiklikul (Nõukogude Liidu) kui vabariiklikul (Eesti NSV) tasandil vastu Keskkomitee poolt. Täpsemalt tegi seda väiksem üksus - riiklikul tasandil ÜK(b)P KK poliitbüroo (või sekretariaat) ja Eesti NSV-s EK(b)P KK büroo.⁵² EK(b)P KK büroo istungitel vastu võetud määrused suunati otse neid puudutavatesse institutsioonidesse, kus ametnikud uued korraldused sisse viisid. Sama skeem toimis ka kirjutamist puudutavate regulatsioonide puhul.

EK(b)P KK büroo võttis aastatel 1944-1953 vastu erinevaid regulatsioone, mis kohustasid kogu liiduvabariigis pöörama suuremat tähelepanu võimule saadetud kirjadele. Eelkõige nenditi, et tavainimeste kirjadega tegelemine on institutsioonides mitterahuldavas seisus. Inimesed ei saanud oma kirjadele vastuseid, kirjade sisuga ei tegeletud piisavalt ning mitmed kontrollimisel olevad kirjad saadeti hoopis edasi uurimise all olevale isikule. Olukorra parandamiseks võttis büroo 1945. aastal vastu määruse, mis kohustas kõiki maakonna ja linna komiteesid läbi vaatama kirjadega tegelemise korra oma institutsioonide siseselt ja andma määruse täitmise kohta tagasisidet EK(b)P KK-le.⁵³ Järgmisel aastal pandi paika, et kodaniku pöördumine tuleb kirja saanud institutsiooni juhil isiklikult läbi vaadata viie päeva jooksul. Samuti tuleb kiri saata edasiseks uurimiseks pädevale isikule, mitte isikule, kelle kohta võib kirjas leiduda kompromiteerivat informatsiooni. Büroo kohustas maakondade komiteede sekretäre viima sisse kindla korra kirjade läbitöötamiseks ning kehtestama range kontrolli

⁵⁰ Kuni 1952. aastani, seejärel NLKP.

⁵¹ Tannberg, Tõnu. Kuidas ja kelle abil valitseti Eesti NSV-d. Akadeemia nr 7, 2003, lk 1486.

⁵² EKP KK büroosse kuulusid: EKP KK sekretärid, täitevvõimu juhina ministrite nõukogu esimees (või selle l. asetäitja), ülemnõukogu presiidiumi esimees, julgeoleku- või siseminister, Balti sõjalaevastiku ja 8. armee komandör, Tallinna linnakomitee sekretär ja 3-4 liikmekandidaati. Erinevatel aegadel kuulusid büroosse Keskkomitee osakonnajuhatajad, ministrid, partei ja riigikontrollorganite juhid ja sõjaväe kommunistidest esindajaid. Büroo käis koos kord nädalas. Ometi ei olnud EKP KK büroo kuni 1947. aasta kevadeni kohapeal kõige kõrgemat võimu omav organ. 1944. aasta lõpul loodi ÜK(b)P KK Eesti büroo, mis küll ei dubleerinud EKP KK büroo tegevust, aga seal arutati üldjuhul enne EKP KK büroo arutlusele minemist läbi kõik olulisimad küsimused, mis üleliidulise büroo esindajatele ei meeldinud. Kohapeal teostas Moskva poolset järelvalvet ka EK(b)P KK 2. sekretäri institutsioon, nomenklatuur jt kontrollimehhanismid. Tannberg. Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel, lk 225-269.

⁵³ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 115, 18. ERAF.1.4.188.

asjaajamisest ajaliselt kinni pidamise osas.⁵⁴ 1947. aastal kehtestas büroo määruse, et institutsioonidele laekunud kirjade vastustest peab teavitama kirjutajat nädala jooksul ja seda alates kirja kättesaamise päevast. Samuti kohustas määrus EK(b)P KK vastutavaid töötajaid pöörama erinevates institutsioonides viibimise ajal suurt tähelepanu kirjadega tegelemise süsteemile vastava asutusesiseselt.⁵⁵

EK(b)P KK büroo üheks põhjalikumaks ülevaateks, mis puudutas kodanike kirjadega tegelemist, oli 1949. aasta protokoll nr 17. Selles salajases dokumendis anti ülevaade kogu liiduvabariigis institutsioonide siseselt kodanike kirjadega tegelemise olukorrast ja märgiti ära tõsised puudused antud valdkonnas. Institutsioone süüdistati ebapädevuses, bürokraatlikus suhtumises ja ükskõiksuses. Protokollis toodi välja, et mitmetes institutsioonides rikuti seaduses ettenähtud kirjade läbivaatamise korda,⁵⁶ kohati puudus asutustes kirjade arvelevõtmise kontroll ja osad kirjad läksid menetluse käigus kaduma. Samuti märgiti, et mõned institutsioonide juhid jätsid omavoliliselt kõrvale kodanike kirjade läbivaatamise, andes selle ülesande teisejärgulistele töötajatele jne. Büroo tegi olukorra parandamiseks mitmeid erinevaid tähelepanekuid ja kehtestas uusi regulatsioone. Näiteks andis büroo partei maakonna, valla ja linna komiteedele ülesandeks kontrollida tähelepanelikult erinevate institutsioonide sisest olukorda kirjadega tegelemisel ja kasutada vastavaid meetmeid tulemuste parandamiseks. Samuti kutsus büroo partei- ja majandusorganisatsioonide juhte üles pöörama suuremat tähelepanu laekunud kodanike kirjadele.⁵⁷

1952. aastal toodi EK(b)P Revisjonikomisjoni aktis välja otseselt EK(b)P KK enda tööd puudutanud puudused, mis olid peamiselt seotud kodanike kirjade liiga aeglase menetlemisega. Sellest tulenevalt kohustati EK(b)P KK osakondade juhatajaid õigeaegselt ja tähelepanelikult läbi vaatama Keskkomiteesse saabunud kirju. Eri sektor pidi parandama kirjade arvelevõtmise kiirust ja need õigeaegselt vastavatele osakondadele suunama.⁵⁸ Seega toimus pidev kirjadega tegelemise kontroll ka Keskkomitees.

Büroo otsustest polnud mitte vähem tähtis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) poolt 1945. aasta Eesti NSV Teatajas välja antud määrus 654, mis puudutas tavakodanike

⁵⁴ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 167, 2. ERAF.1.4.322.

⁵⁵ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 272, 8. ERAF.1.4.464.

⁵⁶ Vt ENSV Teataja / Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsus, 1945, lk 458.

⁵⁷ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 17, 7. ERAF.1.4.737.

⁵⁸ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 43, 46. ERAF.1.4.1307.

kirjadega tegelemist.⁵⁹ See kohustas asutusi läbi vaatama kodanike kaebusi ja avaldusi ning vajadusel võtma kodanikke jutule nõukogude asutustes ja organisatsioonides. Samuti tuli asutuste ja organisatsioonide juhatajatel sisse seada kodanike avalduste ja kaebuste täpne registreerimiskord. Määruses sätestati, et kirjad pidi läbi töötama kolme päeva jooksul, ja need kirjad, mis eeldasid pikemaajalist uurimist. Viimasest pidi koheselt kirjalikult teavitama ka kirjutajat. Kirjadega tegelemine oli antud ülesandeks kõigile teemaga seotud töötajatele, vajadusel ka aktiivile. Määruse kohaselt sai kirja puudutava protsessi lõppenuks lugeda alles siis, kui selle kohta tehtud otsus oli ellu viidud. Otsuste täitmist pidid kontrollima organisatsioonide juhatajad. Omapärane antud määruses oli ka spetsiaalseid kirjakeste sätestav alapunkt, mille kohaselt tuli asutustesse ja organisatsioonidesse üles seada lukustatud kastid vastava pealkirjaga kergendamaks kirjutajal kirja menetlusse suunamist. Määrus kohustas Eesti NSV Vabariiklikku Prokuröri teostama ranget järelevalvet kirjadega tegelemise üle ja vastutusele võtma isikuid, kes suhtusid kirjadesse bürokraatlikult, viivitasid pöördumiste lahendamisega või ei registreerinud kirju süsteempäraselt.⁶⁰ Sellest tulenevalt pandi erinevate organisatsioonide siseselt täpselt paika kirjadega tegelevate osakondade ülesanded ning neisse saabunud informatsioon pidi jõudma vajalike instantideni.

Erinevatele kirjadele ja päringutele kohustas vastama veel Ministrite Nõukogu määrus nr 1042, mis puudutas erinevaid riiklikke, vabariiklike, koperatiivseid ja ühiskondlikke asutusi, ettevõtteid ning organisatsioone.⁶¹ Antud määruse kohaselt tuli institutsioonidel reageerida artiklitele, mida kodanikud trükiajakirjandusele saatsid. Seda teadsid ka kirjutajad, kelle trükiajakirjandusele kirjutamise eesmärgiks polnudki tihti niivõrd artiklite avaldamine, vaid hoopiski kirjutaja soov panna kõrgemad võimuesindajad endale olulisel teemal aktiivsemalt tegutsema.⁶²

Pidev kontroll kodanike kirjadega tegelemise üle toimus nii vabariiklikul kui kohalikul tasandil. Kui ilmnesid sellekohased puudused, tehti need avalikuks ja toodi välja uued regulatsioonid nende kõrvaldamiseks. Vaatamata järjepidevale parandustööle jäi üheks negatiivseks ilminguks ebarahuldav kirjadele vastamise kiirus. Aasta-aastalt hinnati

---

⁵⁹ ENSV Teataja, 1945, lk 458.

⁶⁰ ENSV Teataja, 1945, lk 458.

⁶¹ Antud määrusele viitasid toimetuste kirjasaatjate osakondade juhatajad, vt nt päringut EKP Põltsamaa rajoonikomiteele. ERAF.3716.1.26, lk 5, 7.

⁶² Ruumann, Reet. The Needs of the Consumers Oblige: daily problems and criticism of the system in public letters in the 1960s and 1980s, lk 120-121.

regulatsioonides ümber kirjadele vastamise päevade arv. 1945. aastal oli selleks kolm päeva, 1947. aastal anti ametnikele aega juba kuus päeva, millest võib järeldada, et institutsioonidele saabunud kirjade hulk kasvas ajas, mis omakorda tähistas nõukogude korra järjest edukamat tegutsemist võimu poole pöördujate näilisel kaasamisel valitsemise protsessi.⁶³

1.2 Propagandatöö ja selle korraldamine

Propagandatöö ja juurutatava ideoloogia tõhustamise eest vastutas PAO. Mõistmaks paremini PAO positsiooni kogu valitsemisstruktuuris, on vajalik anda ülevaade propagandatööst ning vastava osakonna ülesannetest, mis mõjutasid rahvast nii kaudselt kui otseselt võimu poole pöörduma.

V. I. Lenini sulest ilmus juba 20. sajandi alguses erinevaid ettepanekuid ja tähelepanekuid, kuidas korraldada propaganda ja agitatsiooni tööd vene sotsiaaldemokraatia liikumise (VSDTP) ajajärgul. Pärast enamlaste võimuletulekut hoogustus erinevate suunavate otsuste ja määruste väljaandmine.⁶⁴ Eesti kontekstis oli üheks olulisemaks regulatsiooniks propaganda korraldamist puudutav 14. novembri ÜK(b)P KK määrus aastast 1938, mis ilmus Eesti NSV-s 1946. aastal. Sellega määratleti partei propaganda-ja teoreetiline töökorraldus. Antud määruses oli täpselt paika pandud, et **propaganda- ja agitatsiooni osakondadesse** tuli koondada kogu töö marksismi-leninismi propaganda alal ja seda nii trüki- kui suusõnalise ning massilise poliitilise agitatsiooni alal. Samuti oli ette antud kindel reglement propaganda- ja agitatsiooni osakonna tööliste valikul. Sellele ametikohale sobisid vaid kõige kvalifitseeritumad elukutselised propagandistid, kes vabastati igasugusest muust tööst, et seeläbi veelgi oma teoreetilist ja propagandistlikku kvalifikatsiooni tõsta. Vabariiklikud propaganda- ja agitatsiooni osakonna juhid pidi kinnitama ÜK(b)P KK ja tavatöötajad vabariiklik Keskkomitee. Eraldi oli määratletud, et Keskkomitee kõigil tasanditel pidi olema sekretär, kes tegutses erandlikult ainult propaganda ja agitatsiooni organiseerimise ja sisu

---

⁶³ Kuna PAO kirjavahetus pole säilinud uuritava perioodil aasta lõikes täielikult (jaanuarist detsembrini), siis saan antud väidet tõestada 1949. ja 1950. aasta võrdluses, kus 1949. a laekus PAO-sse 72 kirja, aga 1950. a juba 176 (vt Tabel 1).

⁶⁴ Hea ülevaade erinevatest ÜK(b)P otsustest ja määrustest annab kogumik Propaganda ja agitatsiooni ÜK(b)P otsustes ja dokumentides. Tallinn: Poliitiline kirjandus, 1949.

küsimustega.⁶⁵ Samuti kuulus osakonna pädevusse marksistlik-leninistliku kasvatustöö organiseerimine ja juhtimine ning agitatsiooni korraldamine partei ning valitsuse erinevate otsuste täideviimiseks. PAO vastutas agitaatorite ja lektorite ettevalmistamise eest ning toetas koolides tehtavat kasvatustööd samas selle üle pidevalt kontrolli teostades. Osakond juhtis ja kontrollis veel trükikirjandust, sh marksistlik-leninistliku sisuga kirjandust ja trükiajakirjandust.⁶⁶ Samad põhimõtted võeti kasutusele ka Eesti NSV parteiorganisatsioonides.

EK(b)P KK PAO ülesanded polnud eraldi õigusaktidega fikseeritud. Detailsemat infot kohaliku propaganda- ja agitatsiooni osakonna tegevuse kohta annavad lisaks eelmises lõigus väljatoodule veel erinevad PAO tööd kõnetavad aruanded ja trükiajakirjanduses ilmunud materjalid üldise propagandatöö olukorra kohta riigis. Neist aruannetest ilmnevad aga erinevad propagandatöö valdkonnad ebaühtlaselt ja pisteliselt. Näiteks annab parteipropagandatööst ettekujutuse 1945. aasta lühiaruanne, kus on olulise propaganda ja agitatsiooni tööna nimetatud marksismi-leninismi õhtuülikoolide toimimise jälgimine, vabariikliku ja maakonna aktiiviseminaride läbiviimine, marksismi-leninismi teooria iseseisva õppimise toetamine, parteikoolide ja poliitringide töö organiseerimine jne. Lisaks on selles välja toodud ka erinevad propagandatöö puudused,⁶⁷ mis sarnanevad 1938. aasta ÜK(b)P KK määruse punktidega.

Rohkem leidub PAO tegevuse kohta spetsiifilisi aruandeid, millest ilmneb, et haridusküsimus oli osakonna üks prioriteetidest.⁶⁸ Näiteks on detailsemalt kajastatud parteihariduse olukord Eesti NSV-s 1948. aasta kohta. Täpsemalt on antud aruandes välja toodud, kuidas on kulgenud parteihariduslik ettevalmistus erinevate parteiorganisatsioonide siseselt ja mis on olnud tehtud töö tulemus. Aruande järelduste hulgas on ära toodud taaskord ka puudused ning EK(b)P KK PAO-le pannakse ülesandeks veel suurema tähelepanu pööramine iseseisva marksismi-leninismi teooria õpetamisele. Kohalikke parteiorganisatsioone kohustatakse

---

⁶⁵ Parteipropaganda korraldamisest ühenduses "ÜK(b)P ajaloo lühikursuse" ilmunisega : ÜK(b)P Keskkomitee määrus 14. novembrist 1938. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946, lk 14-16. Samasisuline määrus ilmus ka 1951: Propagandatöö korraldamisest aastatel 1949-1950. ERAF.1.86.3.

⁶⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, 2002, lk 242.

⁶⁷ EKP KK PAO aruanded olukorra kohta vabariigis. ERAF.1.10a.12, lk 21.

⁶⁸ EKP KK PAO aruanded olukorra kohta vabariigis. ERAF.1.10a.12, lk 1, 11, 17, 18. Haridusküsimus tõusis osakonnas esile pärast kooliosakonna liitmist PAO-ga 1948. aastal. Kooliosakond oli PAO osa kuni 1951. aastani.

hoolsamalt jälgima õppetöö plaanide täitmist kaasates sellesse töösse ka parteiaktiivi.⁶⁹ Lisaks haridusküsimusi puudutavatele aruannetele puudutab arvestatav hulk spetsiifilistest aruannetest veel propagandistide ja agitaatorite töökorraldust,⁷⁰ kultuuriasutustes tehtavat ideoloogilist tööd⁷¹ jms.

Samuti leidub EK(b)P KK PAO osakonna tööd puudutavaid materjale trükiajakirjanduses.⁷² Näiteks oli Rahva Hääles 1945. aastal EK(b)P KK VI pleenumi ülevaade, mille juhtmõtteks sai massilise agitatsioonitöö olulisus.⁷³ Propagandatöö sisukamaks muutmise kohta ilmus trükiajakirjanduses pidevalt ülevaateid.⁷⁴ Propagandatööd puudutasid ka trükis ilmunud liidrite propagandateemalised kõned ning nende poolt pakutud lahendusettepanekud, täpsemalt puudutas see agitatsioonitöö olukorda rahvahulkades, populaarteadusliku propaganda mitterahuldavat korraldatust, ajalehtede töö puudusi, sõnalist parteipropagandat, loengute korraldamist ja intelligentsiga tehtava töö olulisust.⁷⁵

1.3 Kirjanduse ja trükiajakirjanduse roll võimule kirjutamisel

EK(b)P KK PAO üheks ülesandeks oli propagandavahendite⁷⁶ juhtimine ja kontrollimine, mille kaudu kujundati rahva meelsust (ideoloogiline töö). PAO tegevuse eesmärgiks oli elanikkonna massiline poliitiline ja ideoloogiline kasvatamine marksismi-leninismi teooria vaimus.⁷⁷ Läbitöötatud kirjadest ilmneb viiteid PAO vastutusalasse kuulunud kirjandusele, samuti leidub mitmeid kirju, kus oli teemaks näiteks erinevate raamatute avaldamist puudutavad küsimused. Väga olulist osa etendas võimu poole pöördumisel trükiajakirjandus, mille kaudu levitati erinevaid riiklikke regulatsioone (sh propagandatöö ja kirjadega tegelemise alal), kampaaniaid jms, mis kõik soodustas tavakodanike võimuinstantside poole pöördumist ning mille kaudu kajastus nõukogude igapäevaelu.

⁶⁹ Aruanded propagandatöö olukorra kohta vabariigis 1948. ERAF.1.11a.8, lk 7.

⁷⁰ Vabariiklikud propagandistide ja agitaatorite nõupidamise materjalid, 1946. ERAF.1.9a.5.

⁷¹ Vt nt Kirjavahetus erinevate teatrite vahel, 1945. ERAF.1.80.17.

⁷² Rahva Hää nr 15, 19. jaanuar 1949; Rahva Hää nr 118, 21. mai 1949; Rahva Hää nr 14, 17. jaanuar 1950; Rahva Hää nr 76, 20. märts 1950 jt.

⁷³ Rahva Hää nr 66, 21. märts 1945.

⁷⁴ Rahva Hää nr 88, 14. aprill 1948; Rahva Hää nr 33, 10. veebruar 1949.

⁷⁵ Rahva Hää nr 64, 18. märts 1945.

⁷⁶ Rahvast ärgitasid kirjutama ka teised propagandaväljundid, nagu näiteks seinalehed, raadio, televisioon (eestis al 1955) jm, aga kuna läbitöötatud kirjade hulgas antud propagandaväljunditele ei vihitatud, siis julgen siinkohal jätta nende käsitlemise välja.

⁷⁷ Vt nt Propagandistlikust, massilis-poliitilisest ja ideoloogilisest tööst 1949-1950. ERAF.1.86.3.

Kirjandust peeti nõukogude ideoloogia juurutamisel üheks olulisemaks vahendiks. Suurt tähelepanu pöörati trükisõna massilisele levitamisele ja selle ideoloogilisele kontrolli all hoidmisele.⁷⁸ Kirjandus pidi olema poliitiline ja idealiseerima toimivat korda ning jõudma massidesse. Seetõttu oli loomulik, et kõige suurema tiraažiga oli just poliitiline kirjandus,⁷⁹ mille kaudu levitati erinevaid riiklike suunitlusi propagandatöö alal. Samuti puudutas levitatud kirjandus rahva üldist kasvatamist marksistlik-leninistliku teooria vaimus ja konkreetset propagandatööd (kaadrid, propagandistid, avaldatud kirjandus jne). Üks esimesi poliitilise kirjastuse eestikeelseid väljaandeid oli brošüür „Poliitilisest agitatsioonist“, mis sisaldas Mihhail Kalinini viit kõne ja vestlust Teisest maailmasõjast ja käsitles agitatsiooni iseloomu ning ülesandeid.⁸⁰ Mõned poliitilise kirjanduse suunitlused jäid kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni samaks, näiteks propaganda kvaliteedi olulisuse rõhutamine ja sisulise kontrolli tähtsus.⁸¹ Kirjanduse kaudu inimesteni jõudnud ideoloogia avaldas võimu poole pöördumisel suurt mõju.

Nõukogude võim kasutas ideoloogia levitajana ohtralt trükiajakirjandust. Ajaleht pidi Leninliku dogma järgi olema kollektiivne propagandist ja agitaator, kus lisaks ideoloogilisele sisule kujunesid info edastamiseks välja oma kindlad vormid, retoorika ja stiil. Avaldatav informatsioon ja esituslaad olid väljaandele partei ja valitsusasutuste poolt ette kirjutatud ning siinkohal lähtuti põhimõttest, et trükiajakirjanduse vahendusel pidi kujunema pilt edukast sotsialismi ehitamisest ja õitsvast nõukogude tegelikkusest. Trükiajakirjanduse kaudu levitati partei ideoloogiat.⁸²

Ajalehtede hulgas valitses kindel hierarhia. Tähtsaimaks väljaandeks, mille ülesandeks lisaks ideoloogilisele suunamisele oli ka kontrolli rakendamine teiste väljaannete üle, oli NLKP KK häälekandja Pravda. Pravda tekstid olid tihti suunajaks ja eeskujuks kogu ideoloogilisele

---

⁷⁸ Vt nt Rahva Hääle nr 133, 6 juuni 1948.

⁷⁹ Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel, lk 73-77.

⁸⁰ Kalinin, Mihhail I., Poliitilisest agitatsioonist. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948.

⁸¹ Selle tarbeks ilmus tohutult ka hilisematel aastatel poliitilist kirjandust, nt aastatel 1958-1979 bülletään Vahetame mõtteid. EKP KK PAO. Tallinn: Eesti raamat, 1958; Aastatel 1945-1961 Abiks Agitaatorile. EK(b)P KK PAO. Tallinn: AAK 1945-1961. Hilisema aja kohta veel nt Parteipropaganda ülesandeist tänapäeva tingimustes. NLKP otsus. Tallinn; Eesti Riiklik Kistajstus, 1960; Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest. NLKP otsus. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat“, 1979.

⁸² Kreegipuu, Tiiu. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine. Ajalooline ajakiri, nr ½ (127/128), 2009, lk 155.

süsteemile, sh kujundas see norme ja kogu vaimset sfääri. Pravdale allusid liiduvabariikide parteide keskkomiteede häälekandjad, ENSV-s olid selleks eestikeelne Rahva Hääl ja venekeelne Sovetskaja Estonia ning ajakirjadest Eesti Kommunist. Neile kolmele allusid omakorda maakonna-, hiljem rajoonilehed.⁸³ Selline käsuliin ilmnes ka käesoleva uurimuse raames läbitöötatud kirjades, kus mitmel korral olid hierarhia redelil kõrgemal seisvad ajalehetoimetused saatnud kodaniku kirja edasiseks uurimiseks kohalikele ajalehtedele.⁸⁴ Siinkohal on oluline mainida, et kuigi Rahva Hääl ja Sovetskaja Estonia olid oma olemuselt võimu silmis võrdväärsed ajalehed, siis tegelikkuses omas keelebarjääri tõttu üleliiduline juhtkond paremat ülevaadet venekeelse Sovetskaja Estonia üle. See andis Rahva Häälele mõningase vabaduse mängida keelelisel tasandil ja end mõnevõrra Moskvast distantseerida. Samuti oli Rahva Häälel võimalus teksti paremini suunata ja sinna oskuslikult olulisi nüansse põimida.⁸⁵ Teatud võimalus varjatud tähenduste edasiandmiseks oli ka venekeelsetes lehtedes, kuid see oli juba oluliselt väiksem.⁸⁶

Trükiajakirjanduse kaudu jõudsid rahvani mitmed riiklikud regulatsioonid. Näitena võib tuua trükiajakirjanduses avaldatud EK(b)P KK pleenumite materjalid.⁸⁷ Näiteks ilmusid Rahva Hääles nii kokkuvõtetena kui ka pikemalt refereeritud pleenumite ülevaated, mis mõjutasid kogu edasist asjaajamist kõigil riigi tasanditel. Rahva probleemidega tegelemist õhutati ka 1945. aasta juulis toimunud EK(b)P KK VII pleenumil, mille olulisimaks punktiks oli ettepanek, mille kohaselt pidid riiklikud organisatsioonid ja nende töötajad rahva ees suurema

⁸³ Kreegipuu, Tiiu. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine, lk 159. Eesti Kommunist oli EKP KK poliitiline ajakiri, mis kandis 1944. aastal nime Propagandist, 3. jaanuarist 1945 Eesti Bolševik ning alles 1952. aastast Eesti Kommunist. Vt Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel, lk 48.

⁸⁴ Vt nt Sovetskaja Estonia korrespondendi kirja EK(b)P KK PAOle seoses ajalehega Õhtuleht. 1951. ERAF.1.85.10, lk 239-239p.

⁸⁵ Samas on teada, et ajakirjanduses ilmunud poliitiliste vigade tõttu võeti mitmed toimetajad vastutusele. Näiteks 6. märtsil ilmunud artikkel ja 17. märtsil 1951 ilmunud karikatuuri teemal „Kevad tuleb“ (Vt Lisa 3. Karikatuur ajalehest Õhtuleht, nr 64. 17. märts 1951). Artiklis loetletakse üles puudusi Tallinna linna puhtuse vallas tegemata jäänud töödest. Selle peale võeti EKP Tallinna linnakomitee poolt vastu otsus ametist eemaldada ajaleht Õhtuleht vastutav toimetaja Reitsak ja avaldada talle vali noomitus, mis kajastuka ka temaisiklikus toimikus. Samuti kaotas oma koha ajalehe kirjanduse- ja kultuuriosakonna juhataja Aarma. Vt 30.03.1951. ERAF.1.86.47, lk 74.

⁸⁶ Vihalemm, Peeter; Lauristin, Marju. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965-2004. Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 4-5.

⁸⁷ Pleenumitest võtsid osa vabariikliku partei ja nõukogude organisatsioonide esindajad, partei maakonnakomiteede sekretärid, maakondade täitevkomiteede esimehed, EKP maakonnakomiteede agitatsiooni- ja propagandaosakondade juhatajad, maakondlike ajalehtede toimetajad, ametiühinguliste organisatsioonide juhtivad töötajad, suuremate tööstuskäitiste direktorid jt.

vastutuse võtma ja rahva vajadustesse hoolikamalt suhtuma.⁸⁸ See andis võimu poolt rahvale sõnumi usaldamiseks riiki ja julgustamiseks tavakodanikke süsteemis rohkem osalema.

Trükiajakirjanduse kaudu jõudsid inimesteni erinevad kampaaniad. Partei survestas väljaandeid pöörama spetsiaalset tähelepanu oma huviobjektis olnud teemadele. Korduvate teemakäsitluste eesmärgiks oli rahva tegudele õhutamine lahendamaks paremini eksisteerivaid probleeme.⁸⁹ Kampaaniad aitasid kujundada rahva meelsust ja ärgitasid võimu poole pöörduma. Üheks põhiliseks kampaaniaks oli sisevaenlase väljaselekterimine. Nõukogude ühiskonnas valitsenud ideoloogia⁹⁰ üheks osaks oli vaenlase kuvandi teadlik konstrueerimine ja massidesse viimine. See omas kesket rolli masside kommunistliku ühisteadvuse kujundamisel ja avas pildi kuvandi looja hirmudest.⁹¹ Nõukogude Liidus peeti juba 1919. aasta kriminaalseaduse järgi sotsiaalselt ohtlikuks inimesi, kes kuulusid valesse parteisse, klassi või rahvusesse. 1924. aasta julgeoleku ringkiri käsitles vaenuliku ja riigile ohtliku elemendina hulgaliselt rohkem kategooriaid ning see nimekiri täienes pidevalt.⁹² Üheks peamiseks vaenlase liigiks olid kulakud, kelles nähti alates 1929. aastast⁹³ suurimat ohtu uuele juurutatavale majandussüsteemile,⁹⁴ mille teostamisel sai esimeseks sammuks kulakluse likvideerimine.⁹⁵ Vaenlasteks peeti ka nn iseseisvaid mõtlejaid – arvamusi liidreid, kirjanikke, filosoofe jt avaliku elu tegelasi, kes ei jaganud nõukogude ideoloogia ideaalsuse mõtet ja kes sattusid opositsiooni. Riigi vaenlastena käsitleti ka kurjategijaid (vargaid, mõrvareid, retsidiviste jt kriminaalse all-maailmaga seotud isikuid),⁹⁶ kes tavaoludes oleks tähendanud peamiselt kohaliku politsei probleemi. Lisaks peeti riigile ohtlikeks ka eelpool nimetatud kategooriate alla vaenlastena liigitatud inimeste perekonnaliikmeid kuna bolševike

⁸⁸ Rahva Hää! nr 161, 11. juuli 1945.

⁸⁹ Mõistlik, Anu. Võimuhete konstrueerimine nõukogude ajalehediskursuses 1946-1979, lk 25.

⁹⁰ Kommunistliku ideoloogia järgi oli ideaalse inimühiskonna loomine võimalik ainult klassivõitluse ehk vägivalda teel, mis tähendas „proletariaadi diktatuuri kehtestamist potentsiaalselt allumatu elanikkonna eksproprieerimise, allasurumise ja likvideerimise (sealhulgas füüsilise likvideerimise) teel, võimutseva kildkonna repressiivse tegevuse abil.” Seega kui inimene kuulus proletariaadi diktatuuri vastasse sotsiaalsesse kihti, oli koheselt tegu „vaenlasega”. Hiio, Toomas. Terroripoliitika. NSV Liidu terrorisüsteem. Repressioonide ideoloogilised ja juriidilised alused. - Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. / Toim. E. Tarvel, M. Maripuu. Tallinn: S-Keskus, 2010, lk 413.

⁹¹ Raudsepp, Anu; Hiimaa, Karin. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSVL eestikeelses õppekirjanduses, lk 88.

⁹² Rahi-Tamm, Aigi. Kõõrditamine Nõukogude repressiivpoliitika komponendina. - Uuemaide aspekte märtsikõõrditamise uurimisest. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. / Koost., Toim. O. Liivik, H. Tammela. Tallinn : Eesti Ajaloomuuseum, 2009, lk 14.

⁹³ NSV Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee 1929. a novembrileenu otsus.

⁹⁴ Gregory, Paul R. Terror by Quota: state security from Lenin to Stalin: (an archival study), lk 117-126.

⁹⁵ Fitzpatrick, Sheila. The Russian Revolution. Oxford, New York: Oxford University Press, second edition, 1994, lk 137.

⁹⁶ Geyer, Michael; Fitzpatrick, Sheila. Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism compared, lk 142.

ideoloogia järgi oli klassivaenulikkus nakkav.⁹⁷ Eraldi väärrib mainimist marginaalide kategooria, kelle hävitavat mõju ühiskonnale tuli piirata. Nendeks olid alkohoolikud, homoseksuaalid, kerjused, hulkurid ja vaimse puudega isikud.⁹⁸ Väga suurt tähelepanu omistas Nõukogude Liit välisvaenlastele, kelleks oli rahvusvaheline kodanlus, imperialism, kapitalistlikud lääneriigid ja nendega seotud isikud.⁹⁹ Eestis sõltus vaenlase kuvand täielikult okupandi loodud kategooriatest. Vaenlaste väljaselekterimisest totalitaarse režiimi normaalne osa.¹⁰⁰ Rahva Hääle väljaandeid iseloomustas läbi aastate tehtav kampaania rahvareeturite vastu. Leidub mitmeid artikleid, mis ärgitasid lugejaid vaenlasi üles andma.¹⁰¹ Trükiajakirjanduse kaudu levitatud vaenalse kuvand juurdus rahva teadvusesse ja muutus seeläbi üheks ajendiks võimule kirjutamisel.

Väga palju leidis trükiajakirjanduses haridust ja selle edasi andmist puudutavaid artikleid, mis pani aluse suuremale õpetajaskonna puhastamisele kodanlik-natsionalismi ilmingutest.¹⁰² Juba 1945. aastal toonitati vajadust õpetajatel ennast ideoloogiliselt arendada ja täiendada, sest nõukogude õpetaja pidi ühtlasi olema ideoloogiline kasvataja.¹⁰³ Eesti NSV hariduse rahvakomissar J. Nuut rõhutas Rahva Hääles 1945. aastal ilmunud artiklis „Nõukogude õpetajaskonna ülesanded“, et koolides tuleb koondada tähelepanu kasvatus- ning õppetöö kõrge, tõeliselt nõukoguliku taseme saavutamisele. Samuti kirjutas Nuut, et õpetaja töö ei piirdu ainult tööga kooliseinte vahel, st õpetaja peab avaldama kasvatavat mõju kogu elanikkonnale kooli ümbruses.¹⁰⁴ Aastaid 1948-1951 iseloomustas järjest ägedam õpetajate surveamine, kellest mõned olid poliitilistel põhjustel sunnitud lahkuma oma ametikohtadelt ja edasi töötama lihttöolistena. Selline olukord tõi kaasa õppekvaliteedi languse. Õpetajateks

---

⁹⁷ NKVD 15. augusti 1937 käskkiri nr 00486 „Kodumaa reeturite” naiste represseerimisest ja nende laste paigutamisest, tsit. raamatust: Hiio, Toomas. Terroripoliitika. NSV Liidu terrorisüsteem. Repressioonide ideoloogilised ja juriidilised alused, lk 414.

⁹⁸ Gregory, Paul. Terror by Quota, lk 117-126.

⁹⁹ Raudsepp, Anu; Hiimaa, Karin. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSVL eestikeelses õppekirjanduses, lk 89.

¹⁰⁰ Viibur, Maris. Pealekaebamiste problematika Saksa okupatsiooni perioodil (1941-1944) Eestis.

Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Uusima aja õppetool, 2010.

¹⁰¹ Nt Nõukogude aktivistid paljastavad rahvareetureid (Rahva Hää nr 6, 9. jan 1945), Kulaklikud saboteerijad rangele vastutusele (Rahva Hää nr 8, 11. jan 1945), Julgemini paljastada peitupugenuid rahvavaenlasi (Rahva Hää nr 30, 7. veebruar 1945), Tugevdada revolutsioonilts valvsust (Rahva Hää nr 67, 22. märts 1945), Paljastame kolhooside kodanlikud natsionalistid (Rahva Hää nr 96, 21. aprill 1950).

¹⁰² Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eestis eesti õppekeele üldhariduskoolides stalinismi ajal (1944-1953). – Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, nr 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 392-395.

¹⁰³ Rahva Hää nr 14, 18. jaanuar 1945.

¹⁰⁴ Rahva Hää nr 270, 17. november 1945.

hakati värbama näiteks endisi sõjaväelasi ja kiirkursuse läbinud kogenematuid isikuid. Järgnevaid aastaid iseloomustas ametikohtadele püsima jäänud õpetajate ideoloogiline ümberhäälestamine.¹⁰⁵ Läbiviidud hariduslik kampaania oli edukas, sest ärgitas üles andma väga mitmeid poliitiliselt ebakorrektsed õpetajaid, kelle kohta laekus võimudele suurel hulgal kirju. Kampaania tulemusel allutati ka õpetajaskond kehtivale ideoloogiale ning kontrolliti hoolikalt pedagoogide tegevust.

Inimeste mõjutamiseks ei avaldatud trükiajakirjanduses üksnes riiklike regulatsioonide materjale ega kampaaniaid puudutavad artikleid, vaid ka otseselt kirjutamist puudutavaid lugusid. Näiteks Rahva Hääles aastal 1948 ilmunud kirjutis, mis selgitas, et erinevatesse nõukogude asutustesse laekus igapäevaselt tuhandeid kirju ning samuti külastasid kodanikud asutusi isiklikult ning tegid suulisi avaldusi. Suur kirjade hulk näitas aga seda, et riiklik aparaat oli muutunud nii linnas kui maal töötavale rahvale lähedaseks ja omaseks ning tähistas laiade rahvahulkade osavõtu vormi nõukogude riigi valitsemisest. Samuti toonitati, et nõukogude asutuse juhtkond pidi kirjadega tegelemisse suhtuma suure hoole ja vastutustundega.¹⁰⁶ Nõukogude korra ehitustöö rubriigi all anti ülevaateid sellest, kui olulised on kodanike avaldused riigi jaoks.¹⁰⁷ Veel avaldati artikleid teemal, et stalinistlik konstitutsioon tagab kõigile kodanikele õiguse pöörduda riigivõimu organite poole rõhutades taaskord, kui suurt tähtsust omavad riigi jaoks kodanike kirjad.¹⁰⁸ Need soodustavad tegurid ärgitasid inimesi ajalehtedesse aktiivsemalt kirjutama.

Kuna võimu üks eesmärke oli rahvale lähenemine, loodi inimeste arvamuste ja hoiakute väljendamiseks ajalehtede juurde kirjasaatjate võrgustikud, kuhu kuuluvate isikute ideoloogilise harimisega tegelesid toimetused. Viimaseid juhendasid omakorda parteiorganid. Kirjasaatjate ülesandeks oli toimetusi teavitada erinevatest sündmustest (informatsioonilised sõnumid), mis aset leidsid, sh ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide tegevusest.¹⁰⁹ Toimetustes loodi omakorda kirjade osakonnad või kirjanduslike kaastöötajate ametikohad, kes tegelesid lugejate kirjadega. Nende ülesandeks oli kirju analüüsida ja teemade kaupa

---

¹⁰⁵ Vt nt Rahi-Tamm, Aigi; Saleniece, Irena. Re-educating teachers: Ways and Consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940-1960) from the Biographical Perspective. *Journal of Baltic Studies*, nr 4, 2014. (ilmumisel)

¹⁰⁶ Rahva Hääl nr 231, 29. september 1948, vt veel Rahva Hääl nr 238, 7. oktoober 1948.

¹⁰⁷ Rahva Hääl nr 141, 16 juuni 1948.

¹⁰⁸ Rahva Hääl nr 238, 7. oktoober 1948.

¹⁰⁹ Millest kirjutada? Abiks kirjasaatjaile. Tallinn: Ajalehe „Õhtuleht“ toimetuse väljaanne, 1960, lk 21.

klassifitseerida. Oluline oli kirjutajatele vastata, reageerida kriitikale, kontrollida esitatud kaebusi ja saata välja vastuseid.¹¹⁰ Samuti oli oluline teavitada asjasse puutuvaid riiklikke institutsioone kirjades avaldunud väärilmingutest. Kirjasaatjate ja kirjasaaajate omavahelise töö tugevdamise eesmärki väljendas 1945. aasta märtsis Rahva Hääles ilmunud artikkel „Rahva Hääle esimene vabariiklik töölis-talupoegade kirjasaatjate nõupidamine“.¹¹¹

Võim soosis trükiajakirjandusele kirjutamist, kuna kirjade kaudu avalduva avaliku arvamuse efektiivsus sõltus partei ja rahva sidemetest. See pakkus argumenti võitluseks erinevate vaenlaste ning neist tulenevate probleemidega. Võim pidas oluliseks olla kursis, mida rahvas mõtleb, tunneb, milliseid väärtusi eelistab ja missugused ootused inimestel on.¹¹² PAO vastutusalasse jäävale trükiajakirjandusele laekus igapäevaselt suurel hulgal kirju. Seda toetasid nii kirjasaaajate võrgustikud, kui erinevad trükiajakirjanduses ilmunud artiklid, mis ärgitasid inimesi sinna kirjutama. Toimetajatele suunatud kirjadega tegelesid spetsiaalsed kirjade osakonnad. Kuna riiklikult oli vastu võetud erinevaid regulatsioone, mis kohustasid ametiasutusi trükiajakirjanduse päringutele vastama, oli tavapraktika, kus inimene kirjutas toimetusele, saatis toimetusele arupäringu teemat puudutavale institutsioonile, mis oli kohustatud toimetusele vastama. Seega toimus trükikirjandus ühtlasi kirjutajate ja võimu vahendajana. Trükiajakirjandusele kirjutamise võimalust kasutasid paljud kirjutajad.

Inimeste kokkupuude nõukogude võimse propagandaga oli laiaulatuslik, seda kogeti kirjandust ja ajalehti lugedes, raadiot kuulates ning kinos käies jne. See, et ametlik propaganda polnud alati usutav, ei tähendanud, et see ei mõjutanud inimeste mõttemaailmas toimuvat.¹¹³ Edukaks toimetulekuks oli hädavajalik ennast kurssi viia võimu poolt loodud maailmapildiga. Linnades, tehastes, sovhoosides, kolhoosides ja mujal oli propagandavahendite poolt „räägitav keel“ muutunud igapäevaseks nähtuseks ning hädavajalik selles süsteemis toime tulemiseks.¹¹⁴ Samuti nagu oli võim huvitatud rahva

---

¹¹⁰ Põld, Tiiu. Põld, Tiiu. „Rahva Hääle“ toimetusele saabus kirjade analüüs (1972, 1974, 1976, 1978, 1980), lk 42-46; On teada, et 1970ndatel hakkasid toimetajad klassifitseerima saabus kirjade teemade kaupa ning koostasid nende põhjal registreerimise raamatud, vt nt ERAF.9505.2.107 (Rahva Hääle, 1973. aasta kohta), ERAF.9050.3.2 (Rahva Hääle, 1974. aasta kohta) jt.

¹¹¹ Rahva Hääle nr 72, 28. märts 1945.

¹¹² Põld, Tiiu. „Rahva Hääle“ toimetusele saabus kirjade analüüs (1972, 1974, 1976, 1978, 1980), lk 8-12.

¹¹³ Edele, Mark. Stalinist Society 1928-1953. Oxford: Oxford University Press, 2011, lk 154-155.

¹¹⁴ Kotkin, Stephen K. Magnetic Mountain, lk 220-222.

arvamusest, tähistasid ka võimu poolt kirjutamiseks loodud eeldused kirjutajate jaoks kasu – nad said selle kirjutamise kaudu enda hüvanguks toimima panna.¹¹⁵

*****

Rahva võimu poole pöördumise aktiveerimiseks kultiveeriti vabariiklikul tasandil erinevaid riiklikke määrusi ja korraldusi, mis pidid toetama propagandatööd ja tõhustama juurutatava ideoloogia vastuvõtlikkust ühiskonnas. Kõrgemalt poolt paika pandud regulatsioonid kohustasid erinevaid institutsioone kirjadega tegelema, st uurima nende sisu ja neile vastama. See omakorda andis rahvale signaali, et nende küsimuste ja muredega tegeletakse ning toetas pöördumisi võimude poole. Propagandatöö eest vastutav PAO, mis koordineeris erinevate propagandaväljundite tegevust, pidi kirjanduse ja trükiajakirjanduse kaudu levitama ideoloogiat. Samuti teostas PAO trükiajakirjanduse vahendusel rahva kirjutamisaktsioone, millesse olid kaasatud toimetuste juurde moodustatud kirjade osakonnad või kirjasaatjate ametikohad. Seega oli trükikirjandusel samaaegselt ideoloogia levitamisele võimu ja kirjutajate vahendaja roll.

---

¹¹⁵ Davies, Sarah. Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror Propaganda and Dissent 1934-1941, lk 183-184.

2. Kirjutajad ja adressaadid

Kirjutamisprotsessi analüüsimisel on vajalik käsitleda selles osalejaid ehk kirjutajaid ja kirjade adressaate. Töö uurimisobjekti kaudu saab luua võimule kirjutaja profiili, mis iseloomustab tüüpilist võimu poole pöördumat uurimisalusel ajajärgul. Kirjaliigid avalduvad kirjutaja eesmärkidest, mille saavutamiseks tuli omakorda kasutada ajastukohast, stalinistlikule retoorikale vastavat kirjutamise oskust. Kirjade adressaatideks olid erinevad ametnikud või ajalehtede toimetused ning tänu PAO materjalidele on osaliselt võimalik hinnata adressaatide suhte võrgustikku.

2.1 Kirjutajad

2.1.1 Kirjade autorid ja statistilised näitajad

Enamus läbitöötatud kirjadest oli kirjutatud üksikisikute poolt. Marginaalse osa moodustasid erinevate kollektiivide poolt vormistatud kirjad. Samas on teada, et võim oli rohkem huvitatud indiviidide kirjadest, sest hilisemal uurimisel taandus kõik ikkagi üksikisiku tasandile.¹¹⁶ Kirja autorist lähtudes saab kirjad jagada ka mitte-anonüümseteks ja anonüümseteks. Mitte-anonüümsetele kirjadele lisas kirjutaja oma nime, kollektiivi puhul oli kirjas ära toodud kõigi pöördumate nimed. Anonüümset kirjad jäeti allkirjastamata,¹¹⁷ või kirjutati kirja lõppu üldtunnustatud sõnapaar, nagu näiteks „ustav tööline“, „nõukogude kodanik“ jne. Antud uurimistöo raames läbi töötatud kirjade hulgas leidis nii isikulist kui anonüümset võimu poole pöördumist, kusjuures ülekaalus olid esimest liiki kirjutajad.

Kirjad peegeldasid kirjutaja kohta erinevat taustainformatsiooni, mille põhjal on võimalik teha teatud statistilist analüüsi. Alljärgnevate jooniste (joonised 1-2) aluseks on võetud kirjad PAO-le, nende hulgast on välja jäetud iseloomustused, saatekirjad, eeskirjad jm olukorda

---

¹¹⁶ Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism*, lk 176.

¹¹⁷ Fitzpatrick, Sheila. *Supplicants and Citizens*, lk 79-80.

tõendavad dokumendid, mis tekkisid juhtumite kaaskirjadena.¹¹⁸ Läbitöötatud kirjadest ilmnes kõige selgemini kasutatud keel (eesti- või venekeel) ning üldiselt oli võimalik tuvastada ka kirjutaja sugu, ligikaudne vanus ja võimalik haridustase. Samas ei olnud viimased kolm näitajat alati üheselt tuvastatavad,¹¹⁹ mistõttu ei ole küsitavatel juhtumitel neid statistikasse kaasatud.

Eestikeelsetes kirjades oli kirjutaja soo tuvastamine võimalik üksnes siis, kui kirjutaja lisas oma täispika eesnime. Venekeelsetest kirjadest ilmnes kirjutaja sugu ka perekonnanimest (mille kasutus tuleneb vene traditsioonis kasutusel oleva isanime kajastamisest) või teksti sees mina-vormi pööramisest. Sugu polnud võimalik määrata, kui kirja lõpus oli üksnes ebamäärane allkiri, või puudus kirjutaja nimi/allkiri sootuks. Tihti jäi soo tuvastamine segaseks ka kollektiivsetes kirjades, mille lõppu olid märgitud üksnes allkirjad. Kollektiivseid kirju esines EK(b)P PAO toimikutes kõige vähem, üksnes aastate 1949, 1950 ja 1952 kohta (vt Joonis 1).

Nõukogude Liidus kirjutatud kirjade kohta on kirjanduses mainitud, et stalinismi perioodil võis naissoost kirjutajad olla rohkem kui mehi.¹²⁰ Samal perioodil nõukogude trükiajakirjandusele lähetatud kirjadest on ilmunud eraldi uurimus, mis kinnitab aga vastupidiselt, et üle kahe kolmandiku võimu poole pöördujatest olid mehed ja ühe kolmandiku moodustasid naised.¹²¹ Käesoleva töö raames läbitöötatud põhiallikatele tuginedes saab väita, et Eesti NSV-s olid aastatel 1945-1952 võimule kirjutajatest enamus mehed (55%) ning naised omasid meestega võrreldes väikest osa (13%). Ilmneb ka asjaolu, et märgatava osa (28%) moodustasid kirjad, mille puhul polnud kirjutaja sugu võimalik tuvastada, kuid siiski jäävad need näitajad tunduvalt alla meeste kirjade osakaalule (vt Joonis 1).

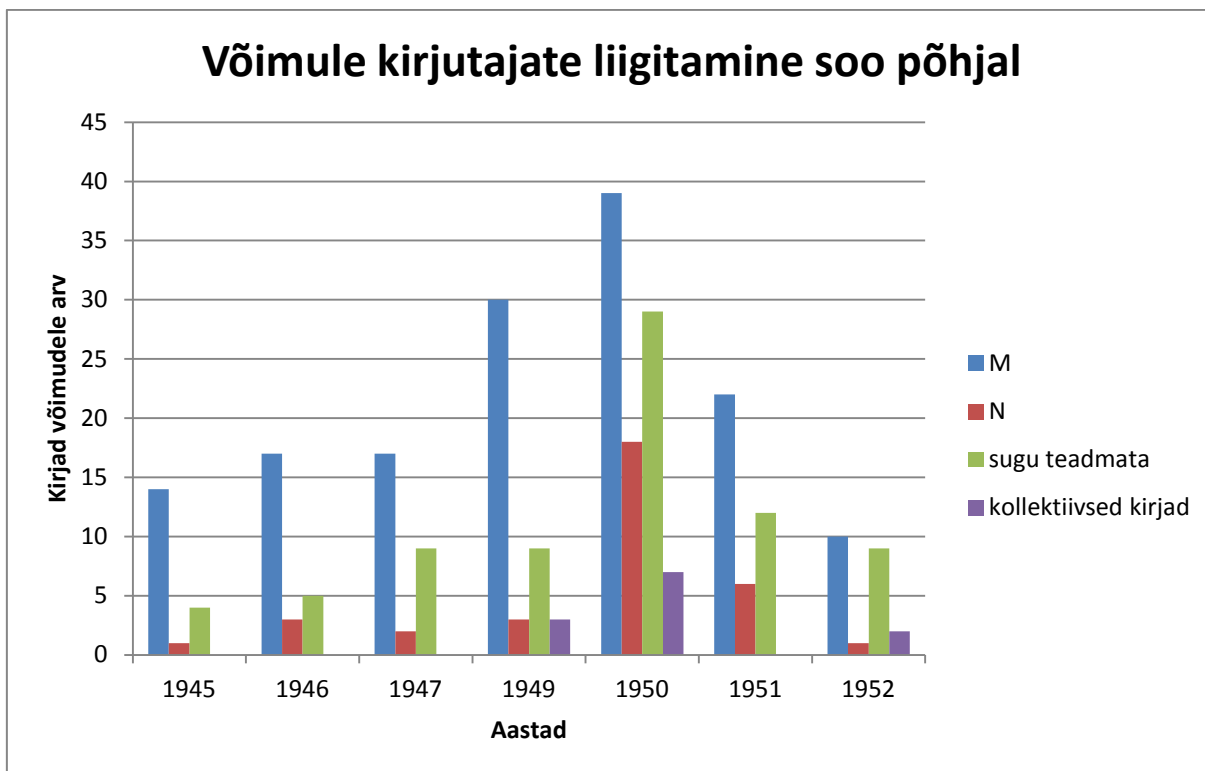
---

¹¹⁸ Läbitöötatud PAO kirjade koguarv on 604 (vt Tabel 1). Joonises on kasutatud 274 võimule saadetud kirja (vt Joonis 1). Seega moodustasid iseloomustused, saatekirjad, eeskirjad jm (dokumentatsioon) umbes 59% kirjadest.

¹¹⁹ Lisaks sellele, et kirjadest ei pruukinud antud informatsioon avalduda, mängis näitajate tuvastamisel väga suurt rolli kirjutaja käekiri, mis ei olnud loetav (halb kirjahetehnika).

¹²⁰ Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis, lk 839-834.

¹²¹ Inkeles, Alex; Geiger, Kent. Critical letters to the Editors of the Soviet Press: Social Characteristics and Interrelations of Critics and the Criticized, lk 13.

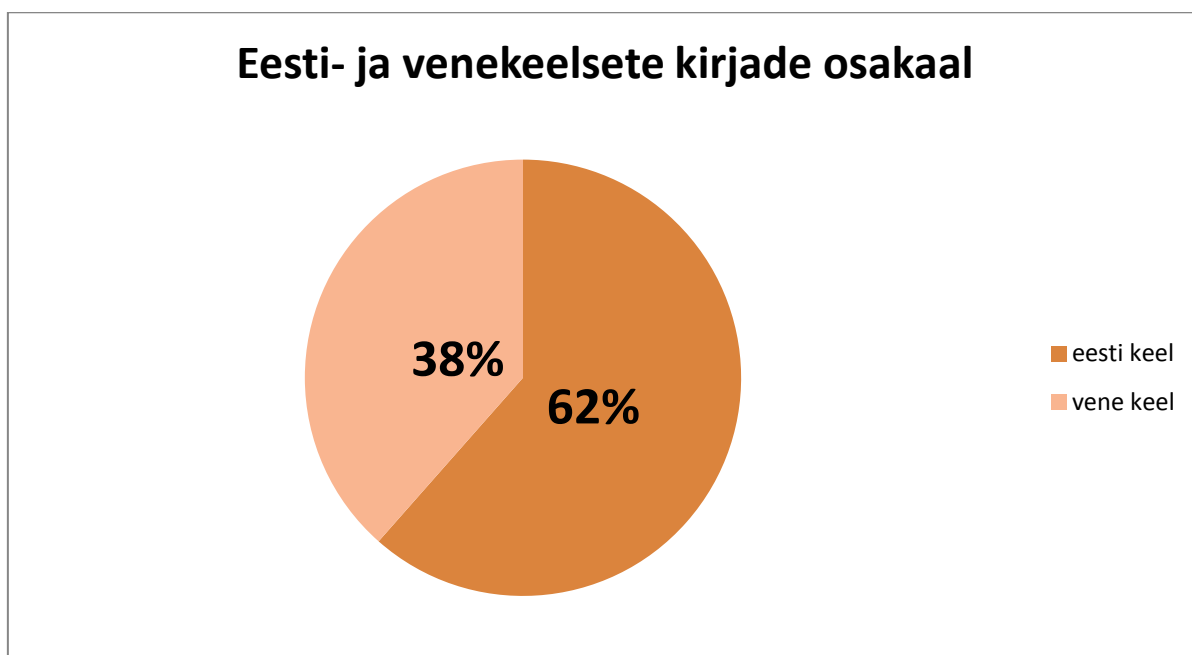

Joonis 1. Võimule kirjutajate liigitamine soo põhjal

Kirjutajate täpset vanust polnud enamike kirjade puhul võimalik tuvastada (välja arvatud juhul, kui kirjutaja oli lisanud oma sünnikuupäeva), küll aga on võimalik kirja sisule ja stiilile tuginedes väita, et kirjutajate seas ei olnud alaealisi. Suure osa kirjutajatest moodustasid keskealised, kuid nende seas oli ka vanureid. Keskealiste hulka arvestati inimesed, kes esitlesid ennast töötavate isikutena või olid teatud põhjustel töölt eemal. Vanuriteks liigitati isikuid, kelle kirjadest ilmsid vihjed pensionile või kes määratlesid oma vanust suunavate omadussõnadega (nt haige vana inimene, maksunormide käes vaevlev vanur jms).

Üheselt polnud võimalik määratleda ka kirjutajate haridustased. Pigem sai kirjutajad jagada eeskujulikeks kirjaoskajateks ja kirjaoskamatuteks. Samas ei saa pidada kirjaoskamatuteks kirjutajaid, kes kirjutasid võõrkeeles (näiteks vene rahvusest inimene kirjutas eesti keeles), pigem vihjab see kasutatud keele halvale kirjaoskusele. Muukeelsete inimeste kirjad eristusid üpris selgesti tänu kirja sisule, kus vihjati sünnimaale või seosele koduriigiga. Ometi pole selline liigitus kõikidel juhtudel üheselt mõistetav. Uurimuse raames läbi töötatud kirjadest ilmsid, et suurem osa kirjutajatest olid siiski pigem eeskujulikukirjaoskusega inimesed.

Kirjutajate poolt kasutatud keele valiku kohta saab välja tuua huvitava statistika (vt Joonis 2), millest on näha, et umbes 2/3 kirjadest olid eestikeelsed ja 1/3 venekeelsed. Antud töös käsitletaval perioodil peeti partei juhtkonnas prioriteediks „parteilise keele“ ehk vene keele oskust, teati, et rahva usalduse võitmiseks on vaja osata ka kohalikku ehk eesti keelt, mis pidi ennekõike kommunistidest intellektuaalide arvates säilima lisaks kirjandusele ka ametliku suhtlemise ja asjaajamise keelena.¹²² Eesti keele valdamine oli seega eelduseks, et kohalik elanikkond võimu esindajaid aktsepteeriks. Kuigi 1947. aastal alanud venestamisprotsessiga kaasnes vene rahva austamise ja vene keele tähtsuse rõhutamine,¹²³ algas aktiivsem venestuspoliitika 1960. aastatel.¹²⁴ Jooniselt 2 ilmneb, et aastatel 1945-52 pöördus 62% kirjutajatest võimu poole eesti keeles ja 38% vene keeles. Andmestik ei võimalda siiski selle põhjal üheselt määratleda kirjutajate rahvust.

Joonis 2. Eesti- ja venekeelsete kirjade osakaal

¹²² Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak, 2009, lk 202-203.

¹²³ Veskimägi, Kaljo-Olev. Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Tallinn: Varrak, 2005, 200-201.

¹²⁴ Leonid Brežnevi ajal kuulutati välja „uus etapp“, mille eesmärgiks sai „rahvaste edasine lähendamine ja ühtsuse saavutamine“ ning vene keelele rajatud „ühtse internatsionaalse kultuuri“ arendamine. Ametlikus asjaajamises hakkas vene keel etendama järjest suuremat rolli, pealinnas muutus vene keele oskus lausa hädavajalikuks, sest asjaajamise blanketid jm dokumendid olid venekeelsed, samuti oli kohustus esitada teaduslikud väitekirjad vene keeles, vene keelt õpetati juba lasteaiades jne. Venestuspoliitika tagajärjeks oli rahvussuhete tuntav pingestumine Eestis: Laar, Mart. Eesti ja kommunism. – Kommunismi must raamat: kuriteod, terror, repressioonid. / Koost. Stephane Courtois, Nicholas Werth, Jean-Louis Panne jt. Tallinn: Varrak, 2000, lk 867-868.

Läbitöötatud PAO materjalide põhjal saab välja tuua, et põhilisteks võimu poole pöördujateks olid üksikisikud, kes avalikustasid oma nime. Enamus kirjutajatest olid keskealised mehed, kelle kirjaoskus oli eeskujulik. Kirjade analüüsimisel ilmnes samuti, et üle poolte kirjadest olid kirjutatud eesti keeles, kuid samas ei olnud kasutatud kirjakeel seotud isikute rahvusega.

2.1.2 Kirjaliigid ja kirjutajate eesmärgid

Ühtset käsitlust, kuidas kirju kategoriseerida, ei ole. Ometi on kirjade liigitamine vajalik, sest tihti on kirjaliiki sissekodeeritud kirja eesmärk ja laiemalt kogu probleemistik. Samas on kirjade täpsem piiritlemine problemaatiline, näiteks võib lihtne arvamuseavaldus omada samaaegselt kaebekirja tunnuseid, ülestunnistus pealekaebamist, ettepanekud aga hoopis palveid jne

Võimule laekunud kirju on Sheila Fitzpatrick liigitanud järgmiselt: kaebused (*complaint*), pealekaebamised/ülesandmised (*denunciations*), arvamuseavaldused (*statements of opinion*), ähvarduskirjad (*threats*), palvekirjad (*appeals*), ja ülestunnistused (*confessional outpourings*).¹²⁵ Antud uurimuse põhjal on võimalik seda nimekirja läbi töötatud materjalile tuginevalt veel kolme liigitusega täiendada: võimule kirjutatud ettepanekud (*propositions to the power*), nõuandvad kirjad (*letters of advice*) ja toetuskirjad (*letters of support*).

Suure osa EK(b)P KK PAO-sse laekunud kirjadest moodustasid **kaebekirjad**¹²⁶, mida võib tihti käsitleda paralleelselt **pealekaebustega**,¹²⁷ sest need on üksteisele väga lähedal seisvad kirjaliigid, mida eristab eelkõige ohvrimeelsuse vaatenurk. Kaebuses rõhutas kirjutaja enese ohvriseisust ja väljendas rahulolematust, seda eesmärgil võimu kaudu olukorda parandada. Pealekaebustes toodi välja kellegi teise väärted ja sooviti võimult süüaluste vastutusele

---

¹²⁵ Fitzpatrick, Sheila. *Supplicants and Citizens*, lk 78-79.

¹²⁶ Kaebekirjad tähistavad käesolevas töös kas olukorra, institutsiooni jm kohta välja toodud fakte, mis on kirjutajale tekkinud rahulolematust ning ta on pidanud vajalikuks olukorra parendamiseks pöörduda võimude poole, seega võib neid vaadelda kurtmistena (parteiarihiivi säilikutest ilmneb, et klassikaliselt käsitleti kaebused ja avaldusi koos, mis aga sisuliselt võis tähistada hoopis erinevaid kirjaliike). Kaebekirjad eristuvad pealekaebamiskirjadest eelkõige konkreetse subjekti (isik kelle peale kaevatakse) puudumise tõttu. Kaebused puudutasid pigem kodanike igapäevaelu probleeme.

¹²⁷ Pealekaebamine tähistab antud töös konkreetse isiku süüdistamist ja võimule ülesandmist. Palju tõlgitakse pealekaebamisi Eestis keelepeksuks, ometi eksisteerib eesti keeles ka sõna denuntsiatsioon, aga ajalookirjutuses pole see levinud.

võtmist.¹²⁸ Samas leidub kirju, kus piiri tõmbamine nende kahe liigi vahel on võimatu, näiteks kirjades, kus ohvriseisust kasutatakse pealekaebuse tugevdamiseks, argumendina. Võrreldes kaebustega suhtuti aga pealekaebamistesse võimu poolt tõsisemalt. Tõnu Tannberg on väitnud, et peaaegu kõik signaalid võeti uurimise alla ja vajadusel rakendati olukorra normaliseerimiseks kindlaid meetmeid.¹²⁹

Pealekaebamised jagatakse omakorda kaheks erinevaks liigiks: lojaalsuskaebused ja isikute õiglustunnetuse vastased ehk nende suhtes toime pandud väärtegude kohta tehtud pealekaebused. Lojaalsust väljendanud pealekaebused olid üldjuhul kirjutatud isikute poolt, kelle kaebamise eesmärgiks oli välja tuua vastaste poliitilised väärted. Ka parteiliikmete üheks kohustuseks oli juhtivaid töötajaid väärilmingutest teavitada ja ilmutada poliitilist valvsust, mistõttu jagati sellekohast infot palju.¹³⁰ Kirjutaja õiglustunnet riivanud pealekaebustes andsid kirjutajad isiklikest motiividest (viha, kannatused vms) lähtuvalt üles väidetavad vastased, eesmärgiga taotleda võimu kaudu süüaluse karistamist.¹³¹

Arvamusavaldusi väljendati toimunud ürituste, avaldatud artiklite, ebarahuldavate töötingimuste jm kohta. Võimule laekus nii positiivseid kui negatiivseid arvamusavaldusi, mis sisaldasid nii poliitilisi kui apoliitilisi teemakäsitlusi. Positiivsete arvamusavalduste eesmärgiks oli kirjutaja enese nime esiletõstmine ja enda tegevuse hüperboliseerimine. Sellised kirjad sisaldasid kiitvaid sõnu tehtu kohta, erilist tähelepanu pöördi neis ka võimu kiitmisele. Negatiivsete avalduste eesmärgiks oli olukorra kritiseerimine lootuses, et midagi muutub. Need sisaldasid liidrite või nende poolt tehtu kriitiseerimist, näiteks kirjeldati ebapädevat hariduspoliitikat jms.¹³² Kritiseerivate arvamuskirjade esitamisega võis kaasneda risk ja võimu aadressil avaldatud kriitiline seisukoht võis lõppeda kirjutaja jaoks halvasti. Näiteks anti kirjutaja uurimise alla, mille lõpptulemuseks võis olla vangistus. Ohutu polnud ka anonüümse negatiivse sisuga arvamuskirja kirjutamine, sest uurimise korral võidi kirjutaja tuvastada, avalikustada ja karistatud saada.

---

¹²⁸ Fitzpatrick, Sheila. *Suplicants and Citizens*, lk 86.

¹²⁹ Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti valitsemine. Annekteeritud Eesti. - Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni / Peatoim. S. Vahtre, tegevtoim. A. Pajur, T. Tannberg, L. Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 270.

¹³⁰ Vt nt ÜK(b)P KK projekt. Partei muudetud põhikirja tekst. Eesti Bolševik, nr 8, 1952, lk 15; Pavlov A. Parteiline ülesanne on kommunistide kasvatamise tähtis vahend. Samas, lk 58-62.

¹³¹ Gross, Jan T. *Revolution from abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*.

¹³² Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism*, lk 165.

Suure osa võimule kirjutatud kirjadest moodustasid **palvekirjad**, kus kirjutaja eesmärgiks oli saada võimult abi oma murede lahendamiseks. Peamiselt puudutasid palvekirjad sotsiaalvaldkonna teemasid. Palvekirju kirjutati enda, pereliikmete, tuttavate või suurema kogukonna eest. Palvekirjade alla kvalifitseerusid ka oma õiguste taastamist puudutavad pöördumised, kus kirjutamise eesmärgiks oli isiku suhtes esitatud süüdistuste tühistamine. Väga mitmed sedalaadi palvekirjad sisaldasid samaaegselt pealekaebamisi, kus enda õigeks mõistmise nimel anti välja väidetavad süüdlased ja riigivaenlased. Teiste nimetamise kaudu üritati ennast tekkinud olukorra ohvrina näidata ehk loodi endast ohvrikuvand.¹³³

Eraldi kirjade liigi moodustavad **ülestunnistused**, mille all ei peeta käesolevas töös silmas mitte „pattude ülestunnistamist“ sarnaselt kristliku diskursusega, vaid pigem siirast ja täielikku selgitust kirjutaja veendumuste, mõtete ja tegevuse kohta,¹³⁴ seda eelkõige vabandavas vormis. Ülestunnistused sisaldasid suurel hulgal näiteid kirjutaja enda eluloost ja olid mõnikord väga emotsionaalsed. Ülestunnistuste eesmärgiks oli oma veendumuste ja tegude selgitamine ning võimu sellekohane heakskiit ja mõistmine.

Ettepanekuid ja nõuandvaid kirju kirjutati toimiva olukorra parandamise eesmärgil. Antud kirju saab mõnikord käsitleda ka arvamussavalduste lisadena. Ettepanekutes toodi alustuseks välja võimuvastased ilmingud ja seejärel pakuti välja, kuidas väärnähtusi likvideerida või tulevikus vältida saaks. Nõuandvad kirjad rõhusid peamiselt samadele valukohtadele, kuid kirjutaja formuleeris tehtud nõuanded ettepanekutest leebemas stiilis, jättes tihti konkreetsete olukorda parandavad tegevused üldse märkimata.

Toetuskirju leidis enamjaolt juhtumite juures, kus keegi oli võetud juba uurimise alla ning antud isikule sooviti avaldada poolehoidu ehk aidata tal süüst pääseda või karistust leevendada. Mitmed toetuskirjad olid kirjutatud süüaluse ülemuse või võimule lojaalsete (kes olid ühtlasi süüaluse tutvusringkonnast) isikute poolt.

Eespool kirjeldatud kirjaliigid esinesid mõnel puhul paralleelselt ning ei ole seetõttu alati üheselt mõistetavad, mistõttu pole võimalik ühtset statistikat teha. Küll aga saab läbitöötatud

---

¹³³ Alexopoulos, Golfo. Victim Talk: Defence testimony and denunciation under Stalin, lk 643-646.

¹³⁴ Fitzpatrick, Sheila. Supplicants and Citizens, lk 82.

allikatele tuginedes väita, et suurima osa kirjadest moodustasid palvekirjad ja kaebused, mille eesmärgiks oli oma isikliku olukorra parandamine ja vaenlasekuvandist ajendatult isikute ülesandmine. Arvestades kirjade sisu, julgesid mitmed kirjutajad välja öelda oma arvamuse toimivast korrast, kusjuures nad tegid seda oskuslikult positiivse arvamusavalduse vormis. Mitmeid kirju alustati ühel eesmärgil, mis taandus isikutele, kelle tegevus ei olnud kirjutajale vastuvõetav. Suure osa läbitöötatud kirjadest moodustasid asjaajamise dokumentatsiooni puudutavad materjalid – eeskirjad, iseloomustused, ankeedid jms, mida PAO-le saadetud kirjade kohta koostatud statistikas (joonis 1-2) ei ole arvesse võetud, kuna need olid tihtipeale konkreetsete juhtumite kaaskirjad ja seega ei andnud need kirjaliigi kohta olulist informatsiooni.

2.1.3 Stalinistlik retoorika

Nõukogude korra vaimne ja füüsiline surve ning ideoloogiline sallimatus sundisid inimesed omandama etteantud norme, mis muutusid erinevatele keelekooslustele etaloniks, sõltumata sellest kas inimesed neid täitsid või mitte.¹³⁵ Anu Möistlik on toonitanud, et „päevakorras olev teemade valik, nende seostamine ja argumenteerimine, mitmesuguste klassifikatsioonide väljatoomine ja tähenduste määratlemine ühel konkreetsel viisil jätab kõrvale teised võimalused, konstrueerides tajutavat reaalsust kindlates piirides ja muutes mõjutamise raskesti läbinähtavaks.“¹³⁶ Nõukogude Liidus teadvustas nii võim kui rahvas keelelist mõjutamist, mis aitas kaasa sügavamatele psühholoogilistele muutustele nõukogude ühiskonnas. Ametlikku nõukogude diskursust ehk suhtlussituatsioonile ja –eesmärgile vastavat keelekasutust iseloomustas stalinistlik retoorika, mis püüdis kinnistada nõukogudelikku ideoloogiat ja selle kaudu kontrollida inimeste teadvust.¹³⁷ Oli teada, et mida paremini omandada stalinistlik retoorika ning oskus seda ideaalselt väljendada, seda suurem oli võimalus võimu poole pöördudes ka oma eesmärgid saavutada. Käesolevas uurimuses analüüsitud kirjades esines stalinistliku retoorika elemente palju.

---

¹³⁵ Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel. Magistritöö. Juhendaja PhD Tõnu Tannberg. Eesti ajaloo õppetool. Tartu, 2005, lk 16.

¹³⁶ Möistlik, Anu. Võimuhete konstrueerimine nõukogude ajalehediskursuses 1946-1979, lk 17.

¹³⁷ Annuk, Eve. Totalitarismi ja kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega. Võim&Kultuur. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kirjandusloo ja Folkloristika Keskus, 2003, lk 33-36.

Sotsiaalse reaalsuse peamine konstrueerija on keel. Keelelised valikud mõjutavad maailmapildi kujunemist ja väljenduvad selles, millist sõnastust ja lausestust kasutatakse, millest kõneldakse jne. Selle kaudu saab omakorda mõjutada ühte osa teadmistest, milles seisneb avalik diskursus, sõltumata valitsuskorrast. Stalinistliku retoorika kasutamine näitas kirjutaja võimekust ja andis parema võimaluse oma eesmärkide saavutamiseks. Selline kirjutusstiil eeldas teatud teksti koostamise kogemusi.¹³⁸ Kasulikuks osutus viitamine riiklikele korraldustele, nende äramärkimine andis kirjale legitiimsuse ja pani lugejale omamoodi kohustuse juhtumiga edasi tegeleda. Tähelepanu saavutamiseks esitati kirjas kas juba toimunud või plaanitavaid eneseohverdusi võimu hüvanguks. Ühtlasi positsioneeris kirjutaja selliselt end võimu jaoks lojaalse kontingendi hulka. Kirjale lisas tugevust ka nõukogude eluolu ja korra ülistamine ning õige terminoloogia kasutamine (nagu nt tööline, kamraad, klassivaenlane jms). Läbitöötatud kirjade hulgas leidis filigraanselt sõnastatud kirju, kus oli suurepäraselt kasutatud ka tekste rikastavaid ilukirjanduslikke võtteid või lisatud kaasa illustreeriv pildimaterjal ja luuletused.¹³⁹ Samas oli ka stiililiselt väga nõrgalt vormistatud kirju, mis olid täis kirjavigu, kuid mis siiski suutsid täita oma eesmärgi.

Võimule saadetud kirjad koosnesid kindlatest komponentidest. Nii näiteks tuli kirja alustada konkreetse pöördumisega, kasutades sõnu nagu „Lp. seltsimees“, pisut vähem ametlikumal puhul „kamraad“, „kallis“, „hea seltsimees“, „vana sõber“, „hea tuttav“ jms. Tähelepanu saavutamiseks alustati kirju vahel ka küsimuse vormis (nt „Kui kaua selline situatsioon veel kesta saab?“, „Kes on süüdi?“ jms), kus kirjutaja viitas ebaausale olukorrale. Enamjaolt jõudsid küsimustega pöördumised EK(b)P KK PAO-ni ajalehtede toimetuste kaudu. Taoliste küsimustega lugeja poole pöördumine väljendas julgelt resultaadi nõudmist ja suurendas vastuse saamise tõenäosust.¹⁴⁰

Stalinistliku retoorika elemente kasutati ohtrasti ka kirja lõpus. Nendeks olid näiteks patriootilisust väljendavaid sõnad enda nime ees - „aus kolhoosi tööline“, „ustav stahhaanov“ vms. Eriti tähelepanuväärsed olid staatuse rõhutamine „nõukogude liidu kangelane“, „ordeni kandja“, aga ka lihtsalt kirja sisust ja teemast lähtuvad fraasid „armastav isa“, „mures ema“, „kannatav kodanik“ jms. Eespool loetletud sõnu kasutati tihtipeale ka kirja sees, kus nende

¹³⁸ Чуева, Екатерина. "Мир после войны": жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны, lk 99.

¹³⁹ Johann Kaska materjalid Karotammele. 10. 1946. ERAF.1.81.27, lk 1-11p.

¹⁴⁰ Чуева, Екатерина. Мир после войны: жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны, lk 99-108.

abil rõhutati oma sotsiaalset staatust, vihjati kannatustele ja läbielamistele jne.¹⁴¹ Mõningate kirjade puhul jäi aga ebaselgeks, kas kirjutaja oli stalinistliku retoorika elemente kasutanud tõsiselt või üksnes kirja võimalikku mõju silmas pidades. Üldjuhul sõltus retoorika ikkagi kirjasatja ja kirjasaja omavahelistest suhetest, sest mida ametlikum oli kiri, seda rohkem leidis retoorilisi elemente.¹⁴²

2.2 Kirjade adressaadid

Keskkomiteele ja selle juhtkonnale saadetud kirjad laekusid esialgu suures osas EK(b)P KK erisektoris,¹⁴³ millega on põhjendatav vastavas fondis säilitatavate kirjade hulk teiste osakondadega võrreldes.¹⁴⁴ Erisektor, mis täitis kantselei funktsioone, saatis kirjad täitmiseks edasi vastavatele instantsidele ja isikutele ning võis esitada kirjadele vastamise kohta päringuid. Erisektoris registreeritud kirjad on tähistatud kirja vastuvõtukuupäeva templiga.¹⁴⁵ Kuna EK(b)P KK PAO kirjadest kannavad mitmed erisektori templeid, võib järeldada, et need kirjad on esmalt just seal avatud. Seda ei saa aga väita kõikide kirjade puhul, sest kõik suunatud kirjad ei oma sellist templit. Siinkohal ei peeta silmas materjalides säilitatud asjaajamise dokumente, sest edasisest detailsest uurimisest jäi erisektor üldjuhul välja. Ilmselt jõudsid kirjad PAO-sse erinevaid kanaleid pidi, näiteks anti need isiklikult kätte vms.

2.2.1 EK(b)P KK ja selle liidrid

EK(b)P KK PAO toimikutes leiduvatest kirjadest on mitmed suunatud poliitilistele liidritele,¹⁴⁶ näiteks EK(b)P kõige kõrgemale ametnikule EK(b)P I sekretärile. Mitmed kirjad

---

¹⁴¹ Чуева, Екатерина. Мир после войны: жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны, lk 100-108.

¹⁴² Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid, lk 846-847.

¹⁴³ Erisektor täitis parteiaparaadi kantselei ülesandeid korraldades ja kontrollides dokumentide liikumist Keskkomitees ja teiste asutustega ning toimuvat kirjavahetust. Erisektor pidi täitma ka teisi ülesandeid, näiteks valmistama ette Keskkomitee büroo istungeid, koostama protokolle, tõlkima vajalikud materjali ja saatma need parteikomiteedele ja asjasse puutuvatele organisatsioonidele jms. Erisektor oli oma funktsioonide poolest valdavalt salaosakond ehk Keskkomitee salajane kantselei, mis jälgis vastavaid asjaajamise reegleid. Erisektori ülesanded olid periooditi erinevad. Vt Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 173,175.

¹⁴⁴ Vt ais.ra.ee: EK(b)P KK erisektori materjalid.

¹⁴⁵ Vt Lisa 4. Väljalõige Nikolai Karotammele saadetud kirjast, kust on tuvastatav EK(b)KK erisektori tempel.

¹⁴⁶ EKP KK-s vahetusid aastatel 1945-1953 mitmed osakondade nimetused, tegevusvaldkonnad ja juhatajad, mistõttu võib ka kirjades leida pöördumistel erinevate liidrite poole ilmnedu ametikoha ebatäpsusi.

olid saadetud EK(b)P I sekretärina ametis olnud Nikolai Karotammele.¹⁴⁷ Karotamm oli korralik nõukogude ametnik,¹⁴⁸ kes saatis kirjad lahendamiseks edasi vajalikele instantsidele. 1948. aastal partei juhtkonnas asetleidnud erimeelsuste tulemusel, kus Karotamme süüdistati riigiaparaadi ebapiisavas puhastamises „vaenulikust elemendist“ ja suutmatuses paljastada „kodanlik-natsionalistliku ideoloogia konkreetseid kandjaid“, hakkas tema positsioon küll nõrgenema, kuid ametikohalt teda veel ei kõrvaldatud.¹⁴⁹ Seda tehti EK(b)P KK VIII märtsipleenumil (1950),¹⁵⁰ mille järgselt asus I sekretäri ametikohale Johannes Käbin ja püsis seal kuni 1978. aastani.¹⁵¹ Kuna antud uurimuse periood jääb suures osas Karotamme I sekretäriks olemise aega, leidub PAO materjalides rohkem temale suunatud kirju võrreldes kirjade arvuga, mis olid adresseeritud hiljem sellele positsioonile määratud Käbinile.

EK(b)P KK PAO-le laekunud kirjadest moodustasid enamuse EK(b)P KK propagandasekretärile või osakonnale ja selle juhatajale saadetud kirjad (vt Lisa 2. EK(b)P KK PAO juhtkond). Neis kirjades esineb aga tihti segadust adressaatide ametikohtadega. Selle põhjusena näen asjaolu, et EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni sekretäri pädevusse kuulus propaganda korraldamine ja agitatsiooni osakonna juhtimine ning temale allus omakorda antud osakonna juhataja. Osakonna siseselt toimusid ka 1948. aasta lõpul

---

¹⁴⁷ Pärnus sündinud Karotamme parteiline karjäär sai alguse 1926. aastal kui ta astus Hollandi Kommunistliku Partei Amsterdami organisatsiooni liikmeks, 1928. aastal sai temast ÜK(b)P liige. Samal aastal saadeti Karotamm Komiterni Eesti sektiiooni poolt põrandaaluseks Eestisse, kust ta lahkus Nõukogude Liitu juba 1929. aasta juunis. 1940. aasta juuli komandeeriti ta EKP käsutusse, kus ta tõusis EK(b)P KK II sekretäriks. Pärast sõda, 1944. aasta septembrikuus valiti ta EKP VI pleenumil EK(b)P KK I sekretäriks, mis oli ka kõrgeim ametikoht, kus ta elu jooksul oli. Vt: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 300-302.

¹⁴⁸ Jelena Zubkova kirjutab, et kuigi Karotamme astumine ÜK(b)P liikmeks polnud Komiterni Eesti sektiiooni arvates otstarbekas (tal polnud erilisi poliitilisi veendumusi, puudusid sidemed Eestis tegutsevate kommunistlike organisatsioonidega) võeti ta ikkagi sinna vastu olenemata sellest, et ta ausalt Komiterni Eesti sektiiooni kahtlused oma elulookirjelduses üles tunnistas. Samuti pani ta ausalt kirja, et ei põgenenud Hollandisse valge terrori eest, vaid läks tööd otsima ning tema abikaasa oli „võõrast sotsiaalset päritolu (võidelnud IIMS-s Nõukogude Venemaa vastu). Vt Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak, 2009, lk 193-194.

¹⁴⁹ Tannberg, Tõnu. 1950. aasta märtsipleenumi eel-ja järellugu. „Eesti süüasi“ (1949-1952) Moskvast vaadatuna. Ajakiri Tuna, nr 3, 2001, lk 122. Kindlasti mängis suurt rolli Karotamme ametist vabastamisel Johannes Käbini tegevus, näiteks NLKP sekretärile Georgi Malenkovile saadetud kirjas, kus ta rõhutas Eesti NSV juhtkonna halba tööd.

¹⁵⁰ Aastatel 1950-1952 toimunud „kodanliku natsionalismi“ puhastus tõi kaasa muudatusi eesti poliitilise eliidi koosseisus, kus mitmeid silmapaistvaid isikuid olid sunnitud oma kohtadelt lahkuma. Põhjalikult raputati läbi riigiaparaat, parteikaader jäi sellest aga suhteliselt puutumata, mille moodustasid suures osas NSV Liidu Liidu teistest piirkondadest sissetoodud kontingent, kes olid Eesti sovietiseerimispoliitika kindel tugi Moskva jaoks. Vt veel Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940-1953, lk 217-230.

¹⁵¹ Johannes Käbin astus ÜK(b)P liikmeks 1927. aasta detsembrikuus. Käbin sai hariduse Leningradist, pärast mida töötas parteitööl. Aastatel 1944-1947 oli ta Eduard Pälli (EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooni osakonna juhataja) I asetäitja ja pärast Algu Raadikut 1948. aastal ka EKP KK propaganda ja agitatsiooni sekretär ning aastatel 1950-1978 EK(b)P KK I sekretär. Vt: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 316-317.

muudatused, kus propagandasekretäri ametikoht kaotati ja samade ülesannetega tegeles edasi KK sekretär.¹⁵²

Aastatel 1943-1947 oli KK propagandasekretär Eduard Päll,¹⁵³ kellele laekus uurimuse raames läbitöötatud kirjade hulgast enim ainuisikuliselt adresseeritud kirju. Päll kuulus intelligentsi hulka ja oskas väärtustada eesti kultuuriga seotut, kuid oli samaaegselt poliitiliselt ja ideoloogiliselt nõukogude võimule täielikult lojaalne isik.¹⁵⁴ Pällil olid head suhted Karotammega, mida kinnitab ka tema edutamine ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks Karotamme ametiajal. Presiidiumi esimees oli ametikohtade hierarhias propagandasekretärist kõrgemal.¹⁵⁵ Pälli väljalangemist ENSV tippjuhtkonnast seostatakse Karotamme vallandamisega VIII pleenumil 1950. aastal.¹⁵⁶ Läbitöötatud kirjade põhjal jääb Pällist mulje kui aktiivsest kirjadele vastajast, kes tegeles inimeste probleemidega ja läkitades kirjad kiirelt edasi nende sisu uurimiseks. Eriti ilmekalt avaldub selline hoolivus Pälli tutvusringkonna poolt saadetud kirjade puhul.

Pärast Pälli määrati EK(b)P KK propagandasekretäri ametikohale Albus Raadik (1947-1948),¹⁵⁷ kelle kohta hakkasid peatselt laekuma kaebused, mistõttu ei olnud ta antud ametikohal kuigi kaua.¹⁵⁸ Olaf Kuuli on väitnud, et Raadiku vastu esitasid kaebuseid

---

¹⁵² Saueauk, Meelis. Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovietsiseerimisel aastatel 1944-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 725-727.

¹⁵³ Tartumaalt pärit Päll astus koos isaga 1918. aastal vabatahtlikult Punaarmeele. 1919. aastal läks õppima Leningradi ja 1920. astus ÜK(b)P liikmeks. Päll naasis Eestisse alles 1940. aastal, kust evakueerus saksa okupatsiooni ajal nõukogude tagalasse. Sealt tuli ta tagasi 1944. aastal olles selleks ajaks juba EK(b)P sekretär propaganda alal ja 1947-1950 ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, 1950-1955 sai temast Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse kateedri juhataja. Vt: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 335-336.

¹⁵⁴ Veskimägi Kaljo-Olev. Kuidas valitseti Eesti NSV-d, lk 166, 203.

¹⁵⁵ Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 150-153.

¹⁵⁶ Liivik, Olev. Okupatsioonivõimu teostajad ja Nõukogude kultuurijuhid sõjajärgses Eestis. Ajakiri Tuna, nr 4, 2007, lk 140.

¹⁵⁷ Albus Raadik oli rahvuselt eestlane. Õppis parteikoolis ja hiljem J. Marchlewski nim Lääne vähemusrahvuste Kommunistlikus ülikoolis. Sai ÜK(b)P liikmeks 1929. aasta jaanuarist. 1940-1941 oli EK(b)P KK partei propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktor, seejärel Komminist toimetuskolleegiumi liige toimetaja asetäitja. 1942-1946 Eesti laskurdiviisi poliitosakonna ülem. 1947-1948 EK(b)P KK sekretär propaganda alal, kust ta vallandati. Hiljem töötas Tallinna Õpetajate Instituudis ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Vt: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 337-339.

¹⁵⁸ Olaf Kuuli on oma teoses Stalini aja võimukaader ja kultuurijuhid ENSV-s (1940-1954) väitnud, et Raadiku vastu esitasid kaebuseid ilmselgelt samad jõud, kes polnud rahul N. Karotammega. Olev Liivik on aga oma artiklis välja toonud, et Raadiku liiga lihtne paigutamine nn Karotamme „leeri“ on pärinenud Käbiniga tehtud intervjuu mõjutustest. Vt Kuuli, Olaf. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940-1954), Tallinn: O. Kuuli, 2007; Liivik, Olev. Okupatsioonivõimu teostajad ja Nõukogude kultuurijuhid sõjajärgses Eestis.

ilmselgelt samad jõud, kes polnud rahul Karotammega.¹⁵⁹ Olev Liivik on välja toonud, et Raadiku liiga lihtne paigutamine nn Karotamme „leeri“ pärineb Käbiniga tehtud intervjuust ja tegelikkuses see pilt nii must-valge ei olnud.¹⁶⁰ Käbin oli see, kes Raadiku isa rehabiliteerimise dokumendile 1958. aastal alla kirjutas. Veel on huvitav täheldada, et Raadikul olid perekondlikud suhted Leonid Lentsmaniga, kelle emaga Raadiku isa 1925. aastal abiellus. Lentsmani ja Raadiku suhted polnud head, näiteks kritiseeris esimene 1950. aastal Raadiku tegevust, sest viimane pakkus Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ELKNÜ) Keskkomitee pleenumil välja, et religioossetele tavapidudele võiks anda uue sisu.¹⁶¹ Kuna Raadiku ametiaeg oli lühike, leidub temale laekunud kirju läbitöötatud materjalide hulgas minimaalselt. Peamiselt sai tema EK(b)P KK I sekretärit suunitlusi juba konkreetsete juhtumite lahendamiseks.

Seejärel edutati propagandasekretäriks sinnani osakonnajuhataja ametikohta kandnud Käbin (1948–1950), kellest sai peagi EK(b)P KK I sekretär ning propagandasekretäri ametikohale asus tema asemel Aleksander Kelberg¹⁶² (1950–1951). 1952. aastal vabastati Kelberg ametist ja heideti parteist välja kui ennast kompromiteerinud isik, kuna ta oli parteile valetanud vabariigiaegse tegevuse kohta. Kelbergi ametiaega jäävad mitmed kirjad, mis on saadetud kodanlikus natsionalismis süüdimõistetud intelligentsi poolt. Kuna aga antud kirjavahetusest on puudu Kelbergi vastused ei tule välja ka tema kirjadele reageerimise viis. Kokkuvõtlikult võib öelda, et Kelbergile saadetud kirjadest ilmneb tagasiside kirjutajatele suhteliselt minimaalselt.

Ajal, mil Käbin oli ametis propagandasekretärina, vastutas osakonna töö eest Leonid Lentsman.¹⁶³ Tegu oli isikuga, kes 1950. aastal edutati haridusministriks ja oli erinevate vaheaegade üle 20 aasta üks ideoloogiatoõ juhtfiguure.¹⁶⁴ Lentsmani suhted Käbiniga olid

---

¹⁵⁹ Karotamme ja Raadik olid koolivennad. Vt Veskimägi Kaljo-Olev. Kuidas valitseti Eesti NSV-d, lk 144.

¹⁶⁰ Liivik, Olev. Okupatsioonivõimu teostajad ja Nõukogude kultuurijuhid sõjajärgses Eestis, lk 140.

¹⁶¹ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk 337–339.

¹⁶² Aleksander Kelberg oli rahvuselt venelane. Lõpetas ÜK(b)P KK juures asuva Kõrgema Parteikooli 1949. EKP liige alates 1940. aasta juulikuust 1949 sai Eesti Bolševik vastutavaks toimetajaks. 1950–1951 oli EK(b)P KK propagandasekretär. Pärast personaalpensioni saamist 1972 temast hilisemad andmed tema kohta puuduvad. Vt: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk 306–307.

¹⁶³ Leonid Lentsman pidas ennast ise rahvuselt eestlaseks. Hariduse sai Leningradi Riiklikust Ülikoolist. Sõja ajal täitis hävituspataljoni ridades lahinguülessandeid ja oli Punaarmee. 1948. aastal komandeeriti ta Eestisse ning sai samal aastal EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhatajaks ning omas pärast seda kõrgeid poliitilisi kohti EKP Keskkomitees. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk 320–321.

¹⁶⁴ Kuuli, Olaf. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s, lk 68.

väga head, mõni aeg pärast Käbini KK I sekretäriks edutamist, tõusis Lentsmann propagandasekretäriks (1951-1953). Lentsman soosis ka Kelbergi, kes tema soovitusel 1949. aastal Eesti Bolševiku vastutavaks toimetajaks sai.¹⁶⁵ Läbitöötatud kirjadest olid mitmed saadetud ka Lentsmanile.

Kirjade adressaatideks olid veel 1951. aastal (ja pärast 1952. aastat) propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja ametikohal olnud Georgi Kimask ja 1951.-1952. aastatelt seda positisooni hoidnud Aleksandr Buratšenko. Osakonda saadeti kirju ka PAO alluvusse kuuluvate madalamate institutsioonide juhatajatele, nt Riiklik Estonia Teatri, Teaduste Akadeemia jne juhtidele.¹⁶⁶ Siiski ilmneb, et mida kõrgemat ametipositsiooni isik omas, seda rohkem tema poole ka pöörduti. Kuigi partei juhtkonnas toimus võimuvõitlus ja erinevatel positisioonidel vahetusid isikud kohati väga sagedasti, ei avaldanud see mõju kirjalikes pöördumistest. Endiselt kirjutati oma probleemidest ja seda eelistatult kõrgematele ametnikele. Otsest asjaajamist võimuladviku vahelised suhted ei mõjutanud. Küll aga ilmnis tendents, et eelistused ja omavahelised suhted mängisid rolli juhtkonna sees toimuvate mõjusfääride jagamisel. Kuna täielik kirjavahetus ei ole PAO materjalides säilinud, ei saa lõplikke järeldusi erinevate liidrite kirjadega tegelemise kohta kahjuks teha. Ometi jäi kirjade analüüsimisel silma, et juhtkond suhtus kirjadele vastamisse tõsiselt, inimeste probleemidega tegeleti ja üritati leida lahendus.

2.2.2 Trükiajakirjandus

EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna kirjade hulgas leidub mitmeid kirju, mis olid adresseeritud erinevate ajalehtede ja ajakirjade toimetustele, olles peamiselt seotud osakonna pädevusse jäädavate valdkondadega. Näiteks kui kiri puudutas ajalehtede töötajaid, töökorraldust, erinevate artiklite kohta tehtavaid kaebusi, artiklite seletusi vms, siis jõudis uurimine PAO-sse. Trükiajakirjanduse kaudu võisid osakonnani juhuslikult jõuda ka osakonna pädevusvaldkonda mitte kuuluvad kirjad.

---

¹⁶⁵ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 306.

¹⁶⁶ Nt Kirjad Rahvusteater Estonia direktorile. 25.09.1945. ERAF.1.80.38, lk 35-35p, samas, 18.12.1945, lk 46; Kiri Teaduste Akadeemiapresidendile, koopia EKP KK Teadussektorile. 4.03.1950. ERAF.1.85.10, lk 56-56p.

Trükiajakirjandusele suunatud kirjad saadeti vajaduse korral edasiseks uurimiseks asjassepuutuvatesse institutsioonidesse ja oodati reageerimist, et saadud vastus omakorda edasi suunata.¹⁶⁷ Kui kirja sisu puudutas PAO tegevusvaldkonda jäävaid teemasid, oli kohustus asjade käigust teavitada ka osakonda. Kiiremate vastuste saamiseks kasutasid toimetajad julgelt ka viiteid erinevatele regulatsioonidele (määrused, korraldused jms).¹⁶⁸ Näiteks saatis Rahva Hääle kirjasaatjate osakonna juhataja päringu EK(b)P Valgamaa Komitee kaadrite osakonna juhatajale ja Vaoküla valla parteiorganisaatorile seoses Rahva Hääles 16. detsembril ilmunud artikli „Valgamaal ei selgitata rukki ja nisu...” kohta, kuid vastus tuli hoopiski Valgamaa komitee sekretärilt. Seejärel pöördus Rahva Hääle kirjasaaajate osakonna juhataja uuesti sekretäri poole ja andis teada, et kaadrite osakonna juhataja ja Vaoküla valla parteiorganisaator pole tema kirjale reageerinud ning viitas regulatsioonile, mis kohustas ajalehtede toimetuste päringutele koheselt vastama.¹⁶⁹ Samuti kasutasid ajalehed päringute tagaküljel väljavõtteid erinevatest regulatsioonidest.¹⁷⁰ Ajalehtedes vihjati ka ettenähtud spetsiaalsetele kaebuste ja ettepanekute raamatule, mida kasutasid erinevad kaubandus- ja ühiskondliku toidlustamise ettevõtted, kus tarbijaid said esitada kaebusi ja ettepanekuid erinevate puuduste kõrvaldamiseks. Rahva Hääle 1948. aasta artiklis märgiti, et „kaebuste ja ettepanekute raamat aitab avastada leti taha pugenud kodanikke, klassivaenulikke elemente.”¹⁷¹

*****

Kirjutamisprotsessi osalejate kirjeldamine on võimudega suhtlemise kui nähtuse üldpildi loomiseks vajalik. Käesoleva magistritöö uurimisobjektist lähtuvalt saab statistilistele andmetele tuginedes luua võimule kirjutaja profiili. Põhiliseks võimu poole pöördujaks Eesti NSV-s aastatel 1944-1953 oli oma nime avalikustanud keskealine meesterahvas, kelle keeleoskus oli eeskujulik ning kes kasutas pöördumisel eesti keelt. Vastavalt kirjutajate eesmärkidele on määratletavad kirjaliigid. Ometi ei olnud iga juhtumi puhul kirja sisu üheselt

¹⁶⁷ Friedgut, Theodore H. Citizens and soviets: Can Ivan Ivanovich Fight City Hall? Comparative Politics, nr 4, 1978, lk 461-477.

¹⁶⁸ Vt nt Kirjavahetus ajaleht Rahva Hääle toimetusega elanikkonna kaebuste ja avalduste lahendamise küsimuses. Viidatud ENSV RKN korraldusele. 1.1947-12.1947. ERAF.14.7.25, lk 4,7, 10, 12; Kirjavahetus kaadrite küsimuses. 31.05.1947-12.08.1947. ERAF.18.6.112, lk 3 jt.

¹⁶⁹ Kirjavahetus ajaleht Rahva Hääle toimetusega elanikkonna kaebuste ja avalduste lahendamise küsimuses. 1.1947-12.1947. ERAF.14.7.25, lk 1-3.

¹⁷⁰ Vt Lisa 5. Rahva Hääle päringu pöördle trükitud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määruses 654 ja väljavõte VNFSV Ülemkohtu ringkirjast

¹⁷¹ Rahva Hääle nr 117, 19. mai 1948.

liigitatav, mistõttu võisid mitmed liigid esineda paralleelselt ja täita erinevaid eesmärke. Kirjutaja jaoks oli oluline eeskujulik stalinistliku retoorika kasutamisoskus, mis teda lugeja silmis nähtavamaks tegi ja kirjutamise eesmärgipärasust toetas. Kirjade kirjutamise kui nähtuse teiseks osapooleks olid kirjade adressaadid. Antud töös väljatoodud isikud omasid kogu parteilises struktuuris kõrgemaid kohti ning eelistatult just nende poole pöördutigi. Nende omavahelised sidemed olid olulised juhtkonnas toimuvate muudatuste koha pealt, kuid antud uurimuses analüüsitud kirjade põhjal ei suudetud tuvastada, et võimuladvikus toimunud võitlus oleks kuidagi mõjutanud kirjade laekumist. Kirju saadeti veel ajalehtede ja ajakirjade toimetustesse, kus nendega aktiivselt tegeleti või vajadusel erinevatele institutsioonidele uurimiseks edasi suunati ja kiiret reageerimist oodati.

3. Kirjadest kajastuvad probleemid Eesti NSV-s aastatel 1944-1953

Pärast Teist maailmasõda sõda sai Nõukogude Liidu peamiseks ülesandeks tööstuse ja põllumajanduse rekonstrueerimine. Taastati plaanimajandus ja hoogustus kollektiviseerimispoliitika, panustati kollektiivse põllumajanduse ja rasketööstuse arendamisele. Selline suund mõjus aga laastavalt tavakodanikele, sest tarbija unustati ära ning eluliselt tähtsate tarbekaupade tootmine vähenes. Samuti oli töötajate üldine olukord suhteliselt troostitu. Neil olid minimaalne võimalus vahetada töökohta või muuta elupaika.¹⁷² Pärast sõja lõppu mõjutasid kogu infrastruktuuri sõjakahjustused, mille tagajärjel valitses suur eluasemepuudus.¹⁷³ Linnades oli hävinenud kokku umbes kolmandik elamispindadest.¹⁷⁴ Kuigi majanduslik olukord aastatega parenes, toimus riigi areng ajavahemikul 1944-1953 aeglaselt.¹⁷⁵ Paralleelselt majanduse ülesehitustööga iseloomustab sõjajärgset aega ka ideoloogiline surve ja pidev propagandatöö, mis samuti inimesi kammitseisid.

Kodanike igapäevaelu avamiseks on käesoleva uurimuse tarbeks läbitöötatud kirjad alljärgnevalt jagatud neis käsitletavate probleemide järgi, kus kirjutajad olid paralleelselt mõjutatud tehtavast propagandast ja oma eesmärgi saavutamiseks kasutati oskuslikult stalinistlikku retoorikat. Näiteks leidis kirju, kus esitati pealekaebus ametipositsiooni kuritarvitanud isiku kohta (tööelu puudutav teema), aga samas oli kirjutaja kirja tugevdamiseks süüdistanud isikut ka kulakute soosimises, kaasates sellega ideoloogilisest vastasseisust tuleneva temaatika. Või süüdistatati õpetajat tundide halvas korraldamises, mis oli haridusvaldkonna teema, aga kirja peideti oskuslikult õpetajate koosseisu puhastamisest kodanlik-natsionalismi kampaaniast tulenevaid repliike. Samas leidis kirju, kus poliitiline taust oli kõrvale jäetud ning kirja eesmärgiks oli lahendada ebaõiglane olukord, sealjuures kedagi selles süüdistamata. Näiteks võib tuua mitmeid sotsiaalteemalisi probleeme, kus isik oli sunnitud lahkuma oma elamispinnalt või perekond sattunud majanduslikult keerulisesse olukorda. Sellest tulenevalt on keeruline ja ebatäpne teha läbitöötatud kirjadest kajastunud

---

¹⁷² Olgugi, et karmide tööseaduste eesmärk oli hoida töölisi pikemalt kinni, oli tööliste voolavus väga suur ja püsiv tööjõud pea olematu. Vt Mertelsmann, Olaf. Was there a Stalinist Industrialization in the Baltic Republics? Estonia – an Example. - The Sovietisation of the Baltic States, 1940-1956. Tartu: Kleio, 2004, lk 156.

¹⁷³ Atwood, Lyanne. Gender and Housing in Soviet Russia. Private Life in a Public Space. Manchester: Manchester University Press, 2010, lk 141-142.

¹⁷⁴ Mertelsmann, Olaf. Turumajanduselt käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr 15(22), Tartu, 2007, lk 447.

¹⁷⁵ Lee, Stephen J. Euroopa diktatuurid 1918-1945. Tallinn: Kunst, 2002, lk 133-134.

andmete põhjal statistikat. Samuti ei saa materjalide mittetäieliku säilimise (nt kui ühe aasta raames on kirjad säilinud märtsist oktoobrini ning teise aasta puhul jaanuarist detsembrini) tõttu välja tuua aastate lõikes ilmnenu inimeste probleemide osakaalu. Ometi saab kirjadest kajastunud informatsiooni põhjal analüüsida kirjutamist kui nähtust ning avada pildi nõukogude igapäevaelust aastatel 1944-1953 Eesti NSV-s. Probleemide käsitlemisel olen jälginud nende esinemissagedust, aga eelpool kirjeldatust tulenevalt ei ole see alati üheselt võetav. Hindamaks PAO-le saadetud kirjades avanevate küsimuste sügavust ja mõju, on neid kõrvutatud EK(b)P KK erisektori ning EK(b)P Läänemaa, Järvamaa ja Tartumaa Komiteede materjalidega, mis lisab võimaluse võrrelda, kas ja mil määral erinesid vabariiklikule ja kohalikule võimule saadetud kirjad. Samas tuleb märkida, et kohalike võimudeni võisid kirjad jõuda ka vabariikliku tasandi kaudu ning vahendusel, mis selgitab nt PAO-le saadetud kirjade sattumist kohaliku tasandi dokumentide hulka. Juhtumipõhiselt saab analüüsida ka kirjutajate adressaatide valikut, täpsemalt, mis tasandile inimesed oma probleemidega pöördusid, kas kasutati tutvusi vms. Analüüsides kirjadega tegelemise protsessi tervikuna, tuleb käesolevas peatükis nähtavale ka selle protsessi viimane lüli ehk kuivõrd võimudele saadetud kirjad oma eesmärgi saavutasid.

3.1 Sotsiaalsed olud ja majandus

Nõukogude juhtkond oli veendunud, et majanduspoliitika õige tee on rasketööstus ja käsumajandus. Rahva elatustase hoiti madal ja põllumajandussaaduste kokkuostuhinnad olid riikliku kontrolli all. Olaf Mertelsmann toob välja, et 1945. aastaks määrati kindlaks tööstuse taastamise järjekord, kus esikohal olid energiaettevõtted, seejärel põlevkivitööstus, edasi ehitusettevõtted ja –tarnijad, millele järgnesid masinaehitus- ja metallitööstus ning loetelu lõpus olid tavakodanike eluoluks kõige vajalikumad tekstiili- ja toiduainetetööstus. Selline riiklik majandamine tõi kaasa rea sotsiaalprobleeme: elatustaseme langus, defitsiit, näljahädad, madal töödistsipliin, kvaliteediprobleemid jms, mis jäid nõukogude elustiili erineva intensiivsusega iseloomustama kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni.¹⁷⁶ Ühe olukorra parandamise võimalusena nähti pöördumist võimu poole. Alljärgnevalt tulevad käsitlemisele kirjadest ilmnenu sotsiaalseid olusid ja majandusküsimusi puudutavad juhtumid.

---

¹⁷⁶ Mertelsmann, Olaf. Turumajanduselt käsumajandusele, lk 450-451.

Tööelu

Sotsiaalsed suhted töömaailmas oli üks enim käsitletavatest teemadest nii riigi kui kohalikule tasandile laekunud kirjades. Selle kaudu avaldusid inimeste omavahelised suhted, nõrk töödistsipliin erinevates institutsioonides ja laiemalt kogu nõukogude ühiskonna toimimine. Näiteks oli üheks oluliseks teemaks, millega inimesed võimu poole pöördusid töökohtade vahetamine.¹⁷⁷ Kirjutasid ka need, kes olid tööta ja lootsid sel moel kõrgemalt poolt vajalikke suuniseid ja abi saada.¹⁷⁸

Tihti peale kumab töövahetamise soovi tagant välja olukorra sügavam tagamaa. Näiteks kirjutas Eduard Pällile 1945. aastal Rahvaloomingu Keskmaja muusikaosakonna direktor A. Õunapuu ja palus ennast ümber paigutada madalamale ametikohale - muusikaosakonna vaneminspektoriks. Edasistest kirjadest ilmneb sellise soovi põhjus ja esile kerkib küsimus, mis oli Õunapuu kirja tegelik eesmärk? Selgub, et tal oli probleeme Rahvaloomingu Keskmaja direktori A. Saukasega, keda ta süüdistas võimu kuritarvitamises (pealekaebamine). Õunapuu väitis, et Saukas üritab isiklikke probleeme lahendada oma positsiooni ärakasutamise teel, näiteks tellis viimane asutuse arvele klaasi ja müüs selle tuttavatele omakasu eesmärgil maha. Õunapuu loetleb Saukase aadressil mitmeid teisigi väga karme süüdistusi. Tema väitel oli mees arreteeritud saksa okupatsioonivalitsuse poolt, kuid lasti mõne aja pärast siiski vabaks. Samuti kuulus Saukas Omakaitse ridades, mis tekitas kirjutajas küsimuse, kuidas oli Saukasele usaldatud Rahvaloomingu Keskmaja juhtimine? Kirjas kandis Õunapuu Pällile ette ka Saukase ebamoraalse poole, nimelt olevat viimasel intiimne vahekord oma asetäitja M. Prauniga. Kirja lõpus nimetab kirjutaja veel isikuid, kes olid lisaks temale valmis Saukase osas tunnistusi andma.¹⁷⁹ Olulistest süüdistustest hoolimata jätkas A. Saukas Rahvaloomingu Keskmaja direktori ametikohal kuni 1951. aastani.¹⁸⁰ Suure tõenäosusega oli Õunapuu kirjutamise eesmärgiks vabandeda Saukasest ning selle teostamiseks pöördus ta oma ametikohast tulenevalt kõige kõrgema juhi poole. Oma pöördumises kasutas ta eesmärgi saavutamiseks väga tõsiseid süüdistusi, mis olid ajendatud nõukogude vaenlase kuvandist.

¹⁷⁷ Nt Kiri EK(b)P KK propaganda osakonna ajakirjandussektori juhatajale. 19.08.1949. ERAF.1.16.7, lk 64-64p; Kiri EK(b)P KK PAO juhatajale. 29.07.1950. ERAF.1.85.10, lk 134; Kiri Aleksander Kelbergile. 24.04.1950. ERAF.1.85.10, lk 214; Kiri EK(b)P Keskkomiteele. 06.1951. ERAF.1.86.47, lk 7-7p; Pole teada, kellele kiri suunatud. 1951. ERAF.1.86.47, lk 34; Kiri Karotammele. 3.10.1945. ERAF.1.80.38, lk 38-39p; Kiri EK(b)P KK Läänemaa Kaadrite osakonna sekretärile. 13.03.1946. ERAF.15.3.62, lk 17; Kiri EK(b)P KK Läänemaa Kaadrite osakonna sekretärile jt. 29.06.1946. ERAF.15.3.62, lk 23.

¹⁷⁸ Kiri EK(b)P Keskkomiteele. 1947. ERAF.1.82.20, lk 15-15p.

¹⁷⁹ Kiri Eduard Pällile. 15.08.1945. ERAF.1.80.38, lk 26-28.

¹⁸⁰ Vt ENSV Kultuuriministeeriumi ENSV Rahvaloomingu Maja 1940-1959 arhiivimoodustaja ajalugu: <http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/fp/EE-RA/fa/ERA.R-28>.

Pealekaebuse tugevdamiseks loetles Õunapuu kirjas ka isikuid, kes olid nõus Saukase vastu välja astuma. Ometi ei kaotanud A. Saukas saadetud kirja tõttu oma positsiooni, mistõttu polnud Õunapuu pöördumine võimu poole eesmärgipärane. Kahjuks ei selgu kirjavahetusest Pälli reageering, mille abil võiks antud juhtumi lõpptulemust hästi ilmestada ja kokku võtta.

Võimule laekus kirju ka Eesti NSV erinevate institutsioonide mitterahuldava töökorralduse ning ebaadekvaatsete töötajate kohta.¹⁸¹ Sama olukord peegeldus paralleelselt maakondlikule tasandile suunatud kirjadest.¹⁸² Näiteks tegi 1950. aastal EK(b)P Järvamaa Komiteele avalduse kolhoos „Kuldne Kodu“ revisjonikomisjoni liige Jakobson, kes väitis, et kolhoosi esimees J. Raudsepp käitub kolhoosi varaga omavoliliselt ja müüb seda ebaseaduslikult.¹⁸³ Kaebekirjale reageeriti, sellele järgnes uurimine, mille tulemusena selgus, et Raudsepa kohta esitatud süüdistused vastasid tõele ainult osaliselt. Raudsepp küll müüs omavoliliselt kolhoosi vara, kuid kasutas saadud tulu kolhoosi hüvanguks. Saadetud kaebuse tulemusena sai kolhoosi esimees J. Raudsepp kõrgemalt poolt noomida, kuid säilitas siiski oma ametikoha.¹⁸⁴ Konkreetsest juhtumist võib järeldada, et laekunud kaebusi ja kirju võeti võimu poolt siiski tõsiselt ning esitatud süüdistused võeti põhjalikult uurida. Ilmnes ka juhtumeid, kus kirjutajad esitasid alusetuid süüdistusi.

Üks tõsisemaid 1950. aastal Käbinile saadetud pealekaebamine puudutas kolhoosi „A. H. Tammsaare“ majandamist ja selle juhte. Kirjutaja O. Sirge väitis, et kolhoosi taheti seespidiiselt laostada - pool heina jäeti tegemata ja suhkrupeedid täielikult koristamata, loomad olid näljas jne. Tõsiste süüdistuste osaliseks said kaks brigadiri – J. Lindpere,¹⁸⁵ kes oli kulaku poeg ja endine aktiivne Kaitseliidu liige ning saksa okupatsiooni ajal vabatahtlik, ja A. Vaht, samuti endine Kaitseliidu liige, sakslaste usaldusmees ja Omakaitssesse kuulunu. Sirge väitel oli ta Järvamaa Täitevkomiteele antud olukorra kohta kirjutanud juba kaks kirja, kuid neile ei olevat reageeritud.¹⁸⁶ Umbes kahe nädala möödudes saabus Käbinile Järvamaa

---

¹⁸¹ Kiri Eduard Pällile. 1946. ERAF.1.81.18, lk 8-8p.

¹⁸² Kiri Järvamaa Täitevkomitee Haridusosakonnale. 6.01.1945. ERAF.8.4.16, lk 1-2p, 3; J. Krepuu kiri. 3.05.1946. ERAF.15.3.45, lk 51; Kiri EK(b)P Läänemaa Komitee sekretärile. 1946. ERAF.15.3.45, lk 169-171; Kiri Nikolai Karotammele. 18.10.1948. ERAF.15.5.359, lk 12; Kiri Karotammele. 13.06.1949. ERAF.15.5.363, lk 6; Kiri Läänemaa partei sektorile ja julgeoleku osakonnale. 1949. ERAF.15.5.363, lk 10; Kiri EK(b)P Kolhooside-Sovhooside Ministeeriumile. 8.02.1950. ERAF.15.5.501, lk 2; Kiri sm Lepale. 1949. ERAF.15.5.501, lk 4 jt.

¹⁸³ Kiri EK(b)P Järvamaa Komiteele. 2.06.1950. ERAF.8.9.22, lk 3-4p.

¹⁸⁴ Õiend. 13.07.1950. ERAF. 8.9.22, lk 5-7.

¹⁸⁵ RJK uurimistoimik: Lindpere, Johannes Johan. ERAF.130SM.1.10811.

¹⁸⁶ Kiri Ivan Käbinile. 1950. ERAF.8.9.22, lk 54-55p.

Komitee sekretärilt uurimistulemuste vastus, millest selgus, et kirjas esitatavad süüdistused vastavasid tõele ja nimetatud brigadirid olid oma ametitelt kõrvaldatud ning kolhoosi koosseisust välja visatud. Informatsioon edastati ka Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumile (MGB).¹⁸⁷ Samast kirjast selgub aga asjaolu, et EK(b)P Järvamaa Komitee ei olnud suutnud tuvastada, kes neile vastavasisulise kaebekirja saatis, kuna isikut nimega O. Sirge ei eksisteerinud. Juhtum ilmestab hästi olukorda, kus uurimise alla võidi võtta ka valenime all esinenud isiku esitatud pealekaebus. Kuigi antud kirjavahetuse puhul jäi kohalikule tasandile esitatud kaebus esialgu vastuseta, hakkasid asjad liikuma pärast kirjutaja kaebuse taasesitamist vabariiklikule tasandile, kus vaenlase kuvandist ajendatud pealekaebus koheselt uurida võeti. Seega kasutas kirjutaja eesmärgi saavutamiseks erinevaid võimu tasandeid. Pole teada, kas nii tõsise süüdistuse tähelepanuta jätmisel kohalikul tasandil ka keegi karistada sai, aga õppetund oli see Järvamaa Täitevkomiteele kindlasti, näidates ilmekalt, et laekunud kirjadega tuleb koheselt tegeleda ning järelvalve kirjade menetlemise üle oli tugev.

Ametikoha motiividel oli kirjutatud ka järgmine kiri. Teeneline ENSV kirjanik ja Kirjanike Liidu esimees August Jakobson teavitas 1945. aastal Kirjanike Liidu juhatusel ning EK(b)P KK PAO-d oma ametist lahkumise soovist. Ta märkis, et lahkub tervislikel põhjustel, kuid tõi välja ka juhatuses valitsevad ebakõlad. Nimelt selgus Jakobsoni kirjust Kirjanike Liidu juhatusel ja parteiliste kirjanike kollektiivile, et tema pahameeleks oli kirjanik Mart Raud Kirjanike Liidu koosolekul avaldanud arvamust justkui oleks omaaegne Orgtoimkond süüdi, et osad kirjanikud (Kersti Merilaas jt) jäid sõja ajal sakslaste poolt okupeeritud aladele. August Jakobson, kes korraldas aastatel 1941-1944 NSVL tagalas eesti kirjanduselu, tõi välja konkreetseid kirjanike nimesid, kes ise ei soovinud Eestist õigel ajal lahkuda. Nende hulgas loetles ta Friedebert Tuglast, Artur Talvikut, Betti Alverit, Mart Rauda jt. Jakobson selgitas, et Orgtoimkonna ülesandeks oli üksnes isikute teavitamine ja rohkem poleks nad saanud teha ning leiab, et tagant järgi olid Rauda süüdistused alusetud, kuritahtlikud ja sihilikud. Jakobson lisas veel, et kui Raud oma sõnu tagasi ei võta, on ta sunnitud kaitset otsima väljaspool Kirjanike Liidu piire.¹⁸⁸ Samateemalise kirja saatis August Jakobson ka Eduard Pällile (pseudonüüm Hugo Angervaks), kus ta pöördus kui „kirjanik kirjaniku poole“ ja palus, et Päll

---

¹⁸⁷ Kiri Sokolovile. 6.05.1950. ERAF.8.9.22, lk 56.

¹⁸⁸ Kiri Kirjanike Liidu juhatusel jt. 1945. ERAF.1.80.38, lk 48-52p.

teda kui vana sõpra toetaks.¹⁸⁹ Kogu juhtum oli eelkõige ajendatud käärimisest Kirjanike Liidus, kus Jakobson õigustas oma tegevust ja üritas vabaneda süüdistustest kasutades selleks eelkõige oma positsiooni ja tutvusi. Kuna peamiselt puudutas kogu teema intelligentsi ja PAO vastutusalasse jäävat Kirjanike Liitu, siis on ka probleemi ilmnemine antud dokumentatsioonis arusaadav. Jakobsoni kirjast selgub, et kuigi kodanlik-natsionalismist puhastus viidi läbi alles 1950. aastal, hakati ebasoodsate isikute nimesid välja tooma juba kohe pärast sõda.

Võimu poole pöörduti erinevate elamisloa taotluste ja ümberasumissoovidega, mis sisaldasid ühtlasi ka töölesaamise palvet.¹⁹⁰ Reevakueerimiseks pärast sõda nõukogude tagalast tagasi Eesti NSV-sse kirjutasid kodanikud avaldusi ja palvekirju lisaks reevakueerimise komiteele ka erinevatele ametivõimudele. Selline praktika võis tuleneda kirjutajate teadmatusest, kelle poole täpselt oma olukorras pöörduda või uskumisest, et kõrgemal seisva asutuse kaudu on Eestisse naasemine kiirem.¹⁹¹ Taolise sooviga kirju laekus ka Eduard Pällile. Näiteks pöördus 1945. aastal tema poole väga familiaarse kirjastiiliga Stalinskis elav kunagine tuttav I. Goldberg, kes soovis perega asuda elama Eestisse ja ühtlasi saada oma tütrele tööd. Eestisse tagasipöördumise põhjusena tõi Goldberg välja asjaolu, et kõik tema lähedased on Eestis, mistõttu soovib ka tema koos perega kodumaale naasta. Kirjast ilmneb, et Goldbergi tütar kirjutas juba viis kuud tagasi Eesti Rahvakomissariaadi Nõukogusse, aga seal palvele ei reageeritud. Päll reageeris palvekirjale aga koheselt ja pöördus Põllumajanduse Rahvakomissariaadi kaadrite osakonna poole, et I. Goldbergi tütar sinna tööle võetaks.¹⁹² Samas on teada, et Goldberg kirjutas Pällile samal päeval ka ametliku palvekirja, mis omakorda annab hea võimaluse võrrelda sama isiku poolt kahe erineva stiiliga kirjutatud kirju.¹⁹³ Goldberg kasutas oma eesmärgini jõudmiseks oskuslikult ära nii tutvus- kui ka ametlikku liini. Võib oletada, et Goldbergi soovi kohaselt läks ametlik kiri edasiseks

---

¹⁸⁹ Kiri Eduard Pällile. 25.12.1945. ERAF.1.80.38, l. 53-60. Eduard Päll ja August Jakobson olid esimese nõukogude okupatsiooni aastal ajalehes Kommunist kolleegid. Pärast Pälli lahkumist ENSV Ülemnõukogu saadiku kohalt sai uueks esimeheks August Jakobson.

¹⁹⁰ Vt lisaks nt kiri Lentsmanile. 1949. ERAF.1.16.7, 126-126p; Kiri EK(b)P Keskkomiteele. 5.08.1949. ERAF.1.16.7, lk 127; Kiri Stalinistlik Noorus toimetajale. 20.08.1951. ERAF.1.86.47, lk 69; Kiri EK(b)P Järvamaa Komiteele. 16.07.1945. ERAF.8.4.16, lk 82; Kirjad erinevate komiteede sekretäridele 1946. aastal. ERAF.15.3.62, lk 17-23.

¹⁹¹ Haller, Siret. Reevakueerimine nõukogude tagalast 1944-1945. Magistritöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Arhiivinduse õppetool. Tartu, 2011, lk 61-62.

¹⁹² Kirjavahetus Põllumajandusosakonna Rahvakomissariaadi Kaadrite osakonna, Eduard Pälli ja Ida Goldbergi vahel. 1945. ERAF.1.80.38, lk 30-32p.

¹⁹³ Vt Lisa 6. I. Goldbergi kirjad Pällile. Antud kirjade kõrvutamine ilmestab isikliku ja ametliku pöördumise eripärasid.

asjaajamiseks vastavate instantside kätte ja isiklik jäi Pällile. Nagu antud näitest ilmneb, tagas tutvusskeemi kasutamine Goldbergile juhtumiga koheselt tegelemise, seega oli pöördumine tutvusi kasutades eesmärgipärasem.

Tööalaste kaebuste hulgast leiab ka konkreetseid suunamiskohustusi tõrjuvaid kirju,¹⁹⁴ mis puudutasid elukoha muutust Eesti NSV siseselt. Näiteks kirjutas 1951. aastal Käbinile E. Katal, kes kurtis oma rasket saatust seoses pidevate tööalaste ümbersuunamistega. Nimelt taheti mees saata Pärnu või Valga rajooni masintractorjaama ajalehe toimetajaks, ometi oli tema kodu ja pere Keilas. Seoses suunamistega oli ta olnud väga kaua eemal oma perest, mille tulemusena hakkasid kimbutama erinevad tervisehäda ja alkoholism.¹⁹⁵ Kuigi pole teada, kuidas olukord Katali jaoks lahenes, ilmestas tema poolt saadetud kiri asjaolu, et kodanikud ei kartnud oma isiklike probleemidega pöörduda lausa kõige kõrgemate võimuesindajate poole.

Eluasemeprobleemid

Elamispindade puudus oli Nõukogude Liidus juba varasem probleem. Pärast 1917. aasta revolutsiooni konfiskeeris valitsus kõrgklassile ja keskklassile kuulunud ühepereelamud ning jagas need ühetoaliste korteritena tööliste ja talupoegadele. Uutesse korteritesse lubati riigi poolt küll rohkem panustada, aga tegelikkuses puudusid selleks piisavad vahendid ja kodanike elukvaliteet pigem halvenes. Stalini ajal muutus olukord veelgi tõsisemaks. Enamus finantsidest suunati vabrikute ehitamisele, kuid seal töötavate inimeste eluasemed ja nende ehitamine jäi tahaplaanile.¹⁹⁶ Teise maailmasõja käigus hävis ka osa elamispindadest, mistõttu oli iga ruutmeeter sõjajärgsetel aastatel kõrges hinnas.

Elamispindade teemalised kirjad jõudsid ka EK(b)P PAO-sse. Näiteks kaebas 1945. aastal Tallinna Raadiokomitee metsasarve solist A. Treimut propaganda osakonnale,¹⁹⁷ et tema korterisse on sisse murtud ja riided, toakraam ning muud asjad kööki tõstetud ja köögiuks plombeeritud mereväe korteriametniku Mihhailovi poolt.¹⁹⁸ Kuigi esialgu tundus tegu olevat vägivalla juhtumiga, taandus olukord hoopis elamispinna problemaatikale. Kirjeldatud

---

¹⁹⁴ Kiri Kultuurihariduslike Asutuste Komiteele. 26.01.1949. ERAF.1.85.10, lk 192.

¹⁹⁵ Kiri Ivan Käbinile. 07.1951. ERAF.1.86.47, lk 67.

¹⁹⁶ Eaton, Katherine B. Daily life in the Soviet Union, lk 153; Elamispindade puudusest sõjajärgsetes vt Atwood, Lyanne. Gender and Housing in Soviet Russia, lk 141-142.

¹⁹⁷ Kirjutaja suunanud kirja EK(b)P Kultuuri propaganda osakonnale. Tavakodanike kirjades tuleb ette struktuuriüksuste nimetuste ebatäpsuseid.

¹⁹⁸ Kiri EK(b)P kultuuri propaganda osakonnale. 16.06.1945. ERAF.1.80.38, lk 20-20p.

juhtumi asjaolud olid keerulised. Nimelt esitas mereväe korteriametnik Mihhailov Treimutile teate, et viimane peab korteri vabastama, kuna see kuulub mereväele. Ometi mereväe prokurör selletaolist otsust Treimuti järelpärimise peale ei esitanud, käsk korter vabastada anti hoopis Mereväe Ameti poolt. Pärast vastava käsu saamist pöördus Treimut tsiviil-korteriametisse, et saada endale uus elamispind, aga seal tema palvet korteritepinna puuduse tõttu ei rahuldatud, mistõttu ei kolinud Treimut ka oma korterist välja. Ta pöördus hoopis uuesti mereväe ametniku Mihhailovi poole ja teavitas teda, et kuna tal puudub mereväe prokuröri käsk, siis tema korterist ei lahku, mille peale ähvardas Mihhailov korterisse niisama sisse murda ja Treimuti asjad välja tõsta. Seda Mihhailov 15. juulil 1945 ka tegi. Oma kirjas küsib nõrдинud Treimut, kas selline tegevus on õige, kus kunstiinimene tõstetakse lihtsalt kööki? Oma olukorra selgitamiseks lisas Treimut PAO-le saadetud kirjale töötõendi¹⁹⁹, lisapindala loa²⁰⁰ ja Mihhailovi kirja.²⁰¹ Lisaks mainis Treimut ühes oma kirjas ka asjaolu, et pöördus selle küsimusega propaganda osakonna poole Konservatooriumi direktori Alumäe soovitusel, mis võib viidata teatud tutvuseliini olemasolule. Päll reageeris Treimuti pöördumisele ja saatis prokurörile kirja, kus palus kiiremas korras läbi vaadata Treimuti korteri ebaõiglast hõivamist puudutava toimiku ning läbiviidud uurimise tulemustest teavitada EK(b)P KK-d. Päll lisas oma pöördumises, et antud olukord rikub nii Konservatooriumi kui Raadiokomitee tööd.²⁰² Pea kuu hilinenud vastusest ilmneb, et Treimuti ebaseaduslik korterihõivamine kinnitust ei leidnud ja korter kuulub Balti Punalaevastiku käsutusse. Seega peeti Treimuti kaebust alusetuks²⁰³ ja õigust ta kirjutamise kaudu ei saavutanud. Võib järeldada, et antud teema jõudis PAO-sse üksnes tulenevalt osakonna pädevusest tegeleda loomeinimeste probleemidega. Antud juhtum ilmestab hästi olukorda, kus isik tegeles oma probleemiga esialgu omal jõul, kuid tulemusteta. Seejärel pöördus ta oma probleemiga kõrgemale, Pälli poole, eesmärgiga seada jalule õiglus, kuid sellest hoolimata polnud tema tegevus eesmärgipärane, sest läbiviidud uurimine ei suutnud väärkohtlemist tuvastada.

Elamispinna problemaatikat puudutavaid kirju oli EK(b)P KK PAO dokumentide hulgas veel. Hea ülevaate kirjade liikumisest ja probleemiga tegelemisest annab EK(b)P KK PAO tehnilise sekretäri A. Poviloitsi kiri oma otsesele ülemusele Eduard Pällile 1946. aastal. Poviloits

¹⁹⁹ A. Treimuti töötõend. ERAF.1.80.38, lk 21.

²⁰⁰ Kiri Tallinna Linna Elamutevalitsuselt, mis tõendab, et Arnold Treumuthile on lubatud lisaks olemasolevale lisapindala 13,5m² suuruses. ERAF.1.80.38, lk 22.

²⁰¹ Kiri A. Treumuthile. ERAF.1.80.38, lk 23.

²⁰² Kiri Balti Punalaevastiku prokurörile. 06.1945. ERAF.1.80.38, lk 24.

²⁰³ Kiri Eduard Pällile. 07.1945. ERAF.1.80.38, lk 19.

pöördus ülemuse poole palvega abistada teda korteriprobleemi küsimuses. Nimelt elas ta juba 1944. aasta detsembrikuust ühes toas kooliosakonna tehnilise sekretäri F. Paaliga. Kuna Poviloits soovis korterisse sisse kirjutada ka oma mehe, otsustas korteri eest vastutav N. Korni otsida Poviloitsile uue elamispinna. Leitud elamispind osutus aga eelmisest väiksemaks. Kuna Paal oli üksik, Poviloitsi pere aga suurem, otsustati üheskoos, et uuele pinnale kolib hoopis Paal. Viimane keeldus seda tegemast enne, kui korteris pole läbi viidud remonti. Mõni aeg hiljem keeldus Paal uuele pinnale kolimast ka remondi korral. Seetõttu kirjutas Poviloits Pällile, et Paal on väga ebajärjekindel oma otsustes ja palus talle selgeks teha, et kolimine on hädavajalik.²⁰⁴ Hämmastav on antud juhtumi puhul Pälli asjaajamise kiirus, sest juba samal päeval saatis ta kirja edasiseks uurimiseks kooliosakonna juhatajale K. Kurele, kus käskis olukorras selgust luua ning lisis, et „tehnilised sekretärid peaksid omavahel ka eraelus korrektselt läbi saama“.²⁰⁵ Kure sai seletuskirjad nii sama korteri teistelt elanikelt (Karu, Poromonov)²⁰⁶ kui ka Paalilt endalt ja selgitas välja, et Poviloits on oma palvekirjas Pällile avaldanud valeinfot ning ohver on antud olukorras hoopis Paal.²⁰⁷ Paal selgitas, et võttis 1944. aastal Poviloitsi enda tuppä elama heast südamest. Viimane aga tutvus 1945. aasta augustis-septembris B. Koševnikoviga, kes omavoliliselt jäi mitmeid kordi korterisse ööseks. Kui Paal julges sellekohalise märkuse teha, et kolmel isikul pole sünnis ühes toas sedasi elada, sai ta Koševnikovi sõimu osaliseks, kus mees ähvardas Paali peale kaevata eesmärgiga ta Siberisse saata. Paal andis oma nõusoleku korterist lahkumiseks üksnes juhul, kui saab elamisväärse pinna asemele, kuid seda ta ei saanud ja tekkis olukord, kus teda survestatati oma kodust lahkuma.²⁰⁸ Juhtumi edasiste asjaolude kohta pole kahjuks midagi teada, kuid antud olukord loob pildi, kuidas oma õiguste saavutamiseks ja korteripinna omamiseks moonutati fakte ja mängiti kogu olukord oma kasuks, ja seda lasua PAO töötajate poolt, kes püüdsid ära kasutada võimule lähedalseismise eelist.

Kaks viimati kirjeldatud juhtumit jõudsid otse EK(b)P KK PAO-sse, kuna esimene neist oli suunatud osakonnale ja teine osakonna sekretärile, Eduard Pällile. Samuti on väga loogiline asjaolu, et antud kirjade uurimine sellele osakonnale suunati, sest kirjutajate ametipositioonid vastasid PAO vastutusalasse jäävatele valdkondadele. Esimene juhtumit puudutas muusikut ja teine osakonna struktuuris töötanud isiku õigluse jaluleseadmise eesmärgil tehtud

²⁰⁴ Kiri Eduard Pällile. 10.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 21-21p.

²⁰⁵ Kiri EK(b)P KK Kaadrite osakokka juhataja Kurele. 10.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 20.

²⁰⁶ Kiri EK(b)P KK Kaadrite osakokka juhataja Kurele. 12.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 22-22p.

²⁰⁷ Kiri Eduard Pällile. 12.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 23.

²⁰⁸ Kiri EK(b)P KK Kaadrite osakokka juhataja Kurele. 13.07.1946. ERAF.1.81.18, lk 24-25.

pealekaebust. Seega olid ka kirjutajad ise vähemal või rohkemal määral EK(b)P KK PAO-ga seotud.

Elamispindu puudutavatel teemadel kirjutati ka mujale. Näiteks erisektori templit omav M. Tõnissoni 1946. aastal Karotammele saadetud kiri, milles kirjutaja palus abi, et saada tagasi sõjaväelaste poolt hõivatud elamispind. Karotamm suunas kogu asjaajamise aga edasi Prokuratuurile.²⁰⁹ Elamispindu puudutavaid kirju laekus ka kohalikule tasandile,²¹⁰ sest tegu oli väga aktuaalse ja probleemse teemaga, seda nii tavakodanike kui võimu jaoks, mille lahendamiseks otsiti abi kõigist võimalikest kanalitest. Olukord parenes mõnevõrra alles pärast Nikita Hruštšovi võimuletulekut, kui hakati massiliselt ehitama odavaid elumaju, mille ehituskvaliteet oli väga madal. Hruštšov väitis ise, et inimeste jaoks on oluline saada endale ükskõik millise kvaliteediga elamispind, mitte oodata järgmised 15 aastat kõrgkvaliteetset eluaset, samas oli valminud majade olukord tegelikkuses tõsiselt kehv. Lähemal vaatlusel ilmnemise erinevad ehitusdefektid, praod paneelides, lõpetamata fassaadid, olematu haljastus jne,²¹¹ mistõttu lahendas Hruštšov eluasemeprobleemi vaid osaliselt.

Üksikemade raske olukord

Pärast 1944. aasta perekonnaseaduse vastuvõtmist muutus eriti keeruliseks abieluväliselt sündinud laste emade olukord. Vastuvõetud seaduse eesmärgiks oli iibe kasvatamine, kuid tegelikkuses tekitas see hoopis mitmeid probleeme. Uus seadus julgustas kaudselt mehi saama lapsi ka abieluvälistest suhetest, kuid kohustas isasid alimente maksma üksnes lastele, kelle emaga oldi ametlikult abielus.²¹² Riik tagas kõigile sündinud lastele küll võrdsed toetused, kuid abieluväliselt sündinud laste eest polnud enam alimente võimalik nõuda.²¹³

1944. aasta pereseaduse vastuvõtmisest tekkinud probleemide tagamaad olid palju laiemad. Teise maailmasõja tagajärjel toimusid dramaatilised demograafilised muudatused, mille käigus lahutati osad perekonnad aastateks. Sõja ajal tekkisid mitmetel rindele saadetud

---

²⁰⁹ Kirjavahetus M. Tõnissoni elamispinnaküsimuses. 03.1946. ERAF.1.3.481, lk 106-116.

²¹⁰ Kiri Järvamaa TK esimehele. 3.01.1947. ERAF.8.6.23, lk 7; Kiri Talurahvalehe toimetusele. 1946. ERAF.15.3.45, lk 25.

²¹¹ Morton, Henry W. Housing in the Soviet Union. Soviet Studies, nr 3, 1984, lk 72-73.

²¹² Võimudele kirjutasiid ka üksikemad, kes olid ametlikult abielus või lesed, kes küsisid riigi kaudu alimente laste isadelt, vt nt kiri EK(b)P Järvamaa Komitee I sekretärile. ERAF.8.9.22, lk104-105.

²¹³ Nakachi, Mie. Gender, Marriage and Reproduction in the Postwar Soviet Union. – Writing in the Stalin ERA. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography. / Toim. Alexopoulos, Golfo; Iessler, Julie; Tomoff, Kiril. New York: Palgrave Macmillan, 2011, lk 101-103.

meestel uued perekonnad, näiteks rindel meditsiini-sanitaarpataljonides tegutsenud või kohalike naistega. Sõja lõppedes ei soovitud enam oma vana perekonna juurde naasta ning anti sisse lahutus. 1944. aasta perekonnaseadus võttis aga lahutuse korral emalt õiguse nõuda alimente, mistõttu meestele enam lahutusi kergelt ei antud. Loodud uute perede liikmed olid aga tekkinud situatsioonist omakorda kimbatuses, sest abielutunnistuse puudumisel märgiti laste sünnitunnistusele üksnes ema nimi. Seetõttu vähenes meeste kohusetunne abieluväliselt soetatud lastega perede ees. Tihti lahkusid mehed ka sõja ajal loodud perede juurest, näiteks leidsid endile järgmise kaaslase, kellega lõid taaskord uue perekonna. Samasugune muster võis korduda uuesti, mistõttu oli üksikemade osakaal ühiskonnas küllaltki suur.²¹⁴ Üksikemadele ette nähtud riiklikud lastetoetused ei katnud vajalikke kulusid ja seeläbi kannatati üldise vaesuse all. Seega tekitas uus perekonnaseadus iibe tõstmise eesmärgil kordades rohkem sotsiaalprobleeme ja surus naised meestest tunduvalt ebavõrdsemasse olukorda.

Tekkinud olukorda iseloomustab erisektori kaudu 1945. aastal Karotammele saadetud kiri EK(b)P Tallinna linnakomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhi A. Uiibo kohta. Kirjutaks oli Uiibo naine, kes nõudis oma kirjaga mehelt alimente EK(b)P KK I sekretäri vahendusel. Naise seletusel oli A. Uiibo unustanud oma perekonna ja hoolitsevat ainult ühe juuksuri (A. Tui) eest. Lubatud alimentidest oli mees maksnud üksnes poole ettenähtud summast, mistõttu oli üksikema majandusraskustesse sattunud. Oma kirjas Karotammele tunnistab naine, et ta pole raskustest kellelegi teisele rääkinud, kuna ei soovinud vastutaval kohal töötavat meest inimeste ees naeruvääristada.²¹⁵ Kahjuks ei selgu toimikutest, kuidas situatsioon laheneb. Antud näide ilmestab selgesti, kuidas perekonnasiseseid probleeme üritati lahendada võimu kaudu. Eriliseks teeb juhtumi asjaolu, et pöörduti mitte ametkonna, vaid mehe kõige kõrgema ülemuse poole, mis näitab, et välditi teema avalikustamist laiemale ringkonnale.

Üksikemade rasket majanduslikku olukorda puudutasid mitmed kirjad, mis laekusid uurimiseks ka kohalikule tasandile. Karotammele kirjutab 1946. aastal Palu vallast Tartumaalt L. Elken, kelle mees mobiliseeriti ja paigutati seejärel tööle ehitustrusti nr 3. Naisel tuli üksinda üleval pidada nelja last. Kuna vald talle mingit abi ei osutanud, jäi põld harimata ja

---

²¹⁴ Nakachi, Mie. Gender, Marriage and Reproduction in the Postwar Soviet Union, lk 103-113.

²¹⁵ Kiri Nikolai Karotammele. 12.06.1945. ERAF.1.3.481, lk 124-126.

sellest tulenevalt polnud perel enam leiba laual. Lisaks elas perekonna juures ka naise 74. aastane raskesti haige ema.²¹⁶ Karotamm lasi asja uurida EK(b)P KK sõjalisel osakonnal, mis saatis kirja omakorda edasi EK(b)P Tartumaa Komitee sekretärile. Pöördumise tulemuslikkust kinnitab tõsiasi, et L. Elkeni mees vabastati nii tööpataljonist²¹⁷ kui ühtlasi teravilja normi täitmisest.²¹⁸

Üksikemadest kirjutajate näitena võib tuua ka raskesse olukorda jäänud sõjas hukkunud meeste abikaasasid. Kahe lapse ema ja lesk M. Jago kirjutas 1946. aastal EK(b)P Tartumaa Komitee sõjalise osakonna juhatajale ja palus rahalist abi, et osta lastele riideid ja süüa. Naise maja ja kogu vara oli hävinud 1945. aastal toimunud tulekahjus.²¹⁹ Üksikemade raske olukorrakirjeldusega kirju laekus ohtralt ja võib järeldada, et antud juhtumitel osutati ka abi, sest tegemist oli sõjas hukkunud meeste perekondadega. Kuigi sellesisulised kirjad läkitati tihti partei juhtidele, jäi asjaajamise korraldamine kohaliku tasandi teostada. Ometi oli sedalaadi kirjutamisliini kasutamisel kirjutajale tagatud suurem võimalus midagi saavutada, sest üksnes kohalikule tasandile kirjutamine võis jääda abipalujate rohkus tõttu tähelepanuta.

Alkoholism ja kuritegevus

Nõukogude Liidus oli alkoholism üks levinuimaid ja tõsisemaid tervisprobleeme, mis põhjustas suure osa surmadest.²²⁰ Sõjajärgselt ei avaldatud selle kohta mingit konkreetset ametlikku statistikat, kuid ligikaudsed arvud on erinevate meetoditega tänaseks välja selgitatud.²²¹ Alkoholi liigtarbimise kaasnähtudeks oli laste ja naiste kuritarvitamine, töövõimetus, erinevad haigused, abielulahutused jms. Käesoleva uurimuse tarbeks läbitöötatud kirjades leidis mitmeid kohalikule tasandile saadetud alkoholismiga seotud kaebusi, millest suur osa puudutas ametnikkonda. Kaevati, et kõnealused isikud olid olnud tööpostil pidevas alkoholijoobes ja tülitseid teiste töolistega.²²² Näiteks on täielikult säilinud

---

²¹⁶ Kiri Nikolai Karotammele. 12.08.1946. ERAF.12.6.15, lk 93-93p.

²¹⁷ Kiri EK(b)P KK Tartumaa Komitee sekretärile. 22.08.1946. ERAF.12.6.15, lk 94.

²¹⁸ Kiri EK(b)P KK Keskkomitee sõjalise osakonna juhatajale. 27.09.1946. ERAF.12.6.15, lk 96.

²¹⁹ Kiri EK(b)P KK Tartumaa Komitee sõjalise osakonna juhatajale. 15.06.1946. ERAF.12.6.15, lk 151.

²²⁰ Mertelsmann, Olaf. Keskmise eluiga stalinismiegses Eestis. Ajalooline Ajakiri, nr 1, lk 105-110; Edele, Mark. Stalinist Society 1928-1953, lk 188-189.

²²¹ Vladimir G. Treml on oma uurimuses välja toonud ligilähedase statistika sõjajärgselt alkoholismi tagajärjel surnud isikute kohta tuginedes selleks südame-veresoonkonna haiguste, pahaloomuliste kasvujate ja teadmata surnud isikute statistilistele andmetele. Vt Treml, Vladimir G. Death from alcohol poisoning in the USSR. Soviet Studies, nr 4, 1982, lk 488.

²²² Kiri Kaadrite Osakonna juhatajale. 27.08.1945, lk 8.4.16, lk 176; Kiri Hantsonile. 26.06.1945, lk 219; Kiri Rahva Hääle toimetusele. 1949. ERAF.15.5.359, lk 40-42; Kirjad Rahva Hääle toimetusele. 04.1950. ERAF.15.5.501, lk 33-35; Kiri EK(b)P KK Tartumaa Komiteele. 21.08.1949. ERAF.12.17.16, lk 1.

1950. aastal toimunud kirjavahetus, kus EK(b)P Läänemaa Komitee sekretärile tehti ettekanne olukorrast Martna valla täitevkomitee esimehe kohusetäitja Randmaa kohta,²²³ kes vabastati töölt viina liigtarbimise tõttu ja määrati hiljem koristaja kohale.²²⁴ Seega, ebamoraalselt ja kõlbmatult käituvad ametnikku parteistruktuuri vastutavale kohale ei jäetud ning sellekohased kaebused vaadati hoolikalt läbi.

Uurimuses analüüsitud kirjade hulgast ei selgu, mis meetmeid alkoholi kuritarvitajate suhtes kasutusele võeti, kuid on teada juhtumid, mis lõppesid isiku arreteerimisega või spetsiaalsesse raviasutusse sundravile saatmisega, viimasega kaasnes kohustus tööl käia ning kogu oma elamis- ja toidukulu asutusele kinni maksta. Psühhiaatriaiglasse saadetud alkohoolikuid raviti tasuta, neile maksti haigusraha ning neil puudus töökohustus. Mitmed isikud saadeti alkoholiprobleemiga ka tavahaiglatesse ravile. Üldlevinud praktika oli, et alkoholijoobes isikud viidi kainestusmajadesse, kust nad juba järgmisel päeval välja pääsesid. Seejuures teavitati juhtunust üldjuhul tööandjat, kellel oli võimalus tekkinud situatsiooni kohta isiklik seisukoht võtta (töötaja noomimine, vallandamine jne, samuti olukorra ignoreerimine).²²⁵

EK(b)P KK PAO-sse laekus mitmed vägivaldajuhtumeid puudutanud kirju. Sõja lõppedes jätkusid Eesti NSV-s vargused, röövid, röövmõrvad jm kuritegevus. Tavaliseks muutus purjuspäi märatsemine, mis dokumentides fikseeriti huligaansuse nime all. Mitmed kuriteod olid toime pandud sõjaväelaste poolt. Tänapäeval on praktiliselt võimatu arvudega selgitada, kui suur oli sõjaväelaste sooritatud kuritegude osa sõjajärgsetel aastatel Eesti territooriumil,²²⁶ kuid ettekandeid erinevate kallaletungide kohta leidub arhiivides rohkelt.²²⁷ Näiteks kirjutas Eesti NSV teeneline näitleja A. Üksip Rahvusteatri Estonia direktorile ja kunstilisele juhile Ants Lauterile avalduse, mille viimane saatis 19. detsembril 1945 edasi EK(b) KK propaganda ja agitatsioonisekretärile Eduard Pällile.²²⁸ Nimelt oli Üksip langenud vene sõjaväe sõduri rõivastesse riietatud meestest koosneva jõugu ohvriks. Üks meestest küsis Üksipi käest tuld, pärast mida 3-liikmeline kamp oma ohvri sisse piiras. Üksip tõstis meeste peale häält, mille peale tõmbusid kaks meest tagasi, kuid üks meestest tungis talle siiski

²²³ Kiri EK(b)P KK Läänemaa Komitee sekretärile. 02.1950. ERAF.15.5.501, lk 7-10.

²²⁴ Kohalt vabastamise tõend. 02.1950. ERAF.15.5.501, lk 11.

²²⁵ Eaton, Katherine B. Daily life in the Soviet Union, lk 201-202.

²²⁶ Nõukogude Liidu kriminaalstatistikast vt nt Chalidze, Valery. Criminal Russia. Essays on Crime in the Soviet Union. Criminal Statistics: A Detective Story. New York, 1977, lk 197-203.

²²⁷ Noormets, Tiit. Pagunitega kurjategijad. Nõukogude sõjaväelaste kriminaalkuritegevus Eestis sõjajärgsetel aastatel. Ajakiri Tuna, nr 1, 2005, lk 93-100.

²²⁸ Kiri Eduard Pällile. 19.12.1945. ERAF.1.80.38, lk 45.

kallale. Üksip hakkas seepeale appi karjuma ning taganes 20 meetri kaugusel oleva sõjaväe töökoja poole, mille tulemusel kamp taandus. Kui Üksip oli vahisõduri juurde jõudnud, väitis viimane, et kirjeldatud mehed ei kuulu nende hulka. Järsku kostis eemalt uusi appihüüdeid ja Üksip jooksis koos valvuriga asja uurima. Selgus, et sama seltskond askeldas juba järgmise ohvri kallal. Nähes valvurit lähenemas, avasid kurjategijad tule. Üksip soovitas väidetavalt valvuril vastu tulistada, aga viimase relv osutus mittelaskevõimeliseks. Seejärel ilmus valvurile appi üks sõdur ja kurjategijad põgenesid. Lumes lebavalt ohvriolt oli varastatud portfelli tähtsate dokumentidega.²²⁹ Kuriteo ohvriks ja uue kuriteo tunnistajaks sattunud Üksip otsustas oma ametipositsioonist lähtuvalt olukorrast oma ülemusele kirjutada, lootes et vastutavad isikud saaksid karistatud.

Teateid kallaletungidest kirjeldab veel hulk Rahvusteatri Estonia direktorile laekunud avaldustest. Näiteks kirjutas dirigent P. Nigula, et sattus 8. märtsil 1945 Viru tänaval kallaletungi ohvriks. Talle oli tänaval vastu tulnud 4-5 liikmeline kamp mereväe mundris ohvitseri, kes haarasid tema ümbert kinni ja löid tugeva esemega pähe, mille tagajärjel kaotas Nigula meelemärguse. Toibudes avastas ta, et taskust on varastatud kell ja kaks hammast välja löödud.²³⁰ Sõdurite riietes isikute poolt korraldatud kallaletungi ohvreid oli veel teisigi.²³¹ Antud juhtumeid iseloomustab see, et parteiliin pöördus võimu poole oma ametikoha kaudu sooviga taastada oma haavata saanud õiglustunne. Samuti on kirja adressaadi valik põhjendatav asjaoluga, et korrakaitsjate poole pöördudes polnud abi piisav, mis siiski ei olnud sõltuv viimaste töö produktiivsusest. Ametlikult seati sõjaväelaste juhtumitega tegelemiseks sõjajärgsetel aastatel parteiapparaadis sisse erikaustad ja selle küsimusega tegeles põhiliselt EK(b)P KK sõjaline osakond (eksisteeris aastani 1949). Kohalikel sisekaitseorganitel puudusid aga volitused kurjategijate korralekutsumiseks, miilits tegeles pigem kuritegude registreerimisega. Korrakaitsjate poolt koostatud uurimismaterjalid tuli üle anda garnisoni komandantuuridele ja muudele sõjaväeasutustele,²³² kuid olukord jäi tihti sealtpoolt lahendamata. Sõjaväelaste vägivallatsemised olid arutlusel ka EK(b)P KK büroo ja ENSV RKN istungitel, kus tõdeti, et tegu on laiaulatusliku korralagedusega. EK(b)P KK PAO poole pöördusid erinevad kuritegude ohvriks langenud inimesed, aga reaalselt polnud osakonna võimuses midagi ette võtta, sest antud valdkond ei kuulunud selle ametkonna vastutusalasse.

²²⁹ Kiri ENSV Riikliku Estonia teatri direktorile. 18.12.1945. ERAF.1.80.38, lk 46.

²³⁰ Kiri ENSV Riikliku Estonia teatri direktorile. 25.09.1945, ERAF.1.80.38, lk 35-35p.

²³¹ Kiri EK(b)P KK Järvamaa Komitee esimehele. 6.07.1945. ERAF.8.4.16, lk 81.

²³² Kaasik, Peeter. Nõukogude sõjaväelaste sooritatud kriminaalkuritegudest Eestis aastatel 1944-1946. Ajakiri Tuna, nr 3, lk 50-64.

Materiaalsed hüved

Eesti NSV-s oli kaupade ja teenuste defitsiit igapäevane nähtus, mis väljendus pikkades järjekordades ning teenuste ja kaupade halvas kvaliteedis. Sellise olukorra tekitas riiklikule kontrollile allutatud tootmine, mis ei arvestanud tarbija vajadustega, ka olemasolevate toodete ja teenuste tarbijani jõudmine oli tsentraalselt organiseeritud,²³³ millest tulenevalt toimus hüvede jagamine juhtkonna taktikepi järgi.

Eestis oli sõjajärgsetel aastatel mootorsõidukite arv madalseisus. Mitmed mootorrattad ja autod olid sõja olukorras rekvireeritud ning linnapildis võis silmata vaid nn trofeemasinaid. Maapiirkondades oli veel aastaid pärast Teise maailmasõja lõppu valdavaks hobutransport. Eesti NSV-sse jõudnud nõukogude autotootang suunati enamuses partei- või riigiorganite käsutusse,²³⁴ kuid auto saamise võimalust ei jätanud kasutamata ka vähem tähtsad kodanikud. Näiteks kirjutas 1945. aastal Karotammele Pärnu teatringi juht R. Siig, kes palus oma teatritrupile autot. Antud palvekiri oli kirjutatud väga veenvalt, kus oli eeskujulikult kasutatud stalinistlikku retoorikat. Siig nimetas kogu teatringi tegevuse sihiks punaarmee abistamise ja nende perekondade heaolu, keda aidatakse saadud tulust.²³⁵ Seda, kas teatringil auto saada õnnestus, kirjavahetusest ei selgu, aga see on ilmekas näide kuidas Nõukogude Liidu ühe „magusama“ tarbeeseme saamiseks kogu kollektiivi nimel võimu poole pöörduti. Leidus ka tavakodanikke, kes pelgasid autoostu luba taodelda, kuna see võis avalikustada nende hea elujärje.²³⁶ Hüvede saamiseks pöörduti enamjaolt just partei ladviku poole, kelle võimuses oli kirjutajate soovid osaliselt ka rahuldada.

Luksuskaupade nagu autod kõrval oli kaubandusest väga raske saada ka riideid ja jalanõusid. Kui midagi müügile tuli, oli see lettidelt imekiiresti kadunud. Tulenevalt vajadusest õmmeldi paljud riideesemed ise. Jalanõud olid taaskasutuses, isegi surnud maeti ilma kingadeta ja kingad pärandati edasi.²³⁷ EK(b)P PAO-sse otseselt riiete ja jalanõude palveid puudutavaid

---

²³³ Kõresaar, Ene. Hea elu normatiivsus: nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 150.

²³⁴ Hämäläinen, Mariliis. Sõiduautode levik ja kättesaadavus Eesti NSVs 1945-1991. Eesti Maanteemuuseumi aastaraamat, 2012, lk 2-3; Hämäläinen, Mariliis. Täitumatu unistus: tahaks kõigest hingest osta endale Moskvitši. Maaleht, 27. oktoober 2012.

²³⁵ Kiri Karotammele. 1945. ERAF.1.80.38, lk 62-62p.

²³⁶ Rattus, Kristel. Nõukogude ajal algas autode ajastu: autokasutuskogemusest Nõukogude Eestis Eesti Rahva Muuseumi küsitluslehtede vastuste põhjal. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, 2013, lk 26.

²³⁷ Eaton, Katherine B. Daily life in the Soviet Union, lk 123-124.

kirju ei laekunud. Küll aga kirjutati antud teemal otse Keskkomiteele, mis omakorda saatis asja uurimiseks kohalikule tasandile. Näiteks kirjutas J. Laisaar 1945. aastal avalduse, et talle kui Punaarmee veteranile tuleb kätte anda seaduse alusel ette nähtud elamistarbeline varustus – riided, jalanõud ja muud pisiasjad. Kirjas leidis ka kriitilisi arvamisaavaldusi riigi poolt antud lubaduste mitte-täitmise kohta. Kirjale lisas Laisaar ka viite laste halva olukorra kohta, kes pidid koolis käima paljajalu, sest uusi jalatseid ei olnud kuskilt võimalik saada.²³⁸ Pole teada, kas Laisaar lubatud varustuse sai, aga kiri iseloomustab hästi nõukogude inimeste igapäevaelu kitsikust.

Maksud

Oluline teema, mida PAO materjalidest ei kajastu, puudutab erinevaid maksuküsimusi. Antud kirjad ilmnevad käesolevas uurimuses võrdluseks kasutatud erisektori ning erinevate maakonna komiteede kirjadest. Maksude teema omas hoopis sügavamat tähendusest, sest kandis edasi eesmärgipärast võitlust klassivaenlasega eesti külas. Külade alistamiseks võeti kasutusele erinevaid meetmeid juba enne massikollektiviseerimist. Selleks määrati talupoegkonnale järjest suuremaid kohustusi riigi ees. Juba 1944. aastal kehtestati taludele müüginormid erinevate saaduste kohta, mida aasta-aastalt tõsteti. Rahas tuli tasuda põllumajandusmaks, mis polnud küll sõjajärgsetel aastatel suur, aga näis siiski ebaõiglane, sest selle aluseks ei võetud tegelikku haritava maa tulu, vaid maa suurus.²³⁹ Sellest tulenevalt muutus olukord maal eriti raskeks.²⁴⁰ Kõrgemate instantside poole hakati järjest rohkem pöörduma maksunormide arvestuse väljaselgitamiseks²⁴¹ või valesti määramise väljatoomiseks.²⁴² Samuti nõudsid mitmed uusmaasaajad täielikku maksuvabastust või normide vähendamist.²⁴³ Lisaks põllumajandusmaksudele leidis läbitöötatud allikatest ka teisi makse puudutavaid teemasid. Näiteks sooviti saada vabastust sõja-,²⁴⁴ vallalisuse ja lastetuse maksudest.²⁴⁵ Uurimuse raames analüüsitud kirjade põhjal saab väita, et esitatud

²³⁸ Kiri EK(b)P Keskkomiteele. 5.12.1945. ERAF.1.68.2, lk 21-22.

²³⁹ Paavle, Indrek. Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas. Ajalooline ajakiri, nr 1/2, 2009, lk 216; Mertelsmann, Olaf. Alatoitumise tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis, nr 2, 2010, lk 79-99.

²⁴⁰ Vt nt Gorlitzki, Yoram; Khlevniuk, Oleg. Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle 1945-1953. New York: Oxford University Press, 2004, lk 133.

²⁴¹ A. Silbermani palvekiri. 6.09.1945. ERAF.8.4.16, lk 157-158; Kiri Karotammele. 29.01.1947. ERAF.8.6.23, lk 65.

²⁴² EK(b)P Läänemaa Komitee sekretärile. 11.11.1946. ERAF.15.3.45, lk 159.

²⁴³ EK(b)P Läänemaa Komitee materjalid aastast 1946. ERAF.8.4.16, lk 65-66, 74, 122-125, 133-134; 216, 15.3.45, lk 119-123, 115.

²⁴⁴ Kiri EK(b)P Paidesse. 2.06.1945. ERAF.8.4.16, lk 50.

²⁴⁵ Kiri Karotammele. 1945. ERAF.8.4.16, lk 67-73.

palve või kaebuse peale vähendati erinevaid makse mitmete juhtumite korral.²⁴⁶ Seega oli selleteemaline kirjutamine kirjutajatele tulemusrikas, mistõttu ajendas see ka teisi rõhutuid antud moodust oma probleemide lahendamiseks kasutama.

Majandusteemalisi ja sotsiaalseid olusid puudutavaid kirju laekus PAO-le hulgaliselt. Väga paljud teemad olid seotud osakonna pädevusse jäävate ülesannetega ning osakonda struktuuris töötavate isikutega, mis omakorda selgitab antud kirjade jõudmist PAO dokumentatsiooni hulka. Maakondlikul tasandil väärib eraldi väljatoomist maksude küsimus, mille tegelik eesmärk oli eesti külaelu väljasuretamine. Analüüsitud kirjadest ilmnes, et neisse oli oskuslikult põimitud ideoloogiast ajendatud vaenlase kuvandi elemente ja suurepäraselt kasutatud stalinistlikku retoorikat. Samuti avaldusid kaebekirjades erinevad suhtlusskeemid, näiteks pöörduti abi saamiseks erinevate võimutasandite poole ning kasutati eesmärgipäraselt ära oma tutvusi. Toodud näidete põhjal võib väita, et mida rohkem kirjutaja kasutas eelpool nimetatud eeliseid ja võimu loodud eeldusi, seda kindlamalt saadi probleemile lahendus.

3.2 Kirjandus ja kultuur

Eesti NSV-s toimus kultuurielu tasalülitamine veidi teistsuguste reeglite järgi kui üleliiduliselt, sest siin tekitas nõukogude kord pigem vastuseisu. Uue võimu esmaülesandeks sai nõukogude korra vastasuse likvideerimine ja uue kollektiivse identiteedi loomine. Kultuuripoliitika teostamisel lähtuti ÜK(b)P KK poolt kehtestatud regulatsioonidest,²⁴⁷ mida Eesti NSV-s viisid ellu EK(b)P kohalikud struktuuriüksused. Võimu eesmärgiks sai intelligentsi tasalülitamine neid koondavate Eesti NSV loovintelligentsi ühendavate loomeliitude kaudu, millest said omakorda ühed tähtsamad ideoloogia elluviimise kanalid. Nende kaudu toimus parteipoolse intelligentsi töö juhtimine ja kontrolli all hoidmine, liikmeskonna koosseisu ja ideoloogiliste hoiakute hoolikas jälgimine, parteilise kasvatus

---

²⁴⁶ Vt nt Kiri L. Murdile. 18.04.1946. ERAF.15.3.46, lk 29; Kiri M. Kunderile. 6.09.1946. ERAF.15.3.46, lk 127; Kiri H. Vistrile. 5.10.1946. ERAF.15.3.46, lk 130; Kiri P. Murulale. 7.10.1946. ERAF.15.3.46, lk 144; Kiri Stammele. 27.09.1946. ERAF.12.6.15, lk 96 jt.

²⁴⁷ Olaf Kuuli on kirjutanud, et sõja järel ootasid mitmed kultuuriinimesed reforme, süsteemi liberaliseerimist, sidemete laienemist Läänega jne, aga ÜK(b)P võttis kursi hoopis oma võimu kindlustamisele ja andis tugeva vastulöögi tekkima hakkavatele liberaliseerimistendentsidele, st ideoloogiline surve hoopis tugevnes. See kajastus mitmetes olulistest ÜK(b)P KK dokumentides aastatel 1946-1948, milleks olid otsused „Ajakirjadest „Zvezda“ ja „Leningrad““, „Draamateatri repertuaarist ja selle parandamisest“, „Kinofilmist „Suur sõprus““, kus kõigis läheneti kunstile primitiivselt ja sõimati loomeinimeste tööd. Kuuli, Olaf. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940-1954), lk 74.

küsimuste tõstatamine, liikmete pidev ideoloogilise enesetäiendamise nõudmine jms. „Ilma ideoloogilise küpsuseta nõukogude mallide kohaselt polnud loovintelligentsi tegutsemine üldse mõeldav.“²⁴⁸

Kogu kultuurielu tasalülitamine täieliku riikliku järelevalve alla mõjutas loomingu kvaliteeti. Kirjanduses puuduv sõnavabadus, ettekirjutatud teemad ja reeglid ning nendes raamides toimetulek oli paljude jaoks keeruline. Maalikunsti hakati järjest rohkem kasutama poliitilise propaganda väljundina, misläbi sündisid mitmed pateetilised tööd, kus kujutati õnnelikke talupoegi, stahhaanovlikke töölisi ja ka Stalinit ennast. Eriti keeruliseks muutus uue riigikorra kehtestamise tagajärjel arhitektuuri olukord, sest riik kontrollis täielikult objektide rahastamist, st omas täielikku kontrolli tehtava üle.²⁴⁹ Stalinism dikteeris ranged stiilimallid ka muusikas, filmi- ja teatrikunstis. Eelnevast tulenevalt laekus EK(b)P KK PAO-le ja selle liidritele mitmeid kultuurielu puudutavaid kirju, seda nii otse kui läbi erinevate ajalehetoimetuste.

Kirjandust puudutavate kirjade hulgas leidis hulgaliselt erinevate raamatute ilmumist käsitlevaid pöördumisi. Näiteks kirjutas 1946. aastal Käbinile Nikolai Mihhailovski, kes soovis välja anda oma teose Eesti NSV vabastamisest 1944. aastal. Oma palves ei jätnud Mihhailovski mainimata, et tema teos oli mõeldud massidele lugemiseks ning täitis ühtlasi ideoloogilise kasvatustöö eesmärgi.²⁵⁰ Kuid teose avaldamine peatati teadmata põhjustel. Kahjuks ei ilmne kirjavahetusest, kas raamatu keelas ära tsensuur vms, aga nõukogude lõpuperioodil Mihhailovski teos „Tallinn sõjapäevil“ viimaks ilmus (1984).²⁵¹ Antud näite puhul polnud võimu poole pöördumisest koheselt kasu, aga kuna teos veel nõukogude ajal trükivalgust nägi, saab järeldada, et Mihhailovski viis oma eesmärgi lõpuni. Raamatu ilmumise teemadel kirjutas 1949. aastal Kelbergile Julius Genss, kelle teose „Vene Realistlik Maakool“ publitseerimist ootamatult 2,5 kuuks peatati.²⁵² Genss pöördus alguses oma probleemiga Jaanimäe²⁵³ poole, kes soovitas antud teemal hoopis Käbinile kirjutada, kuid

²⁴⁸ Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel, lk 32-42.

²⁴⁹ Lee, Stephen J. Euroopa diktatuurid 1918-1945, lk 99-101.

²⁵⁰ Kiri Käbinile. 27.08.1946. ERAF.1.81.18, lk 42.

²⁵¹ Mihhailovski, Nikolai. Tallinn sõjapäevil. Tallinn: Eesti Raamat, 1984.

²⁵² Kiri Aleksander Kelbergile. 1949. ERAF.1.85.10, lk 269.

²⁵³ Endel, Jaanimägi oli rahvuselt eestlane. Lõpetas 1948 ÜK(b)P KK Kõrgema Parteikooli, pärast mida sai EK(b)P KK PAO juhataja asetäitjaks kuni 1951. aastani. Pärast seda oli 1951-1952 EK(b)P KK ilukirjanduse ja kunsti osakonna juhataja ja 1952-1953 EKP KK Tartu Oblastikomitee sekretär. 1953 kinnitati ta EKP KK

Genss läkitas kirja siiski propagandasekretäri ametikohal olevale Kelbergile. Toodud näide ilmestab hästi olukorda, kus ametnik soovitas kirjutajal oma probleemi eesmärgipäraseks lahendamiseks ise kõrgemale pöörduda. Ilmselgelt oli kirjutamisest kasu, sest Genssi teos „Vene Realistlik Maakool „Peredvižnikud““ ilmus veel samal, 1949. aastal.²⁵⁴ Pahameelt oma raamatu ilmumise osas avaldas ka Ilja Amurski, kes kirjutas Jaanimäele 1950. aastal, et EK(b)P KK andis positiivse vastuse anda brošüürina välja tema kirjutis Eesti Laskurkorpusest pealkirjaga „Uralist Krimmini“, aga kirjutis polnud senimaani ilmunud. Amurskini jõudis teave, et tema tekst oli toimetamisel, aga sellega polnud keegi juba üle nelja kuu tegelenud.²⁵⁵ Ka Amurski pöördumine kandis vilja, sest juba samal aastal andis Eesti Riiklik Kirjastus nimetatud teose välja.²⁵⁶

Asjaajamise ebapiisava kiiruse teemadel seoses raamatute ilmumisega kirjutati võimutasanditele veel. Huvitav oli M. Raju pöördumine 1949. aastal Riikliku Kirjastuse „Ilukirjandus ja Kunst“ poole, sama kiri saadeti ära kirjana ka Käbinile, kus avaldati pahameelt kirjastuse aeglase ja ebapädeva töö kohta. Kiri algab väga julgelt, nimelt süüdistab Raju riikliku asutust valeväidete esitamises, mis puudutab tema teost „Umbsoo veeühing“. Pärast muudatuste sisseviimist 1948. aastal lubati autorile antud teos trükiplaani lülitada, ent 1949. aasta jaanuarini valitses küsimuse osas vaikus. Raju päringu peale, kui kaugel kirjastus teose trükkimisega on, sai ta süüdistuse osaliseks, et ta pole ikka veel parandusi sisse viinud. Seepeale leidis Raju, et talle on liiga tehtud ja kuigi ta on invaliid, siis mälunõrkuse all ta ei kannatavat. Lisaks väitis kaebaja, et kirjastus ei olnud isegi tema päringutele vastanud.²⁵⁷ Laekunud pöördumise puhul andis Käbin korralduse Jaanimäele asjaga tegeleda. Viimane saatis seepeale kirja Kirjanike Liidule palvega Raju poolt tõstatatud teemaga tegeleda.²⁵⁸ Taaskord oli erinevatele tasanditele pöördumine tulemusrikas, sest „Umbsoo veeühistu“ ilmus 1949. aastal. Autorid edastasid oma murekirjad erinevatele tasanditele ning eespool väljatoodud näidete põhjal võib väita, et nende pöördumsised olid tulemusrikkad, ka seetõttu,

---

kultuuri ja teaduse osakonna juhatajaks ning samal aastal sai ta ka KK sekretäriks. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 296-297.

²⁵⁴ Genss, Julius. Vene realistlik maakool „Peredvižnikud“. Tallinn: NSV Liidu Kunstifondi Eesti Vabariiklik Osakond, 1949.

²⁵⁵ Kiri Jaanimäele. 3.05.1950. ERAF.1.85.10, lk 323.

²⁵⁶ Amurski, Ilja. Uralist Krimmini: Eesti Laskurdiviisi võitlustee. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950

²⁵⁷ EK(b)P KK Kunst ja Kirjandus, Käbinile. 22.02.1949. ERAF.1.16.7, lk 120-121p. Ootab vastust ka romaani „Õnne tee“ kohta.

²⁵⁸ Kirja adressaati ei loe välja. 4.04.1949. ERAF.1.16.7, lk 119.

et avaldatud teoste puhul oli tegemist nõukogude ühiskonda ja ideoloogiat ülistavate trükistega.

Kirjandus- ja kultuuritegelaste ning haritlaste kirju hakkas PAO-sse eriti massiliselt laekuma pärast 1950. aasta 21.-26. märtsil toimunud EK(b)P VIII pleenumit, mil intelligents kodanliku natsionalismi süüdistusega põlu alla sattus. Näiteks heideti pärast märtsipleenumit parteist ja Kunstnike Liidust välja endine Eesti NSV Kunstnike Liidu esimees Adamson-Eric, temalt võeti ära ateljee ja võimalus kunstnikuna edasi töötada. Aprillis saatis ta palvekirja Käbinile, et tema väljaviskamise põhjused uuesti läbi vaadataks. Käbin saatis kirja edasi Jaanimäele, kuid seepeale kirjavahetust seiskus.²⁵⁹ Sama aasta augustis saatis Adamson-Eric uue kirja Kelbergile, kus palus veelkord läbi vaadata tema Kunstnike Liidust väljaheitmise protokoll,²⁶⁰ kuid ka see ei toonud olukorda muutusi. Aastatel 1951-1953 oli Adamson-Eric sunnitud lihttöölisena töötama jalatsikombinaadis Kommunaar ning alles 1953. aastal sai temast professor Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis.²⁶¹ Samasugune saatus tabas ka kirjanik Friedebert Tuglast, kes valiti 1946. aastal Nõukogude Eesti akadeemikuks ja pälvis rahvakirjaniku tiitli, Tuglase tegemistest ja saavutustest ilmus 1946. aastal, tema 60. sünniaastapäeval, Rahva Hääles ka ülistav artikkel.²⁶² Ometi langes kirjanik 1940ndate lõpus põlu alla, tema aunimi tühistati, ta visati välja parteist ja Kirjanike Liidust. Ka Tuglas pöördus olukorra selgitamiseks ja toetuse pälvimiseks 1950. aasta maikuus Jaanimäe poole,²⁶³ kuid tema kiri ei andnud tulemusi. Olenemata kirjanike, kunstnike jt intelligentsi esindavate isikute väga heast keelekasutusest ning ideoloogiliselt korrektsest väljenduslaadist, polnud pöördumine enamjaolt tulemusrikas, sest intelligents kujutas võimule suuremat ohtu kui tavakodanik. Seetõttu käsitleti nendepoolseid pöördumisi teistmoodi kaalutlustel, mis teenis samas ka antud kontingendi kontrolli all hoidmist. Endise ühiskondliku positsiooni taastamine sõltus väga paljudest ja erinevatest teguritest.

Kultuuriüritused

Avalikke üritusi peeti Nõukogude Liidus juba 1920. aastatel revolutsioonilise innu maandajateks. Eraldi oli ÜK(b)P KK PAO alluvusse loodud Tähtpäevade Keskkomitee. Sotsialistlikelt pidustustelt nõuti väärikust ja tõsidust, mis olid läbi põimunud poliitilisest

²⁵⁹ Kiri Aleksander Kelbergile. 1950. ERAF.1.85.10, lk 10-11.

²⁶⁰ Kiri Aleksander Kelbergile. 24.08.1950. ERAF.1.85.10, lk 9.

²⁶¹ Eesti Kunstimuuseumi filiaal Adamson-Ericu muuseum: <http://www.adamson-eric.ee>.

²⁶² Rahva Häl nr 52, 2.märts 1946.

²⁶³ Kiri Jaanimägile. 10.05.1950. ERAF.1.85.10, lk 283-285.

vaatemängust ja parteipropagandast. Aasta-aastalt kujunes nõukogude saavutuste tähistamine järjest reglementeeritumaks ning nende sisu ja struktuur professionaalsemaks.²⁶⁴ EK(b)P KK PAO-sse saadeti ka kultuuriüritusi puudutavaid kirju, täpsemalt tähelepanekuid väärnähtude kohta, mis puudutasid erinevaid üritusi, sh riiklikke tähtpäevi ja nende korraldamist. Leidus ka kultuuriasutuse tööd kritiseerivaid kirju,²⁶⁵ asutustega paralleelselt sattusid kriitika objektiks erinevaid kultuuriüritusi läbi viivad komisjonid ja nende liikmed.²⁶⁶

Sedalaadi kirjade eesmärgiks oli lisaks range ideoloogilise korra rikkumise väljatoomisele ka kirjutaja enda nähtavaks tegemine ja väärnähtude eest vastutavate isikute väljatoomine. Näiteks kirjutas Eduard Pällile punaaktivist L. Steinbest ettekande, milles ta analüüsis punaarmee aastapäeva tähistamist Pärnumaal 1946. aastal. Steinbest tõi ühe miinusena välja garnisoni ohvitseride maja ebapiisava kaunistamise niivõrd tähtsa päeva puhul: „Garnisoni ohvitseride maja jättis väga halva mulje, sest et ta teiste majade hulgas nägi välja kui vaeslaps – ei ühtegi loosungit, ega plakatit, isegi lippu ei olnud sellel majal [...] Vähe sellest, et maja jäeti täitsa vormistamata, ukse peal tolendasid tuule käes pooleldi lahti kistud paberist loosungite jäänused (mis jättis äärmiselt lohaka mulje) ja garnisoni ohvitseride maja nimetus oli kirjutatud telliskivi värvilise vineertahvlile valge värviga, nii et eemalt vaadates võiks arvata, et see kas mõni saun või midagi sarnast võiks olla, mitte aga ohvitseride klubi.“ Oma ettekandes kaebas Steinbest Pärnu maakonna parteikomitee teise sekretäri peale, kes tema arvates antud teema eest ka vastutust kandis. Viimane aga väitis, et majade kaunistamine ei puutu maakonna parteikomiteesse.²⁶⁷

Steinbest tõi negatiivse nähtusena välja ka Pärnus samal päeval Vabriku Klubis toimunud Endla teatri etenduse, mis oli tasuline ning pileti hinnad töölistele liiga kõrged. Klubi juhataja väitis Steinbestile, et Endla survekamise tagajärjel olid nemad sellest tulenevalt sunnitud oma kava miinimumini kärpima. Steinbest kirjutas Pällile, et tema arvates ei tohi ühelgi revolutsioonilisel aastapäeval töölisasulas või linnas ega vallas maksulist pidu olla, sest: „Sellel päeval peame meie iga inimesele võimaldama viibida niihästi pidulikul koosolekul kui ka sellele järgneval kunstilise osal, ka siis kui temal üldse raha ei oleks.“²⁶⁸ Steinbesti arvates näitas Endla kollektiivipoolne maksulise peo pealesurumine nende madalat poliitilist taset.

²⁶⁴ Overly, Richard. Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa. Tallinn: Varrak, 2007, lk 327.

²⁶⁵ Kiri Kabinile. 6.05.1950. ERAF.1.85.10, lk 196.

²⁶⁶ Kiri EK(b)P KK PAOle. 21.04.1950. ERAF.1.85.10, lk 1-4.

²⁶⁷ Kiri Eduard Pällile. 27.02.1946. ERAF.1.81.18, lk 49-50p.

²⁶⁸ Kiri Nikolai Karotammele. 11.09.1946. ERAF.1.81.18, lk 52-52p.

Steinbest süüdistas kõiges taaskord maakonna parteikomitee agitatsiooni ja propaganda osakonna juhatajat ning teist sekretäri, kellega ta arvas toiminud olukorrast lahku läks. Oma kirja lõpus pöördus ta veel Pälli poole küsimusega, kas tal on sedalaadi kirju ja tähelepanekuid üldse mõtet kirjutada, või peab ta pigistama silmad kinni, kui ilmnevate väärnähtude korral kohapealsed parteiorganisatsioonid neist väljagi ei tee. Kirjavahetusest ei selgu Pälli reageering, kuid võib arvata, et Steinbesti ettekanne oli EK(b) KK PAO jaoks näide agara propagandisti tegevusest, just selliseid tähelepanekuid neilt võim ootaski. Poliitiliste väärnähtude avalikustamine oli võimu poolt soovitud tegevus, sest andis otsest tagasisidet toimuva kohta. Kuigi nii detailselt oli PAO materjalides väärnähtude väljatoomine pigem erand, siis taolist võimule pugemist kasutasid mitmed kirjutajad.

Religioon

Koos kultuurieluga toimusid muudatused ka religiooniküsimustes. Stalini uue 1943. aasta religioonipoliitika käigus loodi religiooniküsimustega tegelemiseks kaks organit: Vene Õigeusu Kirikuasjade Nõukogu (1943) ja Usukultusasjade Nõukogu (1944). Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku²⁶⁹ ja riigi suhteid hakkas reguleerima viimane neist. Moskvast asuvale Usukultusasjade Nõukogule allusid liiduvabariikides tegutsevad samanimeliste nõukogude volinikud, kelleks Eestis sai alates 1945. aastast Siseasjade Rahvakomissariaadi (NKGB) major Johannes Kivi. Otseselt allus ta Ministrite Nõukogule, direktiivse suunaga korraldusi sai usuasjade volinik EK(b)P KK PAO-lt, mis sekkus vaadeldaval perioodil usuelu korraldamisse siiski suhteliselt vähe.²⁷⁰ Kuna parteiorganitest oli PAO usuelu puudutavate küsimustega tegelemise koha pealt kohalikus parteistruktuuris kõige olulisem, laekus kodanike kirju ka sinna. Näiteks kirjutas 1949. aastal võimule J. Panin, kes palus selgitust religiooni ja kiriku säilimise kohta Nõukogude Liidus. Täpsemalt soovis ta teada, kuidas seostub kirik materialistliku arusaamaga loodusest ja ühiskonnast ning kuidas suhtutakse laste ristmisse? Panini arvates valitses riigis teatud vastuolu, toimus küll propagandatöö religiooni

---

²⁶⁹ Atko Rimmel kirjutab, et enne sõda oli eestis 179 EELK kogudust, 127 VÕK kogudust ja kloostrit ja 51 baptistikogudust ning väiksemad usuühendused. Aktiivseid kirikuskäijaid oli ligi 300 000 inimest, kellest 203 055 luterlast, 78 509 õigeusklikku ja 17 000 vabakoguduse liiget. Vt Rimmel, Atko. Nõukogude religioonipoliitika Eesti NSV-s inimõiguste ja sõnavabaduse aspektist vaadatuna. Ajakiri Tuna, nr 3, 2013, lk 70.

²⁷⁰ Altnurme, Riho. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. Doktoritöö. Juhendajad prof. Tarmo Kulmar, Mathijs Lamberigts. Tartu, 2000, lk 23-25, 42-45. Alnurme kirjutab, et erandiks võiks pidada 1948. aasta ateismikampaaniat, kus PAO sekkus aktiivsemalt. Valdkond, mida Kivil tuli parteiorganitega kooskõlastada oli usulise kirjanduse trükkimine. Samas, lk 52-53.

vastu,²⁷¹ ent samas sisendati inimestele, et jumal on olemas.²⁷² Edasi selgub kirjast, et Panin kutsuti selgituste andmiseks Kābini juurde,²⁷³ mis tähendab, et antud küsimusse suhtuti parteiorganite poolt tõsiselt. On teada, et propaganda tegevus vihasas ka kohalikku usuasjade volinikku, kelle arvates tõstsid kirikuõpetajate suhtes vaenulikud propagandaartiklid ja kirikuvaenulik poliitika üksnes pastorite autoriteeti tavakodanike silmis.²⁷⁴

3.3 Haridus

Eesti NSV haridusvaldkonda suunas ja kontrollis EK(b)P KK ja selle kooliosakond, mis 1948. aastal liideti propaganda ja agitatsiooni osakonnaga ning 1951. aastast sai sellest taas eraldiseisev institutsioon.²⁷⁵ Liiduvabariikide partei- ja valitsusorganite õigused hariduspoliitika vallas olid piiratud. Vabariiklikul tasandil lähtuti ÜK(b)P KK kooliosakonna direktiividest haridustöö juhtimise ja läbiviimise kohta, kuid kohanemine õppekorralduse ja kasvatuslike eesmärkidega ei toimunud üleöö, vaid järg-järgult.²⁷⁶ Pärast sõda said hariduselu juhtimise põhivaldkondadeks koolide majandusküsimuste lahendamine, õppeprogrammide koostamine eestikeelsetes koolides ja õpetajate ideoloogiline kasvatustöö.²⁷⁷ Ideoloogia küsimus kandis hariduselus juhtrolli uurimuses käsitletava ajavahemiku 1944-1953.

Üheks teravaks teemaks sai koolide ebarahuldav majanduslik olukord, sh koolide remontimise- ja ehitusküsimused. Näiteks pöördusid 1945. aasta detsembrikuus EK(b)P Järvamaa Komitee poole Mustla Mittetäieliku Keskkooli laste vanemad ja õpetajad, kes palusid lahendust seoses probleemiga Mustla koolimajaga, kuna kool töötas juba üle viie aasta väga kitsastes tingimustes kahes talumajas.²⁷⁸ Kiri saadeti Järvamaa Komitee sekretäri abi poolt edasi Haridusosakonda.²⁷⁹ Nagu viimase juhataja vastusest selgus, oli samasisuline

---

²⁷¹ Rimmel, Atko. Nõukogude religioonipoliitika Eesti NSV-s inimõiguste ja sõnavabaduse aspektist vaadatuna., lk 74-76.

²⁷² Kiri Karpovile. 16.02.1949. ERAF.1.16.7, lk 116.

²⁷³ Kiri Paninile. 9.03.1949. ERAF.1.16.7, lk 118.

²⁷⁴ Jürjo, Indrek. Doktoriväitekiri luteriusu kiriku saatusaastatest Eestis. Riho Altnurme. Eesti Evangeeliumi. Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. (Dissertations Theologiae Universitatis Tartuensis 5). Tartu Ülikooli Kirjastus. Ajakiri Tuna, nr 3, 2001, lk 131-138.

²⁷⁵ Vt Lisa 1. Propaganda ja ideoloogia valdkond.

²⁷⁶ Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944-1985. Doktoritöö. Juhendaja Mati Laur. Tartu, 2005, lk 19-20.

²⁷⁷ Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eestis eesti õppekeele üldhariduskoolides stalinismi ajal (1944-1953), lk 391.

²⁷⁸ Kiri EK(b)P Järvamaa Komiteele. 24.11.1945. ERAF.8.4.16, lk 220-221.

²⁷⁹ Kiri Taimsoole. 6.12.1945. ERAF.8.4.16, lk 222.

palvekiri esitatud Haridusosakonnale ka otse. Selliselt proovisid lapsevanemad lahendust otsida erinevatelt instantsidelt. Vastus kirjadele oli sarnane – koolimaja ehitusvajadus võeti teatavaks. Paraku selgus, et selliseid kohti, kus kiirelt uut koolimaja vajati oli Eesti NSV-s teisigi, Mustla koolimaja plaaniti ehitama hakata alles 1947. aastal.²⁸⁰ Seega tagas vastavate institutsioonide poole pöördumine mingi progressi antud probleemi puhul. Toodud näide ilmestab taaskord olukorda, kus probleemi eesmärgipäraseks lahendamiseks pöörduti erinevate võimutasandite poole. Ometi ei taganud selline tegutsemine kohest lahendust probleemile, kuid survestas võimu sedavõrd, et koolimaja ehitus võeti lähituleviku plaani.

Palju kirju kajastas koolides tehtavat ideoloogilist kasvatustööd, mis oli seotud puhastuskampaaniaga kodanlik-natsionalistidest. Näiteks kirjutasid 1950. aastal EK(b)P KK-sse ühiskaebuse lapsevanemad, kelle lapsed õppisid Püssi Mittetäielikus Keskkoolis ning pidid halbade tulemuste tõttu eesti ja vene keeles jääma klassi kordama. Olukorra süüdlasteks peeti nii õpetajaid kui kooli juhtkonda. Lapsevanemad tõid oma kirjas välja eesti keele õpetaja Pemmi, kes olevat lapsi õpetanud pealiskaudselt ja vene keele õpetaja Pritsi, kes pooletest tunnid puudus. Kiri muutus kiiresti oma laste hinnete pärast mures olevate vanemate pöördumisest ilmselgeks pealekaebamiseks, kui kooli direktori L. Soolehe kohta hakati välja tooma „mõningaid fakte“. Näiteks mõrvati Soolehe isa V. Rae 1941. aastal punaarmee sõdurite poolt, kui too käis metsavendi varustamas. Samuti märgiti kaebuses, et L. Sooleht oli abielus E. Soolehega, kes vallandati aga päevapealt Püssi postkontori ülema kohalt, kuna oli saksa okupatsiooni ajal töötanud saksa sõjaväes vabatahtliku ohvitserina. Kirja kirjutamise hetkel töötas E. Sooleht kõnealuses keskkoolis asjaajajana. Kirjutajad tõid välja fakti, et koolidirektor oli saksa ajal sakslaste käsilane ja oli kooli koondanud fašismimeelsed õpetajad, kes ei sobinud nõukogude ühiskonda, näiteks õpetaja Kohver, kelle süül sattus 24 punaarmeelast sakslaste kätte vangi, samuti õpetaja A. Lipp, kelle sugulased korraldasid metsas vastupanu.²⁸¹ Nii tõsistele süüdistustele järgnes põhjalik uurimine, mille tulemustest teavitati otse KK I sekretäri Käbinilt. Selgus, et Haridusministeeriumile oli tehtud ettepanek nimetatud õpetajate vallandamiseks, aga sinna kohale sõitnud haridusministri asetäitja oli summutanud küsimuse poole sea eest,²⁸² mis iseloomustab asjaajamise käigus teoks saanud võimukuritarvitamist kui ühte võimalikku praktikat. Samuti ilmnes juhtumist, et olukorra muutmiseks tegid kirjutajad eesmärgipärast tööd ja ei jätnud pärast Haridusministeeriumi

²⁸⁰ Kiri EK(b)P Järvamaa Komitee sm Hansonile. 12.1945. ERAF.8.4.16, lk 223.

²⁸¹ Kiri Tarumile. 14.09.1950. ERAF.1.85.10, lk 143-148p.

²⁸² Kiri Ivan Käbinile. 13.07.1950. ERAF.1.85.10, lk 149-150.

tegevusetust asja sinnapaika. Umbes pool aasta pärast ühiskaebuse esitamist tõusis Püssi Mittetäieliku Keskkooli probleem uuesti üles pärast seda, kui Talurahvalehes ilmus artikkel „Kits kärneriks“²⁸³ ja oma kohtadelt olid sunnitud lahkuma kõik esialgses kaebuses äranimetatud õpetajad ning koolidirektor taandati tavaõpetajaks.²⁸⁴ Nagu juhtum näitab, ei osutunud esialgne kiri võimule veel liikumapanevaks jõuks, sest reaalsed muudatused leidsid aset alles pärast Talurahvalehes avaldatud artiklit, mille aluseks oli võetud samasisulise kaebuse läkitamine antud ajalehele. Seega võis ajakirjandusele adresseeritud kirjaga kaasneda kohati tuntavamaid tagajärgi kui võimuorganile läkitatu toimetel. Seda tõendab ka 1948. aastal EK(b)P KK büroos vaatluse alla võetud ajalehtede Noorte Hääl, Õhtuleht ja Sakala töös ilmnenu vigade analüüs, kus põhiprobleemiks olid lehtedes ilmunud kodanike kirjade ja kriitiliste artiklite avalik vastusteta jätmine. Sellele järgnesid büroo määrused, mis sätestas päevade arvu mille jooksul tuli kriitilistele kirjadele ajalehes vastus anda, samuti tuli asjade käigust teavitada autorit ning olukorra kontrolli eest pandi vastutama ajalehtede toimetajad.²⁸⁵

Kõige rohkem kannatas sõja ajal kõrghariduse kvaliteet. Suur osa õppejõududest oli põgenenud läände või küüditatud.²⁸⁶ Tartu Riiklik Ülikool (TRÜ) avati pärast sõda uuesti 17. novembril 1944 ning see jätkas tegevust 1940/1941 õppeaastal kujundatud struktuuri ja lähedaste õppeplaanide alusel. TRÜ partei-algorganisatsiooni põhiülesanneteks jäi aastakümneteks ideoloogiline kasvatustöö. Ideoloogilistel põhjustel kõlbmatuteks arvatud õppejõudud ja teadlased heideti ülikoolist välja Nõukogude Liidus rakendatud üleriigilise NLKP KK ametikohtade „nomenklatuuri“ järgi, kus ametikohtadel olnud töötajate kohta peeti üksikasjalikku arvestust ja koostati detailsed isiklikud toimikud. Selline kompartei jälgimise all toimiv süsteem kitsendas oluliselt TRÜ ja teiste kõrgkoolide ning teadusasutuste iseseisvat kaadripoliitika asjaajamist ja piiras valikuvabadust vabade akadeemiliste ametikohtade täitmisel. Üha suuremaks probleemiks sai ideoloogiarindel kodanlike natsionalistide

²⁸³ Artiklis „Kits kärneriks“ oli Selma Vahi kohta öeldud, et tal ei olnud enne 7-klassilise kooli õpetajaks saamist esitada haridust tõendavat dokumenti. Keegi ei kontrollinud tema õpetamise kvaliteeti kuniks kooli tulid uued haritud õppejõud, kellega ta sattus konflikti. Kohaliku haridusosakonna poolt on kolmel korral esitatud ettepanek vabastada Selma Vaht madala õppetöötaseme, poliitilise mitteküpsuse ja ebasünda käitumise tõttu õppejõu kohalt, kuid need ettepanekud on tagasi lükatud. Kirjutaja väidab, et Vahil on Haridusministeeriumis tugevad eestkostjad. Artikkel lõpeb tõdemusega, et Selma Vaht tuleb Püssi kooli eduka õppe ja kasvatustöö huvides kohalt kiiremas korras vabastada. Artikli kirjutajaks A. Särem. Talurahvaleht nr 2, 4. jaanuar 1951. Vt veel nt Kohtla-Järve Keskkoolis nr 2 ilmnenu samalaadne juhtum, kus välja tuuakse ebasobilikke õpetajaid. ERAF. 1.85.10, lk 163-178

²⁸⁴ Kiri Tarumile, Lentsmanile jt. 1950. ERAF.1.85.10, lk 151-157

²⁸⁵ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 334, 30. ERAF. 1.4.628

²⁸⁶ Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev. 2010, lk 558

paljastamine ja kõrvaldamine.²⁸⁷ Seda olukorda iseloomustavad ka EK(b)P KK PAO-sse laekunud kirjad.

Näiteks süüdistati TRÜ vene kirjanduse ajaloo vanemõpetajat Valmar Adamsit poliitilises ja moraalse kõlbmatuses, kes püüdis oma tegevusega jääda süüdistustest hoolimata soosingusse. Nii kirjutab ta 1946. aasta jaanuaris informatsioonikirja Karotammele, kus teatas, et kasvatseb lisaks põhitööle korraldada üliõpilastele ka kõneoskuste seminari, millega saab anda „meie suurele asjale nii mõnegi kõnemehe-agitaatori tööliste ja vabakutseliste seast“. Kirja tegi sisuliselt eriti kallutatuks ka asjaolu, et ta nimetas Saksa okupatsiooniajal vangistuses oldud aastaid (1941-1943) kolmeks orjusaastaks, kus kehalisest, moraalsest ja psüühilisest kannatusterajast tulenevalt amortiseerus tema tervis ja võimed. Ometi lubas Adams anda oma elujäägist Nõukogude Kodumaale niipalju kui veel suudab.²⁸⁸ Ent Adams oli sattunud vastasseisu võimuga,²⁸⁹ kus ei aidanud ka palvekirjad EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni sekretärile Eduard Pällile.²⁹⁰ Pärast EK(b)P KK VIII pleenumit 1950. aastal arutati taaskord kaadrite olukorda TRÜ parteibüroo tasandil, kus otsustati „kaadrite prügistatuse tõttu“ ja ideoloogilistel kaalutlustel vabastada ametist mitmed õppejõud. 1951. aasta jaanuaris koostatud vastavas nimekirjas oli ka Valmar Adams,²⁹¹ kes sama aasta 20. juulil vangistati (ta vabanes 9. novembril 1954).²⁹² Antud juhtumist ilmneb, et vaatamata tutvusele võimuladvikus ja võime soovivale tegevusele, ei lahendanud kodaniku pöördumine tema jaoks esile kerkinud probleemi.

Kodanliku natsionalismi kampaania ohvreid oli õppejõudude seas mitmeid. Näiteks 1950. aastal vallandati eluloolistele andmetele tuginedes TRÜ füüsikakateedri assistent L. Tanimäe, kes koheselt oma õiguste taastamiseks kõrgemale poole pöördus. Tema palvekiri jõudis EK(b)P KK-le, EK(b)P Tartu linnakomiteele, TRÜ rektorile ja Kõrghariduse ministrile. Kirjas veenis ta juhtkonda oma bolševistlikes vaadetes ja näitas valmidust nõukogude

---

²⁸⁷ Tannberg, Tõnu. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit: julgeolekuorganite sissevaade. - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, nr 33, 2004, 115 – 131.

²⁸⁸ Kiri Karotammele. 1946. ERAF.1.80.38, lk 8.

²⁸⁹ Ühtlasi süüdistas Adams oma mustamises Sovetskoja Estonia toimetust. Vt Kiri Eduard Pällile. 1946. ERAF.1.82.22, lk 3.

²⁹⁰ Kiri Eduard Pällile. 18.10.1946. ERAF.1.81.18, lk 7; Kirjad Eduard Pällile. 1946. ERAF.1.82.22, lk 3

²⁹¹ Tannberg, Tõnu. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit: julgeolekuorganite sissevaade, lk 115-131.

²⁹² Eesti biograafiline andmebaas ISK: <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/>

võimuga koostööks.²⁹³ Kirjale oli veenvuse tugevdamiseks lisatud erinevad toetuskirjad ja iseloomustused kõrgematelt kolleegidelt ja ametnikelt.²⁹⁴ Sellest hoolimata jäi Tanimäe vallandamine jõusse ja ta arreteeriti, kuna kahtlustati, et üks tema sõbranna oli Rootsi salakuulaja. Pärast vallandamist ülikoolist töötas L. Tanimäe pikka aega Tartu 1. keskkooli füüsikaõpetajana.²⁹⁵ Toodud näide ilmestab olukorda, kus kirjutajat ei aidanud ei eeskujulik stalinistlik retoorika ega tutvused. Siiski ei saa väita, et eespool esitatud juhtumite puhul ei viinud võimud laekunud kirjade alusel läbi põhjalikku uurimist.

Haridus ja selle omandamisõigus sai sisuks väga mitmele kirjale. Võimu poole pöörduti erinevate õppimissoovidega. Arvestatava osa moodustasid EK(b)P PAO-sse ja juhtkonda saadetud palvekirjad, mis puudutasid parteikooli õppima asumist. Näiteks kirjutas 1950. aastal Kelbergile Teise maailmasõja invaliid ja partei kandidaat A. Tali, kes oli ametis Järvakandi alevi TSN Täitevkomitee esimehena. Tali tõeline tahtmine oli astuda Parteikooli, kus ta saaks ennast täiendada Lenini-Stalini poliitiliste teadmistega ja võiks tänu sellele olla tulevikus haritud kommunist. Ta palus Kelbergilt kaasabi ja juhiseid edasiseks tegutsemiseks.²⁹⁶ Propagandasekretär ei jätnud aktivisti vastuseta ja peagi tuli Talile ka detailne juhised oma soovi teostamiseks. Kelberg kirjeldas üksiti lahti vajalikud punktid Parteikooli sisse saamisel, ning mainis kohe vastuse alguses, et Vabariiklikku Parteikooli õppimaasumist teostavad Partei Rajoonikomiteed paremate partei ja nõukogude töötajate hulgast, kes omavad ka teatud tööstaaži. Vastuvõtmise kooli otsustas mandaatkomisjon ja alles seejärel lubati isik sisseastumiseksamitele. Sissesaamise tingimusteks olid seatud mitmed nõuded: lõpetatud keskkool, hea tervislik olukord, partei ja nõukogude töö staaž, head eksamitulemused valitud ainetes jne.²⁹⁷

---

²⁹³ Kiri EK(b)P KK jt. 14.08.1950. ERAF.1.85.10, lk 260-261.

²⁹⁴ Kirja adressaat teadmata. 10.08.1950. ERAF.1.85.10, lk 262-268.

²⁹⁵ Tiina Talvik 65. 21. aprillil pidas oma sünnipäeva lastekliiniku kauaaegne juhataja professor Tiina Talvik. Kliinikumi Leht, nr53, aprill 2003:

http://www.kliinikum.ee/leht/images/stories/attachments/221_53_2003_53_aprill.pdf

²⁹⁶ Kiri Kelbergile. 24.11.1950. ERAF.1.85.10, lk 15; Kiri Talile. 2.12.1950. ERAF.1.85.10, lk 16; Kiri Kuusele. 6.10.1945. ERAF.1.80.38, lk 7. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Vabariiklik Parteikool (EKP KK VPK) oli õppeasutus Tallinnas Eesti NSV partei, nõukogude ja kommunistliku noorsooühingu juhtkonna ettevalmistamiseks; EKP KK VPK töötas aastatel 1945–58, õppeaeg oli algul üks aasta, aastast 1946 kaks ja aastast 1954 kolm aastat. 1948 võrdsustati parteikool õpetajate instituudiga, kus kool andis lõpetamata kõrgema hariduse. Üheaastase EKP KK VPK lõpetas 212, kaheaastase 665 ja kolmeaastase 122 inimest. Kool korraldas ka partei- ja nõukogude töötajate täienduskursusi. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Tallinn, 1970, lk 35.

²⁹⁷ Kiri Talile. 2.12.1950. ERAF.1.85.10, lk 16-18.

Parteikooli õppimaasumine oli ka sõjaväest väljakutsumise eesmärgil kasutatav ajend. Endine hävituspataljoni liige P. Kuusk pöördus 1945. aastal Karotamme poole sooviga astuda Poliitharidustöö Kooli või Parteikooli. Tegu oli 6-klassilist haridust omava noormehega, kes oma kirjas kasutas stalinistlikku retoorikat, mis tagas talle lugeja tähelepanu. Näiteks kirjutas ta, et hävituspataljoni liikmena „võtsin osa igast haarangust fašistlikele elementidele, teadmisega, et iga samm mida astun selles suunas, oli vaenlasele kahjuks“. Samuti märkis, et võitles kogu jõuga kuni sakslaste kätte vangilangemiseni ning „kogu okupatsiooni aeg tuli mul kannatada alatut siunamist ja varjatud ähvardusi“. Kuusk väitis, et kooli astumise eesmärgiks oli soov töötada kogu südamest agitaatorina või aktivistina poliitilisel tööpõllul, kus ta tundis end täielikult kodus ja sai oma teadmisi rakendada töötava rahva kasuks. Oma õppimissoovi iseloomustas ta tahtega olla tööl nõukogude riigi ja rahva teenistuses.²⁹⁸ Vastus palvekirjale laekus aga hoopis Pällilt, kes selgitas Kuusele, et kuna viimane peab viibima veel aasta Punaarmee teenistuses, siis pole tema äraikutsumine võimalik. Küll aga innustas Päll Kuuske edasi töötama tema poliitilise kasvu alal, et pärast demobiliseerimist juba Parteikooli õppima asuda.²⁹⁹ Kirjutaja pöördus eesmärgi saavutamiseks väga kõrgele, kasutas eeskujulikult stalinistliku retoorika elemente ja veenis lugejat oma ideoloogilises korrektsuses, aga eesmärk jäi antud juhtumi puhul saavutamata.

Hariduse sooviga pöördus Pälli poole samal aastal ka Drui, kes kurtis, et temal jäid Teises maailmasõjas osalenuna parteilised teadmised vajaka ning ta näeb oma missioonina parandada puudusi, mis kirjutamise hetkel igal pool valitsevat. Drui ootas, et Päll teda sõjaväest tagasi kutsuks. Palvekirjale aga järgnes ENSV Kunstide Valitsuse kaadrite osakonna juhataja Kosenkraniuse kiri, kus selgitati, et ei Kunstide Valitsusel ega teatritel pole võimalik teda sõjaväest tagasi kutsuda. Drui võib asuda tööle, kui on sõjaväeteenistusest vabanenud.³⁰⁰ Eespool toodud juhtumite puhul polnud sõjaväeteenistusest tagasikutsumised eesmärgipärased, sest seda ei olnud võimalik olenemata väga heale kirjastiilile ja veenvatele argumentidele EK(b)P KK sekretäril ega PAO juhtkonnal teostada.

Haridust puudutavate teemade läbivaks jooneks oli kodanlik-natsionalismi ilmingutest puhastuskampaania, mis jõudis inimesteni erinevate propagandaväljundite kaudu. Uurimuses väljatoodud näiteid iseloomustab ka väga veenev stalinistliku retoorika kasutus, mis on

²⁹⁸ Kiri Nikolai Karotammele. 3.10.1945. ERAF.1.80.38, lk 38-39.

²⁹⁹ Kiri Kuusele. 6.10.1945. ERAF.1.80.38, lk 37.

³⁰⁰ Kirjavahetus Päll-Drui-Povilaitse-Kosenkranius. 11.1945. ERAF.1.80.38, lk 43-44.

osaliselt põhjendatav kirjutajate ametipositsioonidega. Probleemi lahendamiseks kasutati paralleelselt nii liidrite kui erinevate ametkondade poole pöördumist, millest saab näidetele tuginedes järeldada, et eesmärgipärane kirjutamine erinevate suhtlusliinide kaudu oli tulemuslikum.

3.4 Suhted välismaailmaga

Välispoliitilist olukorda iseloomustas pärast sõda tugev ideoloogiline vastasseis.³⁰¹ Nõukogude Liidu poliitika üheks oluliseks eesmärgiks oli ükskõik missugustel asjaoludel välismaale sattunud Nõukogude kodanike tagasitoomine. Jalta konverentsil saavutatud kokkuleppe kohaselt kohustasid ka lääneliitlased abistama kodumaale tagasipöörduda soovijaid. Need, kes otsustasid mitte tulla, võisid langeda Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB) jälgimise alla kohapeal.³⁰² 1947. aastal kirjutasid Eduard Päll ja Arnold Veimer üleskutse „Eesti NSV kiri kõigile välismaal viibivatele kodanikele“, kus oli kirjas, et „neid eesti rahvusest kodanikke, kes on teeninud saksa sõjaväes reameestena või ohvitseridena, ei võeta tagasi tulles selle eest vastutusele. Nad võivad oma elukohtadesse asuda, töötada ja üheõiguslikult kõigi teiste kodanikega. Seesama on maksev ka nende kohta, kes on deserteerinud Nõukogude armeest. Kuigi see on suur süütegu Isamaa, nõukogude seaduste ees, annab nõukogude võim selle neile andeks ega karista neid.“³⁰³ Pole teada, kuidas antud materjali kavatseti levitada hakata, kuid läbitöötatud kirjadest selgus, et seda oli plaan tõlkida vene keelde 300 000 eksemplari.³⁰⁴ Kuna tegu oli propagandistliku ametliku tekstiga, siis on arusaadav, miks see PAO materjalide hulgas on. Samuti ilmestab see suurepäraselt vabariigis tehtud ideoloogilist tööd.

PAO materjalide hulgas leidis huvitav läänega suhtlemist iseloomustav kirja koopias, mille sattumine osakonna dokumentatsiooni hulka oli küll segane, aga samas ilmestab see hästi poliitiliselt korrektset kirjatüüpi, mida intelligents läänega suhtlemisel kasutas. Tuntud

---

³⁰¹ Lee, Stephen J. Euroopa diktatuurid 1918-1945, lk 134-138; näiteks ilmusid ajakirjanduses pidevalt lääneriike ja nende kapitalistlikku majandussüsteemi halvustavad artiklid, mida aeg edasi seda järjest rohkem. Vt nt Rahva Hää nr 142, 18. juuni 1949; Rahva Hää nr 103, 29. aprill 1950 jt.

³⁰² Vt nt Jürjo, Indrek. Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: UMARA, 1996.

³⁰³ Eesti NSV Valitsuse kiri. 06.1947. ERAF. 1.82.15, lk 2-6.

³⁰⁴ Eesti NSV Välisministeeriumi III osakonna juhataja kiri. 1947. ERAF.1.82.15, lk 7.

keemik ja keemiateaduste professor ning ENSV Teaduste Akadeemia³⁰⁵ tegevliige (1946-1951) Paul Kogerman kirjutas 1949. aastal oma kolleegile professor Ralph Harper McKeele Columbia Ülikoolist (USA) olukorrast ENSV-s. Kirjast võib järeldada, et McKee külastas Eesti Vabariiki iseseisvusajal ja üheks tema vastuvõtjaks siin oli Kogerman. Nüüd kirjutas Kogerman muutunud olustikust Eestis, kusjuures tegu oli poliitiliselt väga korrektset vormistatud kirjaga, mis oleks justkui kirjutatud üldisele kirjaõhja, mida läände saadeti. McKee siinoleku ajal olid mehed külastanud Eesti põlevkivitööstuse tsentrit, Kohtla-Järvet, kus oli väga palju võrreldes visiidi toimumisajaga muutunud. Kogerman kirjutas suuri kahjustusi põhjustanud saksa okupantidest, kes uputasid maardlad ja õhkasid jõujaamu. Pärast sõda, kui „punaarmee Eesti territooriumi vabastas“, hakkas kihama ülesehitustöö ja paralleelselt alustati hoogsalt ka teadusliku uurimistööga. Kogerman mainis veel, et Tallinna Polütehniline Instituut sõjas palju kannatada ei saanud, teaduslike töötajate koosseis on suuresti muutunud ja teadustöötajate materiaalne olukord on täielikult tagatud, tuues välja asjaolu, et paljud töötajad omavad autosid! Oma kirja lõpus kutsus Paul Kogerman McKeed talle tutvustama oma uusimaid saavutusi valdkonnas, mis teda huvitasid ja lootis sujuvat koostööd kõigi rahvuste teadlaste, eriti USA ja NL vahel.³⁰⁶ Antud näide kirjeldab ilmekalt seda, kuidas oli võimalik antud ajastul mõttevahetus lääneriikidega, samas aga tuleb välja ka asjaolu, et võimuga pahuksisse mineku vältimiseks tuli intelligentsil end etteantud suhtlusraamidesse suruda.³⁰⁷

*****

Uurimuses analüüsitud kirjades peegeldub nõukogude ühiskonna igapäevaelu pärast Teist maailmasõda ja sellele järgnenud raskel ja keerulisel ajal, mil ehitati üles sõjast rusutud linnad, pandi toimima plaanimajandus, viidi läbi repressioonid jne. Inimeste elujärg oli troostitu ning järjest rohkem hakati tekkinud probleemidele lahendust otsima võimule kirjutades.

---

³⁰⁵ Vt Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomisest: Rahva Hää! nr 20, 24. jaanuar 1946.

³⁰⁶ Kiri Kolumbia Ülikooli professor McKeele. 1949. ERAF.1.81.18, lk 17-19.

³⁰⁷ Aili Kogerman kirjutab, et teadlased pidid sõna võtma kõigis riigi probleemides seega sai kahepaikne ellusuhtumine elu normiks. Paul Kogerman, kes oli Eesti Vabariigi ajal tunnustatud akadeemik, sõjaeelse valitsuse haridusminister ja Riigikogu VI koosseisu liige, kannatas samuti võimu rõhumise all. Vt Paul Kogerman ja tema aeg. / Koost. Aili Kogerman. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2004, lk 199-200.

Läbitöötatud materjalidest ilmneb, et kirjadele vastamisaktiivsus võimu poolt oli napilt alla 50%. Ometi ei tähenda see üheselt võimu ebapiisavat kirjadega tegelemist, sest PAO dokumentatsioon on ebakorrapäraselt säilinud. Käesoleva magistr töö uurimisobjekti kõrvutamine erisektori ja maakondade komiteede materjalidega kinnitab, et erineva valdkonna kirjad jõudsid nii vabariiklikule kui kohalikule tasandile. Kuigi viimasele laekus mõningal määral rohkem sotsiaalseid olusid puudutavaid kirju, ei saa selle põhjal lõplikku järeldust teha, sest kirju saadeti uurimiseks edasi erinevatele tasanditele ning läbi uuritud dokumentide kogumikud ei olnud täielikud. Kirjade analüüsimisel ilmnes, et kirjutajad valisid adressaate ka tutvuste järgi, st pigem pöörduti isikute poole, kellega oli olemas eelnev kontakt või omati ühiseid tutvavaid. See kiirendas asjaajamise käiku märgatavalt. Ka kirjade vastused olid erinevad. Need võisid olla pinnapealsed ja paarilauseelised või mitmeleheküljeline kokkuvõtte toiminud asjade käigust, seda juhul, kui kirja tagajärjel alustati põhjalikku juurdlust, kuhu kaasati erinevaid institutsioone (sh nt NKVD). Vastused võisid olla kirjutaja suhtes toetavad või hoopis hukkamõistvad. Mitmed kirjutajad saavutasid oma eesmärgi, osade juhtumite puhul polnud adressaadi võimuses midagi muuta, kuid leidis ka pöördumisi, mis jäid hoopis tähelepanuta.

Üheks põhjuseks, miks rahva seas oli võimuga suhtlemisel kirjade kirjutamine väga levinud, oli võimu reageerimine ja kirjale vastamine, tegu oli eesmärgipärase kahe-suunalise kommunikatsiooniga. Kirjasaaja ootas alati reageeringut kirjutatud kirjale ja kui seda ei tulnud, järgnes üldiselt päring järgmise kirja näol. Kui kirjadele ei oleks reageeritud ega vastatud, oleks sedalaadi kommunikatsioon võimuga jäänud üürikeseks.³⁰⁸ Seega oli kiri kahepoolsest aktsepteeritav suhtlusvahend võimu ja tavakodaniku vahel, mida nõukogude ühiskonnas ohtralt kasutati, sest see töötas üldjuhul mõlemale osapoollele kasu.

---

³⁰⁸ Fitzpatrick, Sheila. Supplicants and Citizens, lk 101.

Kokkuvõte

Käesolevas magistritöös on analüüsitud ühe parteiliini konkreetse institutsiooni piiridesse jäädes kirjutamist võimule kui nähtust, millest sai inimeste igapäevaelu osa. Uurimisobjektiks on võetud EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonnale (EK(b)P KK PAO), selle juhtidele, osakonna pädevusse jäävatel teemadel väiksematele parteiorganisatsioonidele või PAO vastutusalasse kuuluvale trükiajakirjandusele saadetud avalikud kirjad, mis pärinevad ajavahemikust 1944-1953. Antud perioodi iseloomustab nõukogude okupatsiooniaeg, mil kujundati täielikult ümber võimustruktuur ning hävitati iseseisev omariiklus. Eesmärgi saavutamiseks on antud ülevaade võimu loodud eeldustest, mis toetasid võimu ja kirjutajate vahelist suhtlemist, analüüsitud protsessis osalejaid, kirjades kajastunud probleeme ning neile vastamist, mille väljatoomisel ilmneb kirjutamisega saavutatu. Uurimuses on huvitava võrdlusmomendi loomiseks kasutatud valikuliselt 1945. aasta EK(b)P Keskkomitee erisektori ja aastatel 1944-1952 Läänemaa, Järvamaa ja Tartumaa komiteedele saadetud kirju. Selline materjalivalik ja probleemikäsitus on ajalookirjutuses uudsed. Uurimuse tarbeks läbitöötatud kirjade koguarv on 2605.

Nõukogude Liidus olid kodanike kirjad avaliku arvamuse allikaks, mida võim väärtustas ja režiimi tugevdamiseks kasutas. Võimule kirjutamine sai toimida vaid tänud võimu enda loodud eeldustele. Eesti NSV-s võeti kirjadega tegelemise ja kirjutamise soodustamiseks vastu mitmeid erinevaid regulatsioone (määruseid, otsuseid jms), mille täitmist kontrollis võim nii vabariiklikul kui maakondlikul tasandil. Antud töö uurimisobjektiks oleval EK(b)P KK PAO-l oli mitmeid vastutusalasid, millest käesolevas uurimuses võeti põhilise vaatluse alla ideoloogiline propaganda ja trükiajakirjanduse korraldamine. Ideoloogiast oli ajendatud vaenlase kuvandiloomine ning trükiajakirjanduse kaudu jõudis võimuideoloogia inimesteni ja avaldas kirjutajatele mõju võimu poole pöördumisel. Eriti tuleb tähtsustada trükiajakirjanduse rolli, sest lisaks ideoloogia levitamisele oli see võimu vahendiks ka kirjadega tegelemisel. Ajalehtede toimetuste juurde loodi inimeste hoiakute ja arvamuste saamiseks kirjasaatjate võrgustikud, mille ülesandeks sai toimetuste teavitamine igapäevaelu nähtustest. Toimetustes loodi omakorda kirjade osakonnad, mille ülesandeks oli kirjade analüüs, klassifitseerimine ja vastavalt kirjades kajastatud teemadele ka võimu informeerimine. Võim soosis trükikirjandusele kirjutamist, mis oli tagasiside väljundina kasulik toimides ideaalselt võimu ja kirjutajate vahendajana.

Kirjutamise kui nähtuse kirjeldamiseks on uurimuses analüüsitud protsessis osalejaid, ehk kirjutajaid ja adressaate. Allikatele toetudes on uurimuse tarbeks loodud statistika põhjal välja toodud tüüpiline kirjutaja profiil, kes 1944-1953 aastatel Eesti NSV-s võimu poole pöördus. Selleks oli üksikisik, kes avaldas adressaadile oma nime. Suur osa (62%) kirjutajatest kasutasid pöördumisel eesti keelt ning olid eeskujuliku kirjaoskusega keskealised mehed. Kahjuks ei võimaldanud osaliselt puudulik PAO dokumentatsioon hinnata kirjutamise aktiivsust aastate kaupa, aga täielikult säilinud (jaanuarist detsembrini) 1949. ja 1950. aastate võrdluse tulemusel saab väita, et võimude tegevus kirjutamise hoogustamisel oli eesmärgipärane, sest kirjade arv tõusis 245%.

Kirjaliikidest avaldusid kirjutajate eesmärgid ja laiemalt kogu probleemistik. Kirjaliikidest esinesid antud uurimuses kaebused (*complaint*), pealekaebamised/ülesandmised (*denunciations*), arvamused (*statements of opinion*), palvekirjad (*appeals*), ülestunnistused (*confessional outpourings*), võimule kirjutatud ettepanekud (*propositions to the power*), nõuandvad kirjad (*letters of advice*) ja toetuskirjad (*letters of support*). Kirjaliigid esinesid mõnikord paralleelselt ning polnud üheselt mõistetavad. Küll aga võib läbitöötatud materjali põhjal järeldada, et suurema osa kirjadest moodustasid pealekaebused, millest ilmneb võimu efektiivne propagandatöö vaenlase kuvandi vahendamisel, ja nõukogude igapäevaelu ilmetanud sotsiaalseid probleeme puudutanud palvekirjad, millega inimesed otsisid oma muredele lahendust.

Nõukogude Liidus teadvustas nii võim kui rahvas keelelist mõjutamist. Ametlikku nõukogude diskursust iseloomustas stalinistlik retoorika, mille oskuslik kasutamine andis suurema tõenäosuse võimu poole pöördumisel oma eesmärki saavutada. Läbitöötatud kirjades leidis stalinistliku retoorika elemente väga palju.

EK(b)P KK PAO kirjadest oli suur osa suunatud poliitilistele liidritele. Mitmete kirjade adressaatideks olid EK(b)P I sekretärid (Nikolai Karotamm, Ivan Kabin) kui ka PAO eesotsas olnud Keskkomitee sekretärid (Eduard Päll, Alguš Raadik, Aleksander Kelberg jt), millest võib järeldada, et kirjutajad pöördusid oma probleemide lahendamiseks vabariiklikul tasandil mõjukamate isikute poole. Liidrite omavahelised sidemed olid olulised juhtkonnas toimuvate muudatuste koha pealt, ometi ei suudetud antud uurimuses analüüsitud kirjade põhjal

tuvastada, et võimuladvikus toimunud võitlus oleks kuidagi mõjutanud kirjade laekumist. Arvestatav osa EK(b)P KK PAO kirjadest oli suunatud ajalehtede ja ajakirjade toimetustele, mis vastavalt PAO pädevusse jäävatele teemadele saadeti edasiseks uurimiseks osakonda.

Töös analüüsitud kirjad on jagatud neis kajastatavate probleemide järgi. Probleemidest lähtuv analüüs avab nõukogude igapäevaelu kõige paremini. Paralleelselt probleemidega on analüüsitud tutvusliinide kasutamist ja erinevatel tasanditel aset leidnud suhtlemisskeeme. Samuti on vaadeldud kirjanduse ja trükikirjanduse mõju ideoloogia levitajana, täpsemalt vaenlase kuvandi ilminguid ning stalinistliku retoorika kasutamist koos selle võimaliku mõjuga.

Kõige rohkem kirjutati võimule aastatel 1944-1953 erinevatel sotsiaalseid olusid ja majandusküsimusi puudutavatel teemadel, mis on põhjendatav sõjajärgse keerulise majandusolukorraga ja nõukogude süsteemi ülesehitustööga Eesti NSV-s. PAO ülesannetest lähtuvalt puudutasid mitmed kirjad kirjandus-ja kultuurielu teemasid. PAO struktuurimuutuste tõttu, kus kooliosakond liideti aastatel 1948-1951 PAO-ga, kajastusid haridusvaldkonna teemad. Samas olid haridusteemad tugevasti mõjutatud vaenlase kuvandiloomega, täpsemalt õpetajate koosseisu puhastamisest kodanlik-natsionalismi ilmingutest. Kuna välispoliitilist olukorda iseloomustas uurimisperioodil ideoloogiline vastasseis läänemaailmaga, siis leidis kirjade hulgas erinevaid propagandistlikke läände saadetavaid tekste. Kirjades kajastuvad probleemid ilmestasid nõukogude ühiskonna igapäevaelu pärast sõda.

Mitmest kirjast ilmnas kirjutaja ja adressaadi eelnev tutvus, mida kirjutaja oskuslikult eesmärgipärase tulemuse saavutamiseks kasutas. Mõne juhtumi puhul oli adressaadiks kirjutaja lähedane sõber, kuid väga palju pöörduti tutvusliini kasutades inimeste poole, kellega olid eelnevalt üksnes põgusad kontaktid või omati ühiseid tuttavaid. Kirjadest ilmnas sedalaadi adressaatide valiku efektiivsus, sest probleemid võeti kiiremini lahendada, või vähemasti saadeti adressaadi poolt kiri päringu vormis vastavatele instantidele lahendamiseks edasi.

Kirjutamisskeemid, mida inimesed kasutasid, olid erinevad. Oma probleemiga pöörduti vabariiklikult kõige kõrgemale tasandile, ehk partei juhtkonna poole. Palju kirjutati esialgu

kohalikule tasandile ning kui sealt ei järgnenud reageeringut, pöörduti kõrgemale. Mõne juhtumi puhul esines vabariiklikule ja kohalikule tasandile kirjutamist samaaegselt. Võib arvata, et kirjutaja kasutas oma eesmärgi saavutamiseks erinevaid võimalusi.

Kirjadele vastati võimu poolt erinevalt. Leidus pinnapealseid ja paarilauselisi vastuseid, kuid ka mahukaid mitmeleheküljelisi kokkuvõtteid. Tagasiside võis sõltuda näiteks kirja sisust, probleemi ulatusest ja uurimisse kaasatud institutsioonide hulgast. Vastused olid kirjutajate suhtes nii toetavad, eriti tutvusliini kasutatud pöördumiste puhul, samas leidus ka hukkamõistvaid kirju, kus tõdeti, et inimesed on ise oma probleemides süüdi või pole lahenduse leidmine adreassaadi võimuses.

Analüüsist ilmnes, et võimu kirjadega tegelemise efektiivsus oli veidi alla 50%, mis ei tähenda üheselt võimu ebapiisavat kirjadega tegelemist, kuna PAO dokumentatsioon on säilinud ebakorrapäraselt. Vastatud kirjadest saab välja lugeda, et need saadeti probleemi edasiseks lahendamiseks vajalikele institutsioonidele või vastati PAO poolt, millest järeldub võimu eesmärgipärane kirjadega tegelemine. Võimu poolt lahendatud probleemide näitel ei saa siiski lõplikult väita, et inimesed oma eesmärgid täielikult saavutasid, st kui palvekirjale järgnes kinnitus, et vajalikud meetmed võetakse kasutusele, ei selgu PAO materjalidest, kas kirjutaja jaoks midagi ka reaalselt muutus. Sellest tulenevalt saab järeldada, et kirjaga tegeleti ja kirjutajale saadeti vastus ning pidada seda piisavaks tagasisideks hindamaks võimupoolset kirjadega tegelemist.

Käesolev magistritöö korrastab pildi Eesti NSV-s ühe parteiliini institutsiooni näitel aastatel 1944-1953 võimule saadetud kirjadest ja nendes kajastunud probleemidest. Võimu loodud eeldused toetasid kirjutamist ning kirjutajad nägid sellest ainukest legitiimset võimalust oma probleemide lahendamiseks. Tegu oli kahepoolse võimu poolt kontrollitud hüvega, millest sai inimeste igapäevaelu osa. Kirjutamine kui nähtus toimis. Läbitöötatud kirjad moodustavad vaid ühe osa Eesti arhiivides säilitatud kirjadest, suur osa ootab veel läbitöötamist ja kajastamist.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Riigiarhiiv (ERAF)

Fond 1 – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

Fond 8 – EKP Järvamaa Komitee

Fond 12 – EKP Tartumaa Komitee

Fond 14 – EKP Valgamaa Komitee

Fond 15 – EKP Läänemaa Komitee

Fond 18 – EKP Võrumaa Komitee

Fond 3716 – EKP Põltsamaa Rajoonikomitee

Fond 9505 – Ajalehe Rahva Häl toimetis

Käsitirjalised allikad

Altnurme, Riho. Eesti Evangeeliumi Lutheriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. Doktoritöö. Juhendajad prof. Tarmo Kulmar, Mathijs Lamberigts. Tartu, 2000

Frei, Lauri. Klassivaenlaste tekitamine eesti külas 1944-1950 Äksi valla näitel. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm, Tartu, 2007

Haller, Siret. Reevakueerimine nõukogude tagalast 1944-1945. Magistritöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Arhiivinduse õppetool. Tartu, 2011

Jõesalu, Kirsti. Sotsiaalsed suhted nõukogude tööelus: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s. Magistritöö. Juhendaja Ene Kõresaar. Etnoloogia õppetool. Tartu, 2004

Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel. Magistritöö. Juhendaja PhD Tõnu Tannberg. Eesti ajaloo õppetool. Tartu, 2005

Mõistlik, Anu. Võimusuhte konstrueerimine nõukogude ajalehediskursuses 1946-1979. Magistritöö. Juhendaja Epp Lauk. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Tartu, 2007

Puumeister, Ott. Subjekti vabaduse võimalikkusest poliitilise terviklikkuse ja võimusuhte kontekstis. Bakalaureusetöö. Juhendaja Andreas Ventsel. Semiootika osakond. Tartu, 2011

Põld, Tiiu. „Rahva Hääle“ toimetusele saabunud kirjade analüüs (1972, 1974, 1976, 1978, 1980). Diplomitöö. Juhendaja dots. Marju Lauristin. Tartu, 1981

Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV Eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944-1985. Doktoritöö. Juhendaja prof. Mati Laur. Tartu, 2005

Viibur, Maris. Pealekaebamiste problematika Saksa okupatsiooni perioodil (1941-1944) Eestis. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD. Aigi Rahi-Tamm. Uusima aja õppetool, 2010

Perioodika

Rahva Hääle 1944-1953

Talurahvaleht 1951

Õhtuleht 1951

Eesti Bolševik 1952

Publitseeritud allikad

Parteipropaganda korraldamisest ühenduses "ÜK(b)P ajaloo lühikursuse" ilmunisega: ÜK(b)P Keskkomitee määrus 14. novembrist 1938. Tallinn: Poliitiline Kirjandus

Eesti NSV Teataja / Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsus. Tallinn: ENSV MN Asjadevalitsus 1944-1945

Propaganda ja agitatsiooni ÜK(b)P otsustes ja dokumentides. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1949

Parteipropaganda ülesandeist tänapäeva tingimustes. NLKP otsus. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960

Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest. NLKP otsus. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat“, 1979

Kirjandus

Abiks Agitaatorile. EK(b)P KK PAO. Tallinn: AAK, 1945-1961

Alexopoulos, Golfo. Victim Talk: Defence testimony and denunciation under Stalin. Law&Social Inquiry, July, 1999, lk 637-653

Amurski, Ilja. Uuralist Krimmini: Eesti Laskurdiviisi võitlustee. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950

Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis. *Ajakiri Keel ja Kirjandus*, nr 11, 2003, lk 838-848

Annuk, Eve. Totalitarismi ja kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega. *Võim&Kultuur*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kirjandusloo ja Folkloristika Keskus, 2003, lk 13-39

Annuk, Eve. "Mul on nii palju tahet kirjutada...". *Ajakiri Tuna*, nr 3, 2007, lk 117-120

Atwood, Lyanne. *Gender and Housing in Soviet Russia. Private Life in a Public Space*. Manchester: Manchester University Press, 2010

Barton, David; Hall, Nigel. Introduction. - *Letter Writing as a Social Practice*. / Toim. D. Barton; D. Hall.. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009

Bazerman, Charles. *Letters and the social Grounding of Differentiated Genres*. - *Letter Writing as a Social Practice*. / Toim. Barton, David; Hall, Nigel. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, lk 15-27

Chalidze, Valery. *Criminal Russia. Essays on Crime in the Soviet Union. Criminal Statistics: A Detective Story*. New York, 1977

Dallin, Alexander; F. I. Firsov. *Dimitrov and Stalin 1934-1943. Letters from the Soviet Archives* (tõlg. Vadim A. Staklo). New Haven; London: Yale University Press, 2000

Davies, Sarah R. *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror Propaganda and Dissent 1934-1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997

Dobson, Miriam. *Letters. – Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History* (Routledge Guides to Using Historical Sources). / Toim. M. Dobson, B. Ziemann. London; New York: Routledge, 2009, lk 57-73

Eaton, Katherine B. *Daily life in the Soviet Union*. London: Greenwood Press, 2004

Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Tallinn, 1970

Edele, Mark. *Stalinist Society 1928-1953*. Oxford: Oxford University Press, 2011

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. / Enn Tarvel (Toim.). Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002

Feest, David. Mait Metsanurga kiri Eduard Pällile. *Ajakiri Tuna*, nr 1, 2003, lk. 76-86

Figes, Orlando. *The Whisperers. Private life in Stalin's Russia*. London: Penguin Books, 2008

Fitzpatrick, Sheila. *The Russian Revolution*. Oxford, New York: Oxford University Press, second edition, 1994

Fitzpatrick, Sheila. Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s. *Slavic Review*, nr 1, 1996

Fitzpatrick, Sheila; Gellately, Robert. Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History. - Accusatory Practices. Denunciation in Modern European History, 1289-1989. / Koost. Fitzpatrick, S., Gellately, R. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, lk 1-21

Fitzpatrick, Sheila. Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s. New York; Oxford: Oxford University Press, 1999

Fitzpatrick, Sheila. Stalinism: New Directions. London; New York; Routledge, 2000

Fitzpatrick, Sheila; Geyer, Michael. Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism compared. Cambridge: Cambridge University Press, 2009

Foucault, Michel. Teadmine, võim, subjekt: valik räägitust ja kirjutatust. / Koost. Marek Tamm. Tallinn: Varrak, 2011

Friedgut, Theodore H. Citizens and soviets: Can Ivan Ivanovich Fight City Hall? *Comparative Politics*, nr 4, 1978, lk 461-477

Fält, O.K. Introduction. – Looking at the other: Historical study of images in theory and practice. / Toim. K. Alenius, O.K. Fält, Seija Jalagin. Oulu: University of Oulu, 2002, lk 7-11

Genss, Julius. Vene realistlik maakool „Peredvižnikud“. Tallinn: NSV Liidu Kunstifondi Eesti Vabariiklik Osakond, 1949

Gorlitzki, Yoram; Khlevniuk, Oleg. Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle 1945-1953. New York: Oxford University Press, 2004

Gregory, Paul R. Terror by Quota: state security from Lenin to Stalin: (an archival study). New Haven; London: Yale University Press, 2009

Gross, Jan T. A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism. *Soviet Studies*, Jul., 1982, nr 3, lk 367-376.

Gross, Jan T. Revolution from abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2002

Hiio, Toomas. Terroripoliitika. NSV Liidu terrorisüsteem. Repressioonide ideoloogilised ja juriidilised alused. - Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. / Toim. E. Tarvel, M. Maripuu. Tallinn: S-Keskus, 2010

Jowett, Garth S; O'Donnell, Victoria. Propaganda and Persuasion. London: Sage Publications Inc, 1989; Remington, Thomas F. The Truth of Authority. Ideology and Communication in the Soviet Union. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1988

Jõesalu, Kirsti. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlikke vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. 2006, lk 91-124

Hämäläinen, Mariliis. Sõiduautode levik ja kättesaadavus Eesti NSVs 1945-1991. Eesti Maanteemuuseumi aastaraamat, 2012, lk 186-205

Hämäläinen, Mariliis. Täitumatu unistus: tahaks kõigest hingest osta endale Moskvitši... Maaleht, 27.oktoober 2012

Inkeles, Alex; Geiger, Kent. Critical letters to the Editors of the Soviet Press: Areas and Modes of Complaint. American Sociological Association, nr 6, 1952, lk 694-703

Inkeles, Alex; Geiger, Kent. Critical letters to the Editors of the Soviet Press: Social Characteristics and Interrelations of Critics and the Criticized. American Sociological Association, nr 1, 1953, lk 12-22

Jõesalu, Kirsti. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlikke vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. 2006, lk 91-124

Jürjo, Indrek. Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: UMARA, 1996

Jürjo, Indrek. Doktoriväitekiri luteriusu kiriku saatusaastatest Eestis. Riho Altnurme. Eesti Evangeeliumi. Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. (Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 5). Tartu Ülikooli Kirjastus. Ajakiri Tuna, nr 3, 2001

Kaasik, Peeter. Nõukogude sõjaväelaste sooritatud kriminaalkuritegudest Eestis aastatel 1944-1946. Ajakiri Tuna, nr 3, lk 50-64

Kalinin, Mihhail I., Poliitilisest agitatsioonist. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948

Kenez, Peter. The Birth of the Propaganda State. Soviet methods of mass mobilization, 1917-1929. Cambridge: Cambridge University Press, 1985

Kirjad Hitlerile: rahvas kirjutab oma juhile: senitundmatuid dokumente Moskva arhiividest. Henrik Eberle (koost.). Tallinn, Tammerraamat, 2008

Kotkin, Stephen K. Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization. Berkley: University of California Press, 1995

Kozlov, Vladimir A. Denunciation and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944-1953. - Fitzpatrick, S., Gellately, R. Accusatory Practices. Denunciation in Modern European History, 1289-1989. Chicago: The University of Chicago Press, 1997, lk 120-152

Kreegipuu, Tiiu. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine. Ajalooline ajakiri, nr ½ (127/128), 2009, lk 155-178

Kuuli, Olaf. Kaks kljauznikku EK(b)P sisevõitluses (aastad 1949-1952). Ajakiri Tuna, nr 2, 2005, lk 151-155

Kuuli, Olaf. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940-1954), Tallinn: O.Kuuli, 2007

Kõll, Anu-Mai. The village and the class war: anti-kulak campaign in Estonia. Budapest; New York: Central European University Press, 2013

Kõresaar, Ene. Hea elu normatiivsus: nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 150-178

Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006

Liivik, Olev. Okupatsioonivõimu teostajad ja Nõukogude kultuurijuhid sõjajärgses Eestis. Ajakiri Tuna, nr 4, 2007, 138-140

Laar, Mart. Eesti ja kommunism. – Kommunismi must raamat: kuriteod, terror, repressioonid. / Koost. Stephane Courtois, Nicholas Werth, Jean-Louis Panne jt. Tallinn: Varrak, 2000

Lampert, Nicholas. Whistleblowing in the Soviet Union. New York: Schocken, 1985

Lee, Stephen J. Euroopa diktatuurid 1918-1945. Tallinn: Kunst, 2002

Leone, Matthew E. Letter-writing and the State. Cahiers du monde russe, nr 40/1-2, 1999, lk 139-169

Mertelsmann, Olaf. Was there a Stalinist Industrialization in the Baltic Republics? Estonia – an Example. - The Sovietisation of the Baltic States, 1940-1956. Tartu: Kleio, 2004, lk 151-170

Mertelsmann, Olaf. Turumajanduselt käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr 15(22), Tartu, 2007, lk 419-492

Mertelsmann, Olaf. Alatoitumise tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis, nr 2, 2010, lk 79-99

Mertelsmann, Olaf. Keskmise eluiga stalinismiaegses Eestis. Ajalooline Ajakiri, 2011, nr 1, lk 105-110

Millest kirjutada? Abiks kirjasaatjaile. Tallinn: Ajalehe „Õhtuleht“ toimetuse väljaanne, 1960

Mihhailovski, Nikolai. Tallinn sõjapäevil. Tallinn: Eesti Raamat, 1984

Morton, Henry W. Housing in the Soviet Union. Soviet Studies, nr 3, 1984

Nakachi, Mie. Gender, Marriage and Reproduction in the Postwar Soviet Union. – Writing in the Stalin ERA. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography. / Toim. Alexopoulos, Golfo; Iessler, Julie; Tomoff, Kiril. New York: Palgrave Macmillan, 2011, 101-116

Noorhane, Piret. Arvo Mägi - Arno Vihalemm. Valik kirju. Valinud ja kommenteerinud Piret Noorhane. Ajakiri Tuna, nr 1, 1998, lk 61-70

Noormets, Tiit. Pagunitega kurjategijad. Nõukogude sõjaväelaste kriminaalkuritegevus Eestis sõjajärgsetel aastatel. Ajakiri Tuna, nr 1, 2005, lk 93-100

Ohmann, Valdur. Gustav Naani kaebekiri EKP Keskkomiteele. Ajakiri Tuna, nr 3, 2005, lk 96-102

Overy, Richard. Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa. Tallinn: Varrak, 2007

Paavle, Indrek. Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas. Ajalooline ajakiri, nr ½, 2009, lk 213-229

Paul Kogerman ja tema aeg. / Koost. Aili Kogerman. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2004

Rahi-Tamm, Aigi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio 1998

Rahi-Tamm, Aigi. Küüditamine Nõukogude repressiivpoliitika komponendina. - Uuemaide aspekte märtsiküüditamise uurimisest. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. / Koost., Toim. O. Liivik, H. Tammela. Tallinn : Eesti Ajaloomuuseum, 2009, lk 12-32

Rahi-Tamm, Aigi; Saleniece, Irena. Re-educating teachers: Ways and Consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940-1960) from the Biographical Perspective. Journal of Baltic Studies, nr 4, 2014 (ilmumisel)

Rattus, Kristel. Nõukogude ajal algas autode ajastu: autokasutuskogemusest Nõukogude Eestis Eesti Rahva Muuseumi küsitluslehtede vastuste põhjal. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, 2013

Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eestis eesti õppekeele üldhariduskoolides Stalinismi ajal (1944-1953). – Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, nr 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 389-418

Raudsepp, Anu; Hiiemaa, Karin. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSVL eestikeelses õppekirjanduses. Ajakiri Tuna, nr 2, 2013, lk 84-95

Rommel, Atko. Nõukogude religioonipoliitika Eesti NSV-s inimõiguste ja sõnavabaduse aspektist vaadatuna. Ajakiri Tuna, nr 3, 2013, lk 65-81

Ruusmann, Reet. The Needs of the Consumers Oblige: daily problems and criticism of the system in public letters in the 1960s and 1980s. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, nr 2, 2010, lk 115-135

Saueauk, Meelis. Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovietsiseerimisel aastatel 1944-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013

Siegelbaum, Lewis H. *Borders of Socialism. Private Spheres of Soviet Russia*. New York: Palgrave Macmillan, 2006

Суровцева, Екатерина Владимировна. Жанр «письма вождю» в тоталитарную эпоху (1920-е – 1950-е гг.). Москва, АИРО-XXI, 2008

Чуева, Екатерина. "Мир после войны": жалобы как инструмент регулирования отношений между государством и инвалидами Великой Отечественной войны. - Советская Социальная Политика. Сцены и действующие лица, 1940-1985. ЦСПГИ, 2008, 96-120

Zatlin, Jonathan R. Ausgaben und Eingaben: Das Petitionsrecht und der Untergang der DDR. – *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. 1997, nr 10, lk 902-917

Zdravomyslova, Elena; Voronkov, Viktor. The Informal Public in Soviet Society: Double morality at work. *Social research: An International Quarterly*, nr 69, lk 49-69

Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2011

Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak, 2009

Tannberg, Tõnu. 1950. aasta märtsipleenumi eel-ja järellugu. „Eesti süüasi“ (1949-1952) Moskvast vaadatuna. *Ajakiri Tuna*, nr 3, 2001, lk 120-125

Tannberg, Tõnu. Kuidas ja kelle abil valitseti Eesti NSV-d. *Akadeemia* nr 7, 2003, lk 1486-1494

Tannberg, Tõnu. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit: julgeolekuorganite sissevaade. - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, nr 33, 2004, 115 – 131

Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti valitsemine. Annekteeritud Eesti. - Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni / Peatoim. S. Vahtre, tegevtoim. A. Pajur, T. Tannberg, L. Vahtre. Õpetatud Eesti Selts. Tartu: Ilmamaa, 2005

Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940-1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovietsiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr 15 (22), Tartu, 2007, lk 5-12

Treml, Vladimir G. Death from alcohol poisoning in the USSR. *Soviet Studies*, nr 4, 1982

Trolle-Larsen, Mogens. „What they wrote on Clay“. - Literacy and Society. / Toim. M. Trolle Larsen, K. Schoesbou. Kopenhagen: Akademisk Forlag, 1989

Vahetame mõtteid. Propagandistide töökogemusi. Eesti Riiklik Kirjastus, 1958

Veskimägi Kaljo-Olev. Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Tallinn: Varrak, 2005

Vihalemm, Peeter; Lauristin, Marju. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965-2004. Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 1-22

Vseiov, David. Hirm EK(b)P Keskkomitee salajases kirjavahetuses. Ajakiri Tuna, nr 1, 1998, lk 34-39

White, Stephan. Political Communications in the USSR: letters to party, state and press. Political Studies, nr 31, 1983

Yurchak, Aleksei. Everything Was Forever, Until It Was No More. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2005

Internetileheküljed

Eesti biograafiline andmebaas ISK: <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/>

Stowe, Steven. Making Sence of Letters and Diaries. Making Sence of Evidence series on History matters: The U.S Survey on the Web:
<http://historymatters.gmu.edu/mse/letters/letters.pdf>

Jõesalu, Kirsti. Tööelu privatiseeriminesotsiaalsete suhete kaudu. Postsotsialistlik vaade sotsialistlikule tööelule:
http://www.sotsioloogia.ee/vana/esso3/16/kirsti_joesalu.htm

Tiina Talvik 65. 21. aprillil pidas oma sünnipäeva lastekliiniku kauaaegne juhataja professor Tiina Talvik. Kliinikumi Leht, nr53, aprill 2003:
http://www.kliinikum.ee/leht/images/stories/attachments/221_53_2003_53_aprill.pdf

Eesti Kunstimuuseumi filiaal Adamson-Ericu muuseum:
<http://www.adamson-eric.ee>

Euroopa arhiiviportaal:
<http://www.archivesportaleurope.net>

Summary

Letters to the Power on the Example of the Estonian Communist Party's Department of Propaganda and Agitation from 1944 to 1953

Current Master's thesis has analysed writing to the power in the Estonian Soviet Socialist Republic within one party's specific institution, as a phenomenon that became a part of people's everyday lives. The research objects are the public letters sent to the Estonian Communist Party's Department of Propaganda and Agitation (ECP's DPA), to its leaders, to smaller party organisations within topics regarding the department, or to the print media within DPA legislation during the period of 1944-1953. This chosen period was characterised as the time of the Soviet Occupation when the structure of power was completely re-organised and independent nationhood was completely destroyed. The purpose of the thesis is to give an overview of the presumptions created by the power which supported the communication between the power and the writers; as well as analysis of the participants of the process, the problems depicted in the letters, and responses to them, which in turn bring out the achievements of the writings. For a more interesting moment of comparison, the letters sent to ECP Central Committee's Special Sector in 1945, and the letters sent to the Committees in Läänemaa, Järvamaa and Tartumaa 1944-1952, are used selectively. This kind of content choice and problem discussion are new and novel in history writing. The final number of letters analysed for this research was 2605.

In Soviet Union, the letters of citizens were the source of public opinion, valued by the power and used to strengthen the regime. Writing to the power could only happen due to presumptions created by the power. Estonian Soviet Socialist Republic applied many different regulations for dealing with the letters and promoting writing them, and their implementation was controlled by the power on a national as well provincial levels. The research topic of the current thesis, ECP Central Committee's DPA had many areas of responsibility, from which the current thesis mainly approaches the ideological propaganda and the management of print media. The creation of the image of the enemy was induced by the ideological propaganda; through the print media, the ideology of power could reach the people and influence the writers in their appeals to the power. The role of the print media must especially be emphasised, because besides spreading the ideology it was also an instrument of the power for

dealing with the letters. Networks of correspondents were created for the newspapers' editorial boards, whose purpose was to inform the board about everyday notions and phenomena. In editorial boards, separate departments of letters were also created, which focused on analysing and classifying the letters, and informing the power about and according to the topics reflected in the letters. The legislation favoured writing to the print media, which was useful as a feedback output, functioning ideally as a mediator between the power and the writers.

In order to describe writing as a phenomenon, this research has analysed the participants of the process, i.e. writers and addressees. Based on the sources, the statistic created for this research has brought out a profile of a typical writer turning to the legislation in the Estonian Soviet Socialist Republic during the period 1944-1953. The typical writer was an individual who revealed his name to the addressee. A great number (62%) of the writers used Estonian in their approach and were middle-aged men with excellent literacy. Unfortunately, the partly insufficient documentation of the Department of Agitation and Propaganda did not able to estimate the activity of writing on a yearly basis, but according to the comparison of the completely extant (January to December) data of years 1949 and 1950, it can be claimed that the actions of power promoting writing were successful and purposeful, because the number of letters rose by 245% during aforementioned years.

The types of the letters revealed the purposes of writers and more widely, the whole problem area. In this research, the different types of letters found were complaints, denunciations, statements of opinion, appeals, confessions, propositions to the power, letters of advice and letters of support. The different types of letters sometimes appeared parallel and were not unequivocal. Nevertheless, it can be concluded on the basis of the researched material that most part of the letters were denunciations – from which the legislation's effective propaganda work in mediating the image of the enemy becomes clear; as well as appeals regarding social problems characteristic to the soviet daily life, where people looked for answers to their problems.

In Soviet Union, both the legislation as well as the people acknowledged linguistic influence. The official soviet discourse was characterised by stalinistic rhetorics, and its skillful use

gave the petitioners a bigger probability of achieving their purpose. The studied letters contained very many elements of stalinistic rhetorics.

Most part of the Estonian Communist Party's Central Committee's Department of Propaganda and Agitation letters were addressed to the political leaders. The addressees of many letters were ECP's first secretaries (Nikolai Karotamm, Ivan Kabin) as well as secretaries of DPA (Eduard Päll, Algu Raadik, Aleksander Kelberg et al), from which it can be concluded that in order to solve their problems, the writers turned to persons who were more influential on a national level. The connections between the leaders themselves were important for the changes taking part in the administration, yet on the basis of the analysed letters in this research it could not be established whether the struggle within the political elite had somehow influenced the inflow of letters. A considerable part of ECP CC DPA's letters were addressed to the editorial boards of newspapers and magazines, which were then forwarded to DPA for further observation according to the topics in their legislation.

The letters analysed in this research are divided according to the problems they reflect. An analysis originating from the problems best opens up the soviet daily life. The usage of acquaintances and communication schemes on different levels are also being analysed parallel to the problems. Furthermore, the influence of literature and print media as the distributors of ideology are being examined, as well as the occurrence of the image of the enemy, and the application of stalinistic rhetorics with their probable influence.

The main topics in the letters written to the power from 1944 to 1953 were regarding social situations and economic matters, which can be explained through the difficult postwar economic conditions and the reconstruction of the soviet system in the Estonian Soviet Socialist Republic. According to the assignments of DPA, were many letters also regarding the issues of literary and cultural life. Due to the changes in the structure of the DPA, where the school department was merged with DPA 1948-1951, the issues of educational domain were reflected. At the same time, the educational topics were strongly influenced through the creation of the image of the enemy – cleaning the membership of the teachers from the manifestations of bourgeois-nationalism. Since the situation of foreign politics during the research period was characterised as an ideological opposition to the Western countries, then

the letters also contained different propagandistic texts being sent to the West. The problems reflected in the letters illustrate the soviet daily life after the war.

The preceding acquaintance between the writer and the addressee, which was then skillfully used by the writer in order to achieve his purposeful results, became evident in many letters. In some cases, the addressee was even a close friend of the writer, but in very many cases the writers approached persons with whom they had only had casual contact or owned mutual acquaintances. These appeared to be effective choices, because the problems might have been resolved more quickly, or at least the letter was forwarded in form of a request to the respective institutions.

The outlines and schemas used in writing were different kinds. The people often turned to the highest national level with their problems, to the administration of the party. Many letters were at first addressed to the local level, and after there was no reaction, to the higher level. In some cases, there were concurrent writings both to the national and the local level at the same time. It can be concluded that the writers were using different options for reaching their purpose.

The letters were answered differently by the power. Superficial answers with only few sentences could be found, but also capacious summaries that were many pages long. The feedback could also depend on the content of the letter, the extent of the problem and the number of institutions involved in the investigation. In general, the responses were supportive towards the writers, especially in the cases employing acquaintances; but at the same time there were also condemning letters with opinions stating that people should blame themselves for their problems, or that solving the problem was not in the power of the addressee.

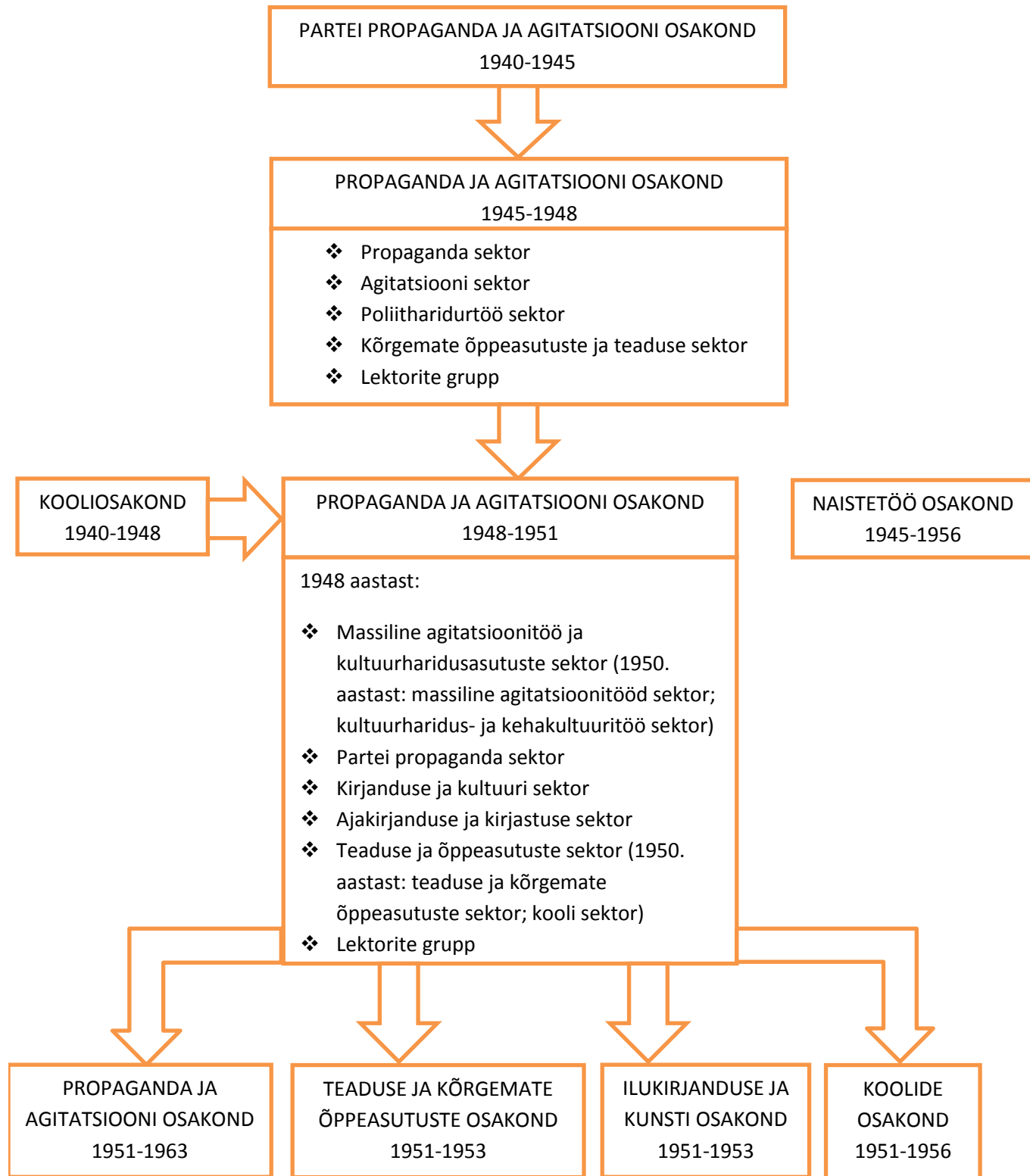
The analysis made it clear that the effectiveness of engagement in the letters by the power was a little under 50%, which does not necessarily mean insufficient action, since the DPA documentation has been preserved irregularly. It can be read from the responded letters that these were forwarded to respective institutions for solving the problem, or responded by the DPA, from which the purposeful engagement in the letters can be concluded. According to the problems solved by the legislation, it still can not be conclusively claimed that the writers achieved their purposes completely – for example when an appeal was followed by a

confirmation that necessary measures will be applied, the documents of DPA do not state whether something really changed for the writer. Accordingly, it can be claimed that when the letter was being dealt with and the writer was sent a response, then this was sufficient feedback for evaluating the actions of the power in handling the letters.

The current Master's thesis aims to regulate the image of the letters being sent to the power and the problems they reflected, using the example of Estonian Soviet Socialist Republic's party's one institution. The presumptions created by the power supported the writing in general, and the writers saw it as the only legitimate option to solve their problems. It was a two-sided, convenience/benefit controlled by the power, which became a part of the daily life. Writing as a phenomenon worked. The researched letters form only one part of the letters preserved in Estonian archives, a large part is still waiting to be researched and analysed.

Lisad

Lisa 1. Propaganda ja ideoloogia valdkond. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991, lk 256

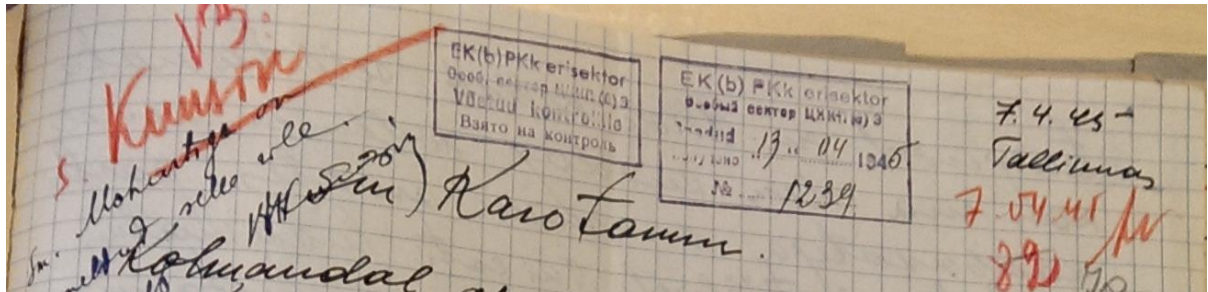
Lisa 2. EKP(b)P KK PAO juhtkond

EKP KK I sekretär 1944-1953										
Nikolai Karotamm	1944-1950									
Ivan Käbin	1950-1978									
EKP KK propagandasekretärid 1944-1953										
Eduard Päll	1943-1947									
Algus Raadik	1947-1948									
Ivan Käbin	1948-1950									
Aleksander Kelberg	1950-1951									
Leonid Lentsman	1951-1953									
EKP KK PAO osakonnajuhataja/propagandasekretäri asetäitjad 1944-1953										
Ivan Käbin	1944-1947									
Leonid Lentsman	1948-1950									
Georgi Kimask	1951									
Aleksandr Buratšenko	1951-1952									
Georgi Kimask	1952-1955									
EKP KK sekretärid aastatel 1944-1953										
EKP KK I sekretär	Nikolai Karotamm						Ivan Käbin			
EKP KK propagandasekretär	Eduard Päll			Algus Raadik	Ivan Käbin		Aleksander Kelberg	Leonid Lentsman		
EKP KK PAO osakonnajuhataja/propagandasekretäri asetäitja	Ivan Käbin				Leonid Lentsman			Georgi Kimask	Aleksandr Buratšenk	Georgi Kimask
	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953

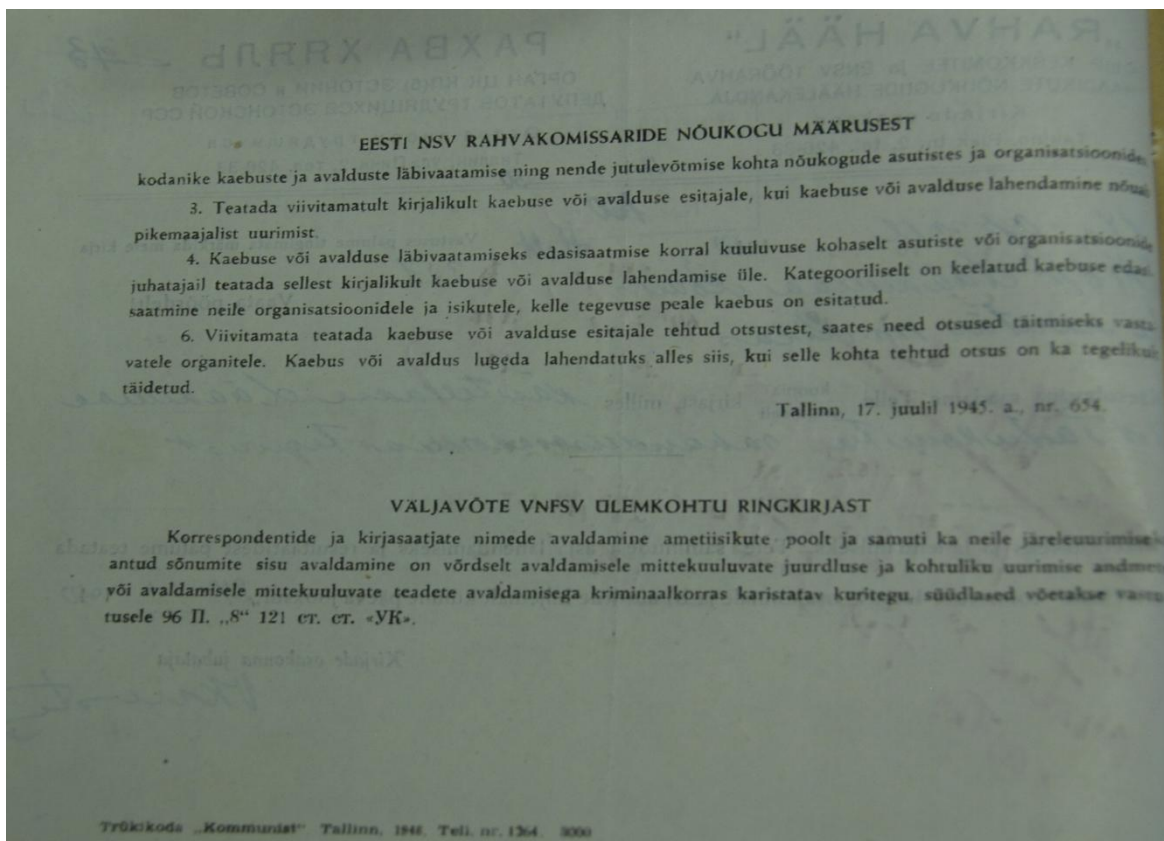
[illegible]

Lisa 4. Väljalõige Nikolai Karotammele saadetud kirjast, kust on tuvastatav EK(b)KK erisektori tempel. 07.04.1945. ERAF.1.3.481, lk 78

Lisa 5. Rahva Hääle päringu pöördele trükitud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määruses 654 ja väljavõte VNFSV Ülemkohtu ringkirjast. ERAF.15.5.501, lk 22p

Isiklik pöördumine:

Im Päll   Stalinsk / 23/IV 45
Muituki teie mind ei mäleta enam
kui olime vaele saad ülikoolis
teie õpirite ülikoolis aga mina
olin Partei kolis ja teie laste ka
Nad ja väelä heasti ja teie
pikasa tunneb ka Nad ja väelä
asti, teie õpirasa ema tunneb ja
teie mind väelä meil olime
sihtkvas ja Leningratis ühes
meil et palun teie seltsimees
Päll kui on võimalik siis teie
minu aita et Eesti meil saaks
teie aita, minul on wend
teie oma tütreka Eesti ja
teie wäelä Rakweres ja minul
on ka aawo nente furte sada

ja minul on Raskem
teie keles loot teha ja peale
teie ole ka mitte enam nii noor
Palun teie seata
Terwisi seltsilise Klase
minu poolt Goldberg (Kipar)
23/IV 45

Ametlik pöördumine:

HK(6) P KK Sekretaril sm Tällale 31/18

EK(b)PKk erisektor
Особ. сектор (6)3
Взято на контроль

Partei lige 1917a. №2738339

Goldberg [redacted] Janitütar

Alfred Kemerobedu odu
2. Emmaus

5. 09 1945
K 1072

Лобкоз "Еммануил"

Palwegiri

Seltsimes Täll pööran Teie poolt üm-
alwega ja et teie aitaks meile kaasa et
aktsime sõita Eestisse. Minu tütar [redacted]
Goldberg sallis, Palwe kirja Eesti Rahwademokra-
atidele ja meile luba autada Eestisse sõita
elst on luba üks kuu mõttes see oli kui
pärine 5. aprillil kinnitust kirjaga ja peamine
aga Kaks Eelkõne üks oli Goldberg [redacted]
a teine oli minu vana Goldberg [redacted] aga
elst satik meil niisid teatust tuleandi
te.

Teine tütar praegu rünn soptoris
tutsemer mehaanik, ja tütar lõpetas 1941aa
Leningradis Gelspihkoais tvenaga Insistendi
a kui aastas sõta rünn see algas teie
ia tüöl ja tüöl selst satik rünn
erohogis juba on neli aastat ühes kohas
tamm, aga nii et minnel on kõik omad
otis, rünn ja mina tahaks ära kodumaale
loma [redacted] ja ka tütar minnaga ja ema
aidsena pead.

Veel kord palun Eesti Koduma-
ale meelata meie palmeid ja mis oli
[redacted] Rahwademokraatide kodumaale
a teie sõta meil. ilmus nimetatud
erist järele. Seltsime [redacted]
Goldberg [redacted]

23/11/45

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Viibur-Vilt, sünnikuupäev: 02.09.1985

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud magistritöö Kirjad võimule EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna näitel 1944-1953,

mille juhendaja on Aigi Rahi-Tamm,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 12.05.2014